Jacques Vicari

Turnul Babel

22

Microsinteze

CORINT

Redactare:
Amalia Segărceanu

Tehnoredactare computerizată:
Jora Grecea

Coperta:
Walter Riess

ISBN: 973-653-185-6

Format: 16/54x84
Coli tipo: 9

Tiparul executat la
S.C. UNIVERSUL – S.A.
Bucureşti

JACQUES VICARI
Profesor la Institutul de Arhitectură al Universităţii din Geneva
Arhitect al Misiunilor arheologice franceze în Iran şi al celor elveţiene în Siria şi Irak

TURNUL BABEL

Traducere şi note: Daniela Zaharia
Prefaţă: Prof. univ. dr. Alexandru Barnea

CORINT
Bucureşti, 2001

Notă redacţională:

Referinţele bibliografice ale autorului menţionate în finalul acestei lucrări se regăsesc în text prin cifre incluse între paranteze. Notele de subsol au o funcţie explicativă şi îi aparţin traducătorului.

CUVÂNT ÎNAINTE

Cu acest volum, apărut în colecţia „Que sais-je” la Presses Universitaires de France (nr. 3555), Jacques Vicari deschide o perspectivă şi apoi alta, rând pe rând, în încercarea de a explica un mit. Şi nu unul oarecare. Un mit celebru al omenirii, al civilizaţiei universale, care ne-a marcat până astăzi şi ne va marca şi în viitor: Turnul Babel. Imaginat în mai multe feluri, graţie textelor care îl evocă din Antichitate, turnul este readus acum în actualitate printr-o arheologie a arheologiei. Această reexaminare, dorită de autor ca radicală, are darul să incite cititorul.

Cum se va vedea, ceea ce contează în primul rând este imaginea, împreună cu interpretarea ei, teoretică şi grafică. Metodologic, studiul comparativ dă viaţă viziunii autorului. Or, chiar dacă nu îi vom împărtăşi toate propunerile sau concluziile, trebuie să apreciem aducerea în discuţie a unui volum de informaţie impresionant. Mă refer, mai exact, la o altă latură metodologică, esenţială pentru o istoriografie de calitate: aducerea pentru subiectul tratat a tuturor surselor disponibile. Or, din acest punct de vedere, călătoria oferită de autor este fascinantă şi constituie un exerciţiu de cultură. Cititorul va afla aproape tot ce se ştie despre Turnul Babel, de la Biblie (Geneza 11) la realitatea din teren, comparată cu alte construcţii analogice de pe glob, şi de acolo până la cele mai noi informaţii.

Toate acestea sunt organizate în trei secţiuni privind forma, funcţia şi mitul. Iar cine va dori să treacă mai departe de întrebarea care încheie cartea, va avea de

urmărit direct referinţele bibliografice finale. Carte după carte, studiu după studiu, între surse, literatură şi ştiinţă. Până acolo însă, este binevenită această traducere, datorată unui specialist în istoria Orientului antic, şi, de aceea, adnotată corespunzător nevoilor cititorului român. Vom şti, prin urmare, mai mult despre Turnul Babel.

Prof. univ. dr. *Alexandru BARNEA*
Decanul Facultăţii de Istorie
a Universităţii Bucureşti

INTRODUCERE

Turnul lui Nimrod era construit din cuvinte.
(Georges Steiner, *Langage et silence*, p. 58)

Aceste cuvinte ne-au fost transmise prin trei texte fundamentale. Primul este textul tabletei de la Esagil, un document datând din 229 î.Hr.; descoperit în Mesopotamia în 1876, considerat pierdut, el a reapărut în 1912. Tradus şi păstrat la Luvru, unde se află expus, el indică lungimea, lăţimea şi înălţimea templului Esagila[1] din Babilon, în interiorul căruia se ridica Turnul E-Temen-An-Ki: Casa Temeliei Cerului şi Pământului. Aceste date, combinate cu cele adunate pe teren la începutul secolului al XX-lea în timpul săpăturilor arheologice conduse de şcoala germană, au servit la elaborarea unei întregi serii de reconstituiri ale turnului într-un plan pătrat. Aceste propuneri nu au fost acceptate unanim de către arheologi, deoarece tableta conţine ambiguităţi introduse de către scrib şi care ne introduc în spiritul timpului: „Cel care cunoaşte trebuie să (o) arate celui care cunoaşte, cel care nu cunoaşte nu trebuie să o vadă."

Această lucrare, publicată în 1983, a primit între timp, acordul asiriologilor. Această validare ne autorizează astfel să reconstituim forma Turnului Babel, ceea ce, cu siguranţă, nu va epuiza subiectul, ci doar îl va reactualiza. Pentru că, dintotdeauna, artiştii au dezvoltat acest subiect interpretându-l în funcţie de sursele inspiraţiei lor.

Cel de-al doilea text, scris în jurul anului 460 î.Hr., este cel al lui Herodot, binecunoscut, care descrie turnul aşa

[1] Templu dedicat zeului Marduk, protectorul Babilonului.

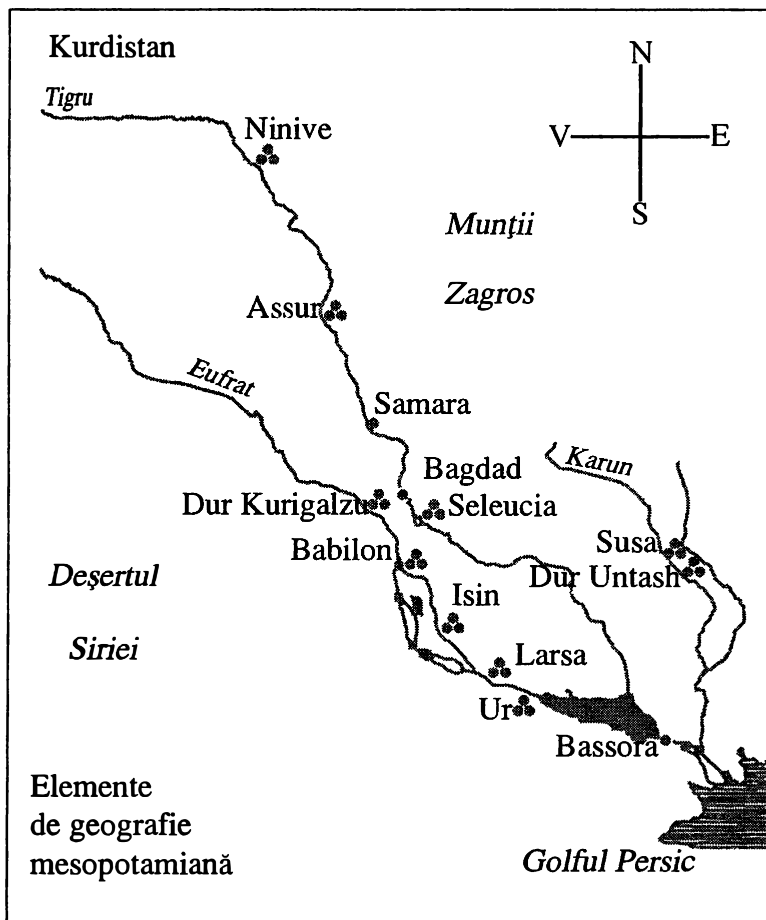
cum putea fi văzut în epoca sa. El a rămas uitat printre manuscrise, până când multiplicarea sa de către Gutenberg şi de către succesorii acestuia l-au făcut să-şi exercite influenţa asupra imaginarului colectiv.

Vom vedea cum o particularitate a limbajului naraţiunii a făcut din turnul pătrat o rampă în formă de spirală, a cărei imagine se răspândeşte o dată cu tiparul.

Dar, dincolo de această problemă a *formei*, Herodot ne invită să ne punem şi problema *funcţiei*, la rândul ei foarte controversată. De la ideea de observator astronomic la cea de monument funerar, trecând prin ideea de locuinţă a Zeilor, nici o posibilă utilizare nu a fost în cele din urmă reţinută. În cazul acesta, de ce nu am lua textul lui Herodot în sens literal, pentru a încerca să înţelegem ce vor să zică cuvintele sale profane, privindu-le în lumina recentelor cercetări asupra semnificaţiilor sanctuarelor mesopotamiene şi repunându-le în contextul lor indo-european? Formă şi funcţie nu vor mai fi atunci decât una.

Cel de-al treilea text, ultimul la care ne referim, dar în acelaşi timp cel mai vechi, este, desigur, cel al Sfintei Scripturi. Încă de la origini, istoria biblică a generat dezbaterea care va construi *mitul*. Exegeţii sunt unanimi în a vedea în decizia de a opri construirea Turnului Babel evocarea nefinalizării capitalei lui Sargon al II-lea, ca urmare a morţii acestui rege în luptă în 705 î.Hr. Inserarea acestui episod în cartea Genezei alături de istoria potopului s-ar fi produs un secol mai târziu, atunci când, deportaţi de Nabucodonosor la Babilon pentru a munci la înfrumuseţarea oraşului, evreii au lansat o sfidare Stăpânului de atunci al lumii, chemând asupra creaţiei sale blestemul divin, condamnându-i imperiul şi discursul totalitar, şi prevestind astfel propria lor eliberare.

Unicitatea limbajului nu ar trebui să conducă la uniformitatea vocabularului. Să fi pus oare Dumnezeu oraşul oamenilor în dificultate, amestecându-le cuvintele, pentru ca aceştia să reia învăţarea limbii şi pentru ca, deveniţi în fine colaboratorii conştienţi ai unei Creaţii care continuă, să acţioneze ca şi când proiectele lor nu ar putea avea limite?

Elemente
de geografie
mesopotamiană

Repere de cronologie babiloniană

Epoca	Dinastia	Conducători	Dată
Akkadiană	AKKAD	Sargon	2 334 î.Hr.
		Naram Sin	
		GUTI	
Neo-sumeriană	UR III	Ur Nammu	
		Shulgi	
		Amar Sin	
		Shu-sin	
		Ibbi sin	
	ISIN I	Ishbi Erra	2 000 î.Hr.
		Ishme Dagan	
	LARSA	Rim sin	
Babiloniană veche	BABILON I	Sabium	
		Apil Sin	
		Sin Muballit	
		Hammurapi	
		Samsu Iluna	
		Ammi Saduqa	
		Popoarele mării I	1 500 î.Hr.

Medio-babiloniană	KASSIȚI	Kurigalzu I	1 500 î.Hr.
		Kurigalzu II	
		(Untash Gal)	
		Kashtiliash IV	
Neo-babiloniană	ISIN II	Nabucodonosor I	
		Popoarele mării II	
	ASIRIENI ȘI ALȚII		1 000 î.Hr.
		Eriba Marduk	
		Sargon II	
		Assurbanipal	
		Shamash Shumi	
		Ukin	
	CALDEI	Nabopalassar	
		Nabucodonosor II	
		Nabonid	
		(Herodot)	
	PERȘI	Cirus	
		(captivitatea evreilor în Babilon)	
		Alexandru cel Mare	323 î.Hr.

PARTEA ÎNTÂI

FORMA

Capitolul I

VESTIGIILE

I. Urmele

Dacă veţi merge la Babilon, la aproximativ o sută de kilometri sud de Bagdad, în speranţa de a vedea Turnul Babel, riscaţi să fiţi dezamăgiţi. Doar dacă imaginaţia nu vine să suplinească absenţa vestigiilor. Vom încerca deci să ne înarmăm cu instrumentele necesare înţelegerii a ceea ce vom descoperi. Cu excepţia cazului în care, între timp, constructorii irakieni nu au ridicat un turn.

În acest fel, ei ar fi interpretat istoria în felul lor, adică în deplină libertate. Au făcut-o deja pentru Grădinile suspendate ale Semiramidei, care domină astăzi aşezarea. Aceste grădini sunt cu atât mai uimitoare cu cât sunt inventate în toate detaliile, inclusiv în privinţa localizării!

În orice caz, ceea ce veţi găsi la faţa locului nu poate decât să evoce vag ceea ce a fost cândva Turnul Babel. Indiferent dacă este o adâncitură sau o înălţime. În realitate, nu a rămas decât urma imprimată pe sol.

Într-un peisaj presărat cu palmieri, veţi descoperi o adâncitură largă de aproximativ cincizeci de metri, plină cu apă în care creşte stuful. Dacă urmăriţi malul, după 90 de

metri acesta se întoarce într-un unghi drept şi se prelungeşte pe o distanţă egală. Încă de două ori va trebui să repetaţi acest exerciţiu înainte de a ajunge în punctul din care aţi plecat şi veţi fi făcut, teoretic, turul clădirii. Dar promenada va fi oprită de un şanţ, larg de aproximativ zece metri şi lung de cincizeci, care se uneşte cu mijlocul malului sudic al gropii, la fel ca un mâner pe o tigaie pătrată. *Es sachn*, „tigaia", este de altfel numele care îi este dat de localnici (fig. 1).

Fig. 1. Vedere asupra sitului templului E-Temen-An-Ki.

Să ne îndreptăm aşadar către capătul mânerului acestei tigăi şi să dăm frâu liber imaginaţiei. Ne aflăm la picioarele scării principale. Să ridicăm privirea: ne străduim să distingem, în locul micii movile acoperite cu vegetaţie care ocupă centrul tigăii, templul albastru care se ridică deasupra acestei piramide în trepte, la o distanţă de peste 70 de metri (fig. 2).

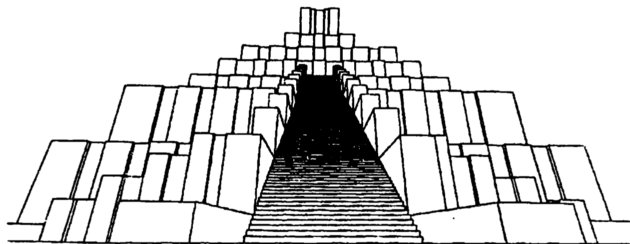

Fig. 2. E-Temen-An-Ki văzut de la baza scării centrale.

Mirajul se risipeşte brusc. Picioarele ni se afundă în apa neagră. Este apa Eufratului, aflat la aproape o sută de metri, care se infiltrează până aici. Să îndrăznim să ne scufundăm mâna. Pe pipăite scoatem un fragment de argilă arsă.

Acesta provine din turn. Dar nu este vorba de un fragment dintre cele folosite la construcţiile lor, în decursul secolelor, de către locuitorii zonei. Cărămidă după cărămidă, anticul Babilon a fost dărâmat pentru a fi construite oraşele şi satele învecinate. Adâncitura în formă de tigaie este urma lăsată de perimetrul fundaţiilor turnului şi ale scării. Nucleul alcătuit din cărămizi crude s-a erodat pe măsură ce şi-a pierdut învelişul din cărămizi arse.

Aceasta este ceea ce rezultă din câteva mărturii care ne-au parvenit, dacă le înlăturăm pe cele care semnalează existenţa turnului altundeva decât la Babilon.

Într-adevăr, arheologii au descoperit cel puţin câte un turn în fiecare dintre cele patruzeci de situri urbane cercetate până astăzi. Timp de două milenii, acest edificiu a marcat oraşul mesopotamian, în aceeaşi manieră în care mai târziu catedrala va caracteriza oraşul european.

Înainte de a ne apleca asupra textelor, să privim puţinele imagini ale unor astfel de turnuri lăsate de această civilizaţie dispărută şi să le plasăm în contextul lor istoric şi geografic.

II. Iconografia în contextul său

Babilonia nu are frontiere, este zona de influenţă a celui care domneşte la Babilon, unul dintre acele numeroase oraşe răspândite de-a lungul celor două fluvii a căror prezenţă dă numele regiunii: Mesopotamia, „ţara dintre fluvii". Acestea, Tigrul şi Eufratul, vin din nord, din Kurdistan şi se îndreaptă spre sud, până la Golful Persic. Ele trec de-a lungul deşertului Siriei, la vest, iar la est se deplasează de-a lungul piemontului munţilor Zagros.

Mesopotamia va fi populată progresiv. Primii sosiţi, subarienii[2], veneau din nord. În legătură cu ei nu se păstrează decât puţine urme. Din sud vor veni „popoarele mării"[3] şi sumerienii[4], iar din vest, semiţii. Nu ştim nimic despre întâlnirea dintre aceştia, despre conflictele care i-au putut opune unii altora pentru stăpânirea acestor fertile pământuri aluvionare.

Constatăm că în 2334 î.Hr. un semit, Sargon[5], fondează Imperiul Akkadian, a cărui capitală este Akkadul,

---

[2] Termen prin care este denumită „populaţia x", cea care se presupune că ar fi ocupat Mesopotamia înaintea venirii sumerienilor şi ar fi creat civilizaţia neolitică El-Obeid. Sunt numiţi „ubaidieni" de către Kramer şi „nengen" de către A. Salonen.

[3] Formula provine din sursele egiptene şi se referă la o populaţie migratoare, despre care se crede în general că ar fi provenit din insulele din Marea Mediterană. Migraţia lor a afectat civilizaţia egipteană şi pe cea a Orientului Apropiat, mai ales la începutul secolului al XII-lea î.Hr.

[4] Populaţie cu apartenenţă etno-ligvistică nedeterminată, cu origine disputată, dar care a creat cea mai veche civilizaţie statală în Mesopotamia. Oraşele-state sumeriene, atestate încă de la sfârşitul mileniului al IV-lea (deşi prezenţa sumeriană în zonă era probabil mai veche), erau concentrate în sudul Mesopotamiei.

[5] Iniţial rege în oraşul-stat Kish, unde obţine puterea prin uzurpare, înlăturându-l pe regele sumerian Ur-Zababa.

oraş încă neidentificat pe teren, şi a cărui scriere este împrumutată de la sumerieni. Aceştia din urmă contestă autoritatea nepotului lui Sargon, Naram-sin, iar gutii[6], veniţi din est, pun capăt domniei acestuia.

Trebuie să reţinem şi să ne amintim că prima reprezentare a unui turn în trepte vine de la est de Mesopotamia. Ea figurează pe un vas de la Susa, în Elam şi datează din mileniul al IV-lea (fig. 3 *a*).

Gutii au fost, se pare, asimilaţi, pentru că un suveran din Ur, Ur Nammu, îşi extinde influenţa, iar prin intermediul său oraşele sumeriene iau conducerea. Este epoca de înflorire a unei perioade neo-sumeriene şi a unei dinastii numite Ur III. Ea pune la punct un sistem administrativ riguros, care va deveni trăsătura caracteristică a dinastiilor următoare.

Prima imagine a turnului cu etaje produsă în sudul Mesopotamiei (fig. 3 *b*) datează din această epocă, la fel ca şi construirea celor mai multe dintre primele turnuri, aşa cum este cel de la Eridu, atribuit lui Ur Nammu (2112–2095). Neo-sumerienii au adoptat un model oriental al turnului.

Dinastia din Ur a fost prinsă în cleşte, la est de către elamiţi iar la vest de către semiţi: martu sau amoriţii, care se vor aşeza în nordul Mesopotamiei şi îşi vor stabili capitala la Assur. Regii din Ur au făcut loc celor din Isin, apoi celor din Larsa. În cele din urmă, au fost cu toţii înlocuiţi de amoriţi, care şi-au extins influenţa spre sud şi s-au instalat în Babilon. Acest oraş, deja antic, va da numele său perioadei paleo-babiloniene, inaugurate de regii din Isin şi de dinastia amorită din Babilon I. Aceasta din urmă va rămâne în memoria posterităţii mai ales datorită regelui Hammurapi. „Codul" său — care încearcă să reglementeze

---

[6] Triburi nomade originare din nordul Zagrosului.

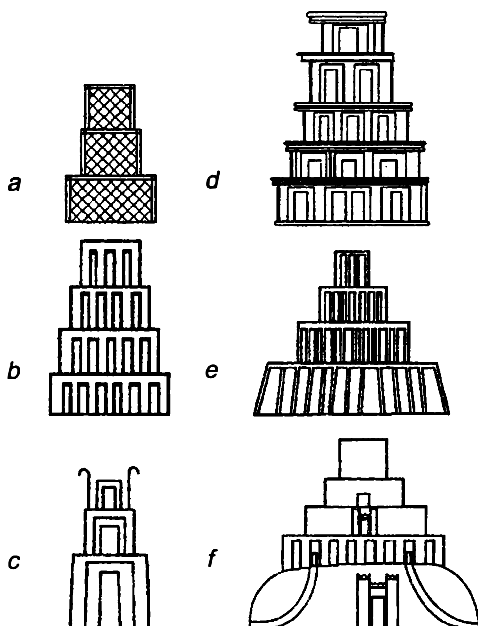

Fig. 3. Reprezentări antice ale unor turnuri.

toate aspectele vieţii din regat — şi „Turnul Babel” fac parte din patrimoniul umanităţii. Într-adevăr, atribuim acestui rege primul turn în trepte de la Babilon, care, prin modificări şi supraînălţări va supravieţui timp de treisprezece secole. Un cilindru datând din timpul domniei sale reprezintă un turn cu trei nivele (fig. 3 *c*).

Succesorii lui Hammurapi nu au putut împiedica prăbuşirea imperiului, atacat de „popoarele mării” venite din sud; are loc astfel un reviriment neo-sumerian care va dura un secol. Kassiţii, noii stăpâni ai regiunii, vin din munţii Zagros. După ce au cucerit Elamul, aceştia pun stăpânire pe Babilon. Aici şi-au stabilit capitala religioasă, cea politică fiind un oraş nou, Dur-Kurigalzu, după numele

fondatorului dinastiei. Kassiţii inaugurează perioada babiloniană medie.

Ultimul rege al dinastiei kassite, Kashtiliash IV, a dorit să-şi extindă influenţa în nord. El se loveşte de asirieni, care jefuiesc Babilonul şi îi dărâmă turnul.

Ştim datorită cercetărilor arheologice şi datorită documentelor, printre care un cilindru asirian datând din 1250 î.Hr. (fig. 3 *d*), că Asiria avea şi ea turnuri în etaje. La sfârşitul celui de-al doilea mileniu, în oraşul Assur se aflau chiar două asemenea turnuri.

Asirienii nu se puteau menţine în Babilonia. Un rege, Nabucodonosor I, provenit dintr-o dinastie locală originară din Isin, a restabilit independenţa şi a deschis o perioadă neo-babiloniană după ce i-a alungat pe ocupanţii estici kassiţi şi elamiţi.

Dinastia Isin II era însă fragilă. O a doua invazie a „popoarelor mării" a destabilizat-o, iar Eriba Marduk, rege caldeu, originar din „ţara mării"[7], şi-a stabilit autoritatea asupra Babilonului. Un sigiliu al acestei dinastii reprezintă un turn cu patru etaje (fig. 3 *e*). Cu toate acestea, asirienii redobândesc supremaţia. Babilonul este jefuit la fiecare tresărire de independenţă. Turnul este devastat de mai multe ori, până când un rege din sud, caldeu, face o alianţă cu mezii, noii inamici ai Asiriei, veniţi din munţii

---

[7] Eriba Marduk, care şi-a afirmat autoritatea asupra Babilonului în anul 769, era caldeu din Bît Iakîn, în extremul sud al Sumerului. Relaţia dintre el şi Dinastia a II-a din Isin (cunoscută şi ca dinastia a IV-a din Babilon) nu este atât de directă pe cât sugerează autorul. Între ultimul rege al dinastiei a II-a Sin Isin şi Eriba Marduk au trecut aproape două secole şi jumătate, iar Babilonul a fost condus de nu mai puţin de patru dinastii diferite. Formula de „ţară a mării" se referă la teritoriile aflate în proximitatea mării şi nu trebuie confundată cu „popoarele mării", formulă la care ne-am referit mai sus.

Zagros. Ninive, oraş important al Asiriei, este atunci şters de pe hartă. Un basorelief zdrobit arată un turn cu etaje, cu trei nivele, sprijinite pe o bază masivă (fig. 3 *f*).

În timp ce mezii domnesc la Assur, Nabopalassar se încoronează rege la Babilon şi întemeiază dinastia caldee[8]. Aceasta îşi extinde influenţa dincolo de deşertul Siriei şi învinge o coaliţie egipteană căreia îi aparţinea regatul Iuda. Împreună cu alţi prizonieri de război, locuitorii acestui regat, evreii, sunt deportaţi la Babilon în 586 î.Hr., pentru a lucra la înfrumuseţarea oraşului.

După mai puţin de patruzeci de ani, Cirus se proclamă rege al mezilor şi al perşilor. Perşii năvălesc dinspre Tigru spre Eufrat, ocupă fără luptă Babilonul şi vor stăpâni ţara dintre fluvii până la înfrângerea lor de către armatele lui Alexandru cel Mare, în anul 323 î.Hr.

La moartea lui Alexandru, Babilonia va deveni satrapia unuia dintre locotenenţii săi, Seleucos. După câteva peripeţii, el devine rege şi se instalează nu departe de Babilon, într-un oraş nou: Seleucia, pe malul Tigrului. Babilonul nu îşi va mai reveni.

Cât despre turnurile în etaje, vom putea constata prin intermediul relatărilor istoricilor şi geografilor că turnurile existente au făcut obiectul unor lucrări de restaurare. În schimb, nu avem urme ale unor noi construcţii. Cultura venită din munţii Orientului, care, aşa cum am văzut, ridica turnuri la est, în Elam, încă din mileniul al IV-lea, răspândită din sudul până în nordul Mesopotamiei, s-a unit cu Occidentul aşa cum femeile din Orient s-au căsătorit cu soldaţii lui Alexandru.

---

[8] Caldeii (kaldu) sunt membrii acelor triburi, probabil semite, venite în Mesopotamia aproximativ în aceeaşi perioadă ca şi arameii, în cea de-a doua jumătate a mileniului al II-lea. Caldeii au ocupat zona sudică a Babiloniei.

III. Mărturiile şi relatările

Dacă ne întoarcem în timp din epoca noastră către Antichitate, textele arată eroziunea cu caracter cvasi-geologic a Babilonului şi a turnului său.

Astfel, la începutul secolului al XVIII-lea, un reprezentant al Companiei Indiilor, consul general al Angliei la Bagdad, Claudius James Rich, desenează şi descrie o movilă de cărămizi crude, făcute din argilă şi din paie mărunţite. La intervale de cinci sau şase rânduri de cărămidă, sunt intercalate împletituri de trestie (fig. 4).

Fig. 4. Ruinele Turnului Babel, conform lui C.J. Rich.

Ansamblul măsoară o sută de paşi pe fiecare latură (aproximativ 90 m). Lungimea este de trei ori mai mare decât înălţimea. Nu mai seamănă în nici un fel cu marea colină pe care, două secole mai devreme, în 1616, o văzuse Pico della Valle:

„Ea are conturul pătrat, în forma unui turn sau a unei piramide, cu patru feţe care corespund celor patru zări ale lumii, dar, dacă nu mă înşel, şi dacă ruinele nu sunt în dezordine, cum s-ar putea întâmpla, pare să aibă o lungime mai mare între nord şi sud decât între răsărit şi apus. Ar putea avea de jur-împrejur, aşa cum am putut-o cât de cât măsura, în jur de 1134 de paşi de-ai mei, ceea ce înseamnă după mine cam un sfert de leghe.” (1)

A fost deci nevoie de mai mult de o mie de paşi ai lui della Valle pentru a face turul colinei, în timp ce mai puţin de jumătate i-au fost suficienţi lui Rich. Între timp, de la baza colinei au fost extrase sute de mii de cărămizi arse, căzute din etaje şi recuperate pentru construirea oraşelor şi a satelor din împrejurimi.

Ceva mai devreme, alţi călători, negustorul englez John Eldred în 1583, medicul suab Rauwolf în 1570, sau rabinul Benjamin de Tudela în secolul al XII-lea, declară că au văzut ruinele Turnului Babel. Ei nu se îndoiau că în această zonă turnurile fuseseră numeroase.

Ultimii care, dacă nu au văzut, cel puţin au transmis ceea ce contemporanii lor văzuseră, sunt istoricii din Antichitate: Diodor din Sicilia şi predecesorul său, Strabon. Acesta ne permite să ne întoarcem până în epoca în care Alexandru cel Mare, cu două secole mai devreme, dorise să reconstruiască Turnul:

„Simpla evacuare a ruinelor însemna munca a 10 000 de oameni timp de două luni. El nu a reuşit să încheie lucrul început, pentru că foarte curând boala şi apoi moartea l-au lovit pe rege.” (2)

Astfel ajungem în sfârşit la două texte care vor rămâne celebre pentru posteritate.

Din textul „Istoriei” lui Herodot din Halicarnas, datând din secolul al V-lea î.Hr., nu reproducem pentru moment decât aspectele formale şi dimensiunile. „În mijlocul unei incinte se ridică un masiv, lung şi lat cât un stadiu (aproximativ 180 m), pe acest masiv se află un altul, deasupra acestuia încă unul, până la opt etaje. Se poate urca rotindu-ne în jurul masivului prin exterior. Către mijlocul urcuşului, găsim un palier şi bănci pe care ne putem odihni [...]. Ultimul etaj adăposteşte un mare templu.” (3)

Celălalt text aparţine autorilor evrei anonimi care au alcătuit istoria Genezei (4) şi din care nu reţinem aici decât elementele de bază: oameni veniţi din Orient au dorit să construiască un turn din cărămizi care înlocuiau pietrele şi din bitum care ţinea loc de mortar. Vârful acestui turn trebuia să atingă cerul. Amestecându-le graiul, Dumnezeu a pus capăt acestei încercări nesăbuite.

După cum se ştie, cele două texte au avut un impact cultural de o asemenea amploare, încât trebuie să le acordăm un loc aparte în paginile care vor urma.

Pentru moment, să revenim la vestigiile de formă pătrată, aşa cum se prezentau ele la sfârşitul secolului al XIX-lea. Adică la momentul în care o misiune arheologică germană sosea la Babilon.

IV. Releveele arheologice

Robert Koldewey, directorul misiunii, îşi propunea ca obiectiv să pună în evidenţă planurile principalelor edificii încă vizibile pe teren. Acest proiect colosal a fost întrerupt în cursul Primului Război Mondial. El era totuşi suficient de avansat pentru a putea situa turnul în contextul urban al secolului al VI-lea î.Hr.

Oraşul Babilon, incintă de ziduri traversată de Eufrat, avea o suprafaţă de 975 de hectare, altfel spus, tot atât cât Parisul din stânga Senei la sfârşitul Vechiului Regim (fig. 5).

Turnul se ridica în centrul unui vast sanctuar. Cele câteva rânduri de zidărie, încă vizibile, aparţineau unui edificiu major, susceptibil de a marca durabil spiritele. Misiunea germană a putut astfel să măsoare cei câţiva metri de zid care se aflau încă în picioare. Graţie lucrărilor lui Wetzel (5) ştim astăzi că turnul se înscria într-un pătrat cu latura

de 91,80 metri şi chiar că treptele scării aveau o adâncime de 34 centimetri şi o înălţime de 17 centimetri.

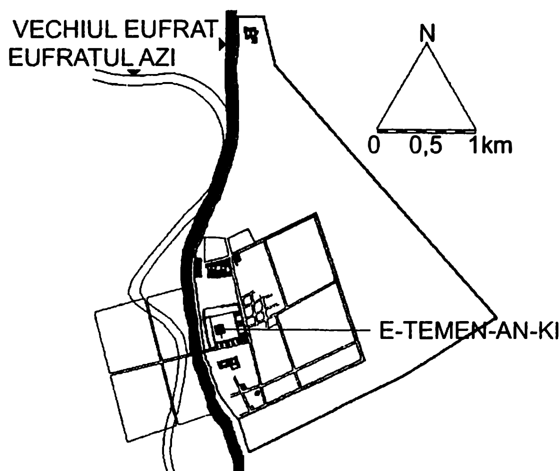

Fig. 5. Planul oraşului Babilon în secolul V-lea î.Hr.

Incinta turnului era prevăzută cu proeminenţe care constituiau tot atâtea contraforturi. Latura sudică era flancată de două scări, largi de aproape 6 metri, care porneau din extremităţile sale. Capătul inferior al scării frontale, care era la fel de largă, se afla la 52 de metri de marginea turnului (fig. 6).

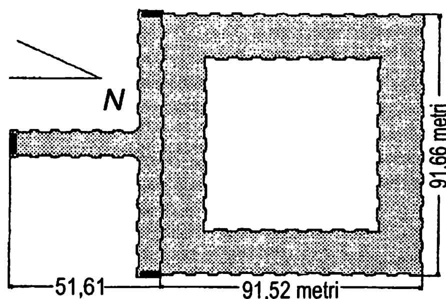

Fig. 6. Planul templului E-Temen-An-Ki

Aceste ultime date de bază sunt esenţiale. Ele au permis alcătuirea tabloului de corespondenţe între sistemul metric zecimal actual şi sistemul neo-babilonian.

V. Metrologie şi aritmomanţie

După cum se ştie, este vorba de un sistem sexagesimal. Oricare ar fi unitatea de lungime, lăţime sau înălţime aleasă, ea va fi regrupată în duzini, iar cinci duzini formează o unitate superioară. Să transpunem aceasta în propriul nostru sistem orar, descendent direct al sistemului sexagesimal babilonian: cinci duzini de unităţi numite „minute" formează o oră. Pentru neo-babilonieni, cinci duzini de unităţi numite „cot" formează o unitate de lungime superioară. Reţineţi că această unitate este variabilă: atunci când citim „1", lucrul acesta poate însemna 1, 60 sau 60 la pătrat.

Până aici sistemul pare simplu: complicaţia apare din utilizarea simultană a doi coţi de lungimi diferite pentru a măsura aceeaşi distanţă, suprafaţă sau volum, trei coţi standard valorând cât doi coţi mari. Ca şi când în sistemul nostru orar am calcula atât în minute standard cât şi în „minute mari". O întâlnire de o sută douăzeci de minute ar putea dura două sau trei ore, în funcţie de tipul de minute utilizate: standard sau „mari".

În afara acestei complicaţii, este vorba şi de proliferarea multiplilor şi sub-multiplilor unităţilor de suprafaţă specifice acestei civilizaţii agricole. Totul se reduce în cele din urmă la cantitatea de seminţe de grâu necesară pentru a însămânţa suprafaţa pe care un om o poate lucra în decurs de o zi, corespunzător volumului de boabe care constituie raţia de grâu necesară zilnic unui bărbat, cu fracţiuni pentru femei şi copii.

Această logică combinatorie şi căutarea unei congruenţe între toate măsurile s-a dezvoltat în paralel cu puterea regală. Din aceste combinaţii de cifre, au luat naştere o ştiinţă — metrologia, o artă — aritmomanţia şi un instrument de gestiune — contabilitatea. Duzina divizibilă cu 2, 3, 4 şi 6 oferea o paletă mult mai bogată decât zecimea divizibilă numai cu 2 şi 5. Vom vedea mai târziu, în realizarea formei, care este importanţa politică a acestei matematici. Pentru a nu ne rătăci, precum numeroşi epigrafişti, în acest labirint aritmetic, ne vom limita pentru distanţe la duzina de origine, numită „nindan" (măsurând 12 coţi) iar pentru suprafeţe vom folosi un „nindan pătrat" (deci 144 de coţi pătraţi).

VI. Documentele epigrafice

Nu am fi putut decât să speculăm asupra înălţimii Turnului Babel dacă un arheolog amator, rămas anonim, nu ar fi exhumat în cursul secolului al XIX-lea o tabletă de argilă acoperită de caractere cuneiforme, numită tableta de la Esagil. Ea este datată din secolul al III-lea. Citirea ei s-a dovedit în timp a fi o adevărată operaţiune de decriptare, deşi la început totul părea simplu. Primul traducător, Georges Smith, a descoperit că acest document oferea descrierea cifrată a două monumente majore ale sanctuarului lui Marduk, zeul tutelar al Babilonului: Esagila şi E-Temen-An-Ki.

La scurt timp după aceea, în 1892, arhitectul englez W.R. Lethaby schiţează o siluetă (fig. 7*a*). Doisprezece ani mai târziu, un asiriog german, Weissbach (fig. 7*b*), care tocmai făcea săpături la Babilon, dă o variantă cu feţe înclinate, mai sigură din punctul de vedere al stabilităţii. Problema stabilităţii edificiului este aşadar adusă în discuţie de arheologi şi va trebui să fie aprofundată.

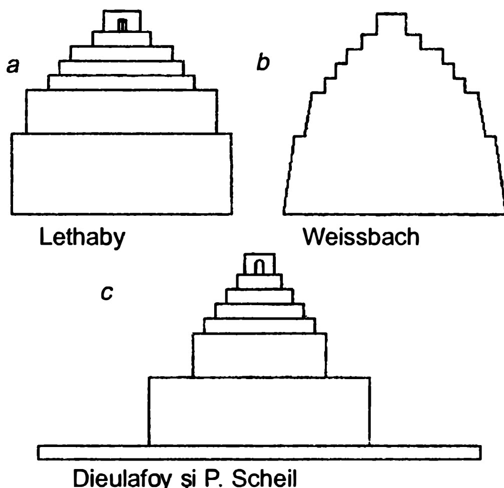

Fig. 7. Trei siluete ale templului E-Temen-An-Ki.

Între timp, tableta de la Esagil este pierdută, regăsită şi adusă la Luvru. Nu fără ca P. Scheil să-i fi dat însă o traducere promiţătoare.

Împreună cu arheologul francez M. Dieulafoy, el propune la rândul său, în 1913, o suită de etaje aşezată pe un soclu (fig. 7*c*). El pune în felul acesta o altă problemă, şi anume problema celor şase, şapte, eventual opt niveluri ale turnului, problemă căreia va trebui să i se găsească o rezolvare satisfăcătoare.

Să abordăm la rândul nostru studiul acestui document în traducerea revăzută de către Françoise Brüschweiler (6). Să îl cunoaştem, în sfârşit (rândul 16):

(Care sunt) dimensiunile întinderii Templului E-Temen-An-Ki pentru ca să-i cunoşti lungimea şi lăţimea?

Acest text, providenţial pentru asiriologi, este considerat copia fidelă a unei tablete mai vechi, încă nedescoperită.

Textul descrie, aşa cum am fi putut vedea în secolul al VII-lea î.Hr., templul pe care Nabucodonosor al II-lea, suveranul Babilonului, tocmai îl restaurase.

Dacă urmărim figura 8, putem observa din însemnările scribului faptul că, în ansamblu, suprafaţa orizontală a templului E-Temen-An-Ki este descrisă ca un pătrat subdivizat în nouă suprafeţe egale (rândul 17):

60 + 60 + 60: lungimea, 60 + 60 + 60: lăţimea în coţi standard; pentru a încheia calculul: de trei ori câte trei ori şaizeci egal nouă (fig. 8 *a*).

Cele nouă pătrate sunt atunci împărţite în două, iar astfel obţinem optsprezece benzi, fiecare dintre acestea necesitând şase (sila) vase cu seminţe de grâu pentru a fi însămânţate (rândul 18):

De nouă ori câte două (benzi) de câte şase sila egal de 18 ori şase sila; cum nu cunoşti valoarea celor 18, ea este de trei baniţe de seminţe socotite în coţi mici (fig. 8 *b*).

Astfel, o serie de operaţii permit transformarea pătratului iniţial în optsprezece benzi. Această suprafaţă este aptă să primească trei baniţe de seminţe măsurate în coţi mici. Aflăm de asemenea din rândul 17 faptul că:

60 + 60 + 60 sau 3 x *5 duzini egal 15 duzini lungime, 60 + 60 + 60 sau 3* x *5 duzini egal 15 duzini lăţime, fac 225 de duzini pătrate sau 225* nindan *pătraţi* (fig. 8 *c*).

Să profităm de ocazie pentru a stabili raportul conversiei dintre sistemul sexagesimal şi cel zecimal: 60+60+60 sau 3x5 duzini sunt 15 duzini lungime, altfel spus, conform releveului lui Wetzel, 9 180 cm sau 51 cm pentru un cot standard şi 76,5 cm pentru un cot mare sau, de asemenea, 612 cm pentru o duzină sau *nindan* de coţi standard. Ceea ce dă 37,4544 m^2 pentru un *nindan* pătrat şi 8 427,24 m^2 pentru 225 *nindan* pătraţi.

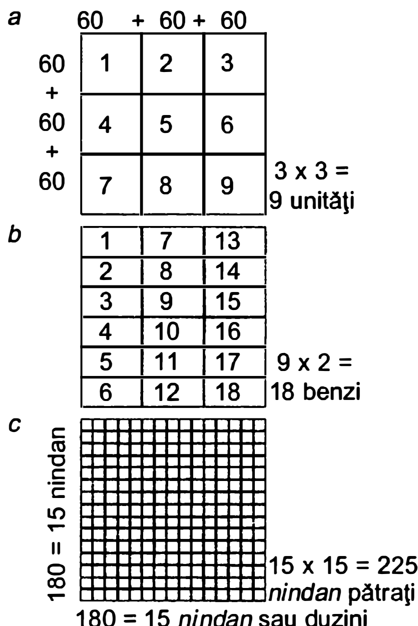

Fig. 8. Trei măsuri ale suprafeţei turnului la sol.

Suprafaţa construcţiei la sol fiind astfel stabilită, putem aborda descrierea înălţimii (fig. 9).

Interpretarea acestor rânduri devine mai clară dacă admitem două ipoteze: prima — „cuprinsul" turnului definit prin înălţime şi lungime corespunde siluetei turnului; cea de-a doua — pentru a facilita calculul, silueta poate fi concentrată în suprafaţa unui pătrat, care are prin definiţie lungimea şi lăţimea egale.

Scribul continuă (rândurile 19, 20, 21 şi începutul rândului 22):

Cuprinsul lui E-Temen-An-Ki: înălţimea corespunde lungimii sau altfel (spus): dimensiunile cuprinsului lui

E-Temen-An-Ki pentru ca să îi cunoşti lungimea şi lăţimea zece nindan *lungimea, zece* nindan *lăţimea; în coţi pătraţi pentru a putea face calculul: 10* nindan *la pătrat*. (fig. 9 *a*)

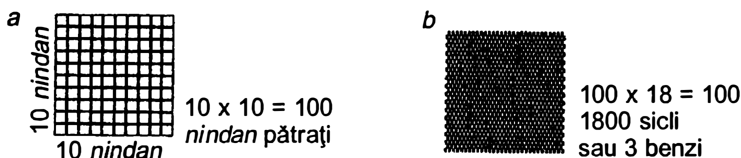

Fig. 9. Două măsuri ale suprafeţei verticale a turnului.

Suprafaţa siluetei echivalează cu o suprafaţă de 10 *nindan* la pătrat, sau 100 *nindan* pătraţi. Rămâne de stabilit dacă este vorba despre coţi mari sau despre coţi standard. Restul textului ne permite să răspundem la această întrebare (sfârşitul rândului 22, rândurile 23 şi 24):

De 100 de ori 18 (sicli) *egal 30, pentru cine nu cunoaşte valoarea celor 30, 30 este egal cu 1* iku *sau 3 benzi (de 10* sila*) în coţi mari. Cuprinsul lui E-Temen-An-Ki, lungime şi înălţime: 10* nindan *fiecare, deci laturile sunt egale*. (fig. 9 *b*)

Să reţinem în esenţă că este nevoie de 18 coşuri (*sicli*) de grâu pentru a însămânţa un *nindan* pătrat de coţi standard şi deci de 100 de ori câte 18, adică 1 800 de *sicli* pentru întreaga siluetă. Dar, pentru cei care nu ar cunoaşte această valoare, trebuie ştiut că această cantitate corespunde unui *iku* sau unui număr de 3 benzi; fiecare fiind aptă să primească 10 vase (*sila*) de seminţe măsurate în coţi mari.

Este interesant de pus în evidenţă raportul dintre cele două arii. Suprafaţa orizontală a turnului măsoară 15 x 15 =225 *nindan* pătraţi iar suprafaţa verticală, silueta, echivalează cu 10 x 10 = 100 *nindan* pătraţi. Raportul este

de 225/100 sau, simplificat, de 9/4. Or 3 coţi standard la pătrat, adică 9, înseamnă cu aproximaţie 2 coţi mari la pătrat, adică 4. O schimbare a coţilor de referinţă ar conduce prin urmare la o egalitate a suprafeţelor. Această corespondenţă este intenţionată.

Ajungem să descoperim unul dintre acele exerciţii de aritmomanţie de care sunt amatori babilonienii. Dar cum să distribuim, etaj cu etaj, această suprafaţă de o sută de duzini? Scribul ne furnizează elementele lipsă (rândurile 36, 37):

Măsurile de lungime, lăţime şi înălţime ale zigguratului din Babilon sunt următoarele: terasa inferioară – 15 *nindan* lungime, 15 *nindan* lăţime, 5 1/2 *nindan* înălţime.

Scribul reaminteşte dimensiunile în plan ale bazei templului E-Temen-An-Ki, care poartă numele generic de „zigurat" (prin *ziqquratu* înţelegem fie culmea unui munte, fie templul-turn). şi îi adaugă măsura înălţimii. El continuă în aceeaşi manieră (rândurile 38, 39, 40, 41, 42):

– al doilea etaj: 13 nindan *lungime, 13* nindan *lăţime, 3* nindan *înălţime;*

– al treilea etaj: 10 nindan *lungime, 10* nindan *lăţime, un* nindan *înălţime;*

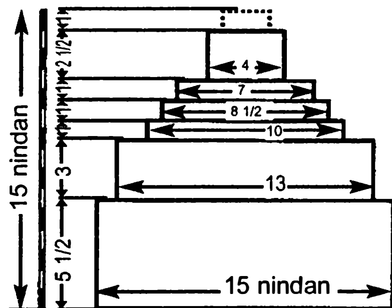
– al patrulea etaj: 8 1/2 nindan *lungime, 8 1/2* nindan *lăţime, un* nindan *înălţime;*

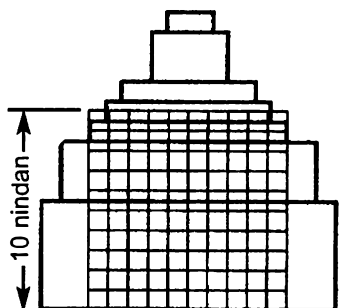
– al cincilea etaj: 7 nindan *lungime, 7* nindan *lăţime, un* nindan *înălţime;*

– culmea: 4 nindan *lungime, 3 1/2* nindan *lăţime, 2 1/2* nindan *înălţime;*

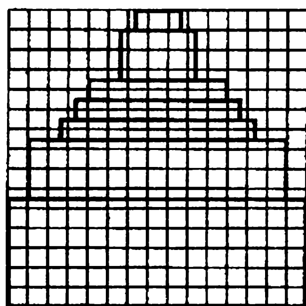
– al şaptelea etaj: templul înalt.

Această enumerare pare să intrige. „Culmea" este cel de-al şaselea etaj? Care sunt dimensiunile celui de-al şaptelea etaj, desemnat ca „templul înalt"? Nu vorbea Herodot despre opt etaje (fig. 10)?

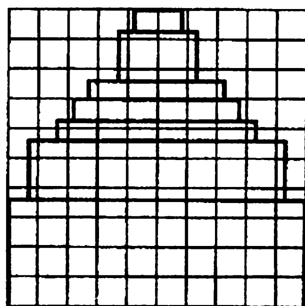

10 x 10 = 100 *nindan* pătraţi
în coţi standard

15 x 15 = 225 *nindan* pătraţi
în coţi standard

15 x 15 = 225 *nindan* pătraţi
în coţi mari

Fig. 10. Silueta lui E-Temen-An-Ki la prima lectură.

VII. Reconstituiri

Un mare număr de asiriologi s-a împotmolit mergând pe această pistă. Fiecare a propus propria versiune care încearcă să potrivească releveele de pe teren, textul tabletei de la Esagil şi pe cel al lui Herodot. Reconstituirea lui Robert Koldewey, arheologul german al Babilonului, caută o soluţie extremă.

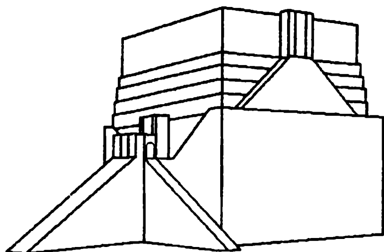

Fig. 11*a*. Reconstituirea lui R. Koldewey, 1918.

El încearcă o echivalenţă între dimensiunile suprafeţei bazei şi cele ale siluetei (fig. 11*a*), făcând abstracţie de ceilalţi parametri.

Încercările colegilor lui Koldewey, Dombart (fig. 11*b*) şi Unger (fig. 11*c*), se concentrează asupra lui Herodot pentru a găsi o soluţie de continuitate, în scopul de a urca dincolo de capătul superior al scării frontale. Ei au imaginat o rampă continuă care începe la al treilea etaj şi se încheie la templul superior.

Pe lângă toţi ceilalţi, arheologul francez André Parrot se străduieşte să rezolve contradicţia dintre cele şapte etaje enumerate de scrib şi cele opt descrise de istoric (fig. 11*d*).

Soluţia constă în a demonstra faptul că numărarea etajelor superioare este cu atât mai dificilă, cu cât ele formează o rampă continuă.

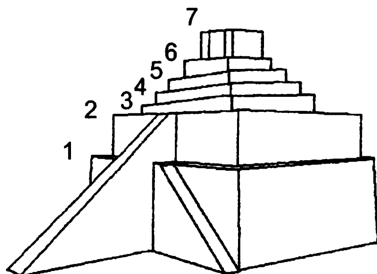

Fig. 11*b*. Reconstituirea lui Th. Dombart, 1930.

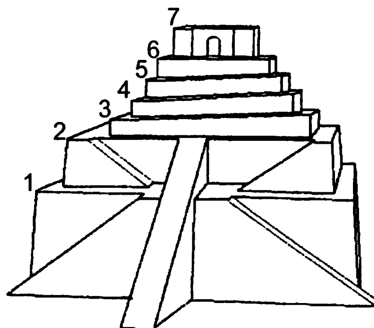

Fig. 11*c*. Reconstituirea lui Eck. Unger, 1926-1930.

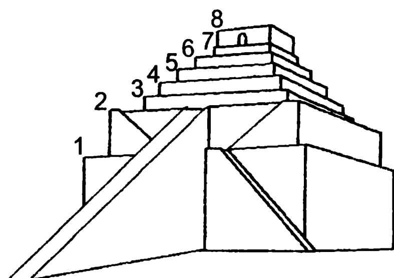

Fig. 11*d*. Reconstituirea lui A. Parrot, 1949.

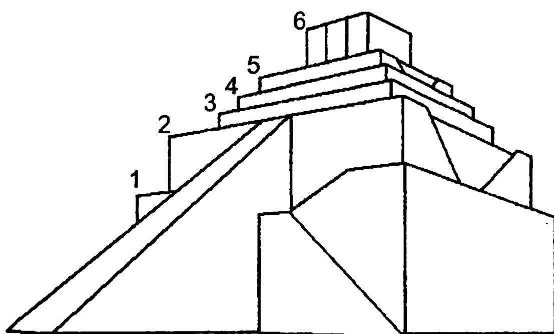

Fig. 11*e*. Reconstituirea lui G. Martiny, 1933.

Günther Martiny (fig. 11 *e*) combină scara centrală şi rampele adiţionale.

Într-o primă etapă, Walther Andrae a dezvoltat o ipoteză asemănătoare, dar cu un etaj adiţional, ceea ce îi permitea să numere şapte terase (fig. 11*f*).

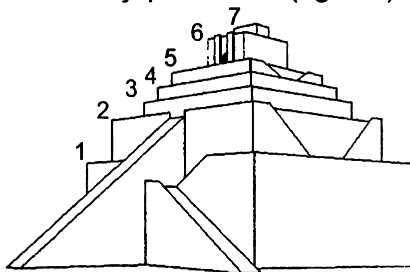

Fig. 11*f*. Prima reconstituire a lui W. Andrae, 1932.

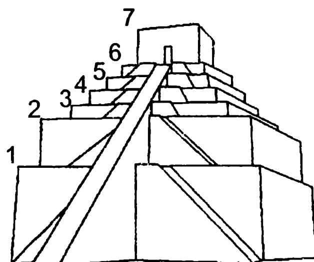

Fig. 11*g*. Reconstituirea lui A. Moberg, 1933.

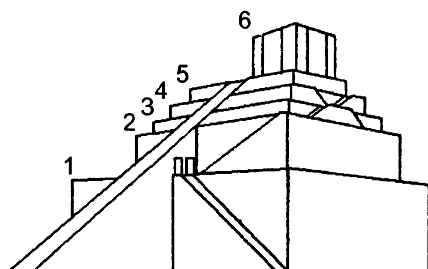

Fig. 11*h*. Cea de-a doua reconstituire a lui W. Andrae, 1935.

Dar Andrae a abandonat această versiune şi i s-a asociat lui Moberg, care se îndepărtase de textul lui Herodot (fig. 11*g* şi *h*).

Într-adevăr, alungând cu totul ideea unei rampe, Moberg imaginează o scară frontală care urcă dintr-o singură bucată, de la terasa inferioară a templului până pe culme, ca în templele aztece.

În cele două cazuri, rampele adiţionale laterale vor permite trecerea de la un etaj la altul.

La rândul său, Businк a dorit să respecte în acest fel înclinaţia scării relevate pe teren de către Wetzel. Iată de ce scara frontală (fig. 11*i*) nu deserveşte decât primul nivel. Mai mult, în conformitate cu Herodot, el dispune succesiv rampe adiţionale în jurul clădirii şi aşază templul de pe culme pe un soclu care arată ca un etaj.

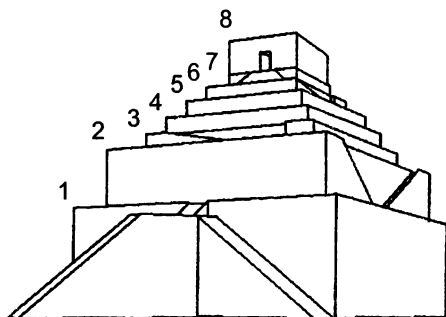

Fig. 11*i*. Reconstituirea lui Th. A. Busink, 1938.

Cele nouă reconstituiri sunt toate bazate pe datele arheologice disponibile la începutul secolului.

În 1962, o misiune germană a revenit la Babilon. Directorul ei, arhitectul Hj. Schmid, reia dosarul turnului. El se interesează de alcătuirea masivului central, pe care o vom trata mai târziu, şi de chestiunea reconstituirilor.

Două ipoteze stau la baza propunerii sale (fig. 11 *j*). Pe de o parte, punctul de plecare al scării frontale trebuie să se afle cu aproximativ cincisprezece metri mai în spate, pentru a putea atinge marginea superioară a celui de-al doilea etaj, respectând în acelaşi timp pantele releveului lui Wetzel. Pe de altă parte, scările care permit suita de ascensiuni sunt construite în interiorul turnului. Intrarea este marcată de porticuri, aşa cum sugerează un basorelief (*în medalion*) găsit la Ninive (vezi fig. 3 *f*). Treptele acestor scări sunt construite paralel cu laturile masivelor. Dacă în jurul anului 450 î.Hr. Herodot a văzut scările în exterior, lucrul acesta a fost posibil deoarece în 479 Xerxes a devastat turnul şi a lăsat scările descoperite.

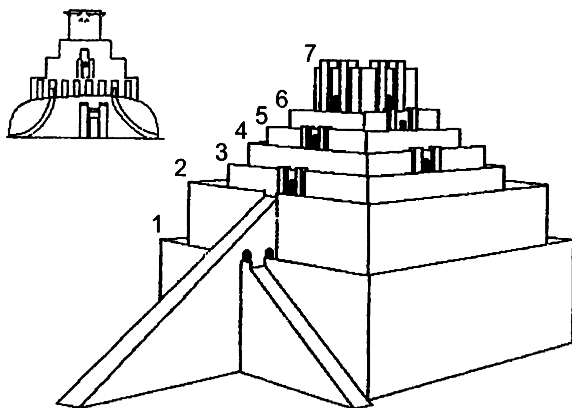

Fig. 11*j*. Reconstituirea lui Hj. Schmid, 1981.

Dar noi constatăm faptul că toate aceste proiecte înfăţişează o siluetă cu o suprafaţă care depăşeşte cu mult cei 100 *nindan* pătraţi calculaţi în coţi mari (vezi fig. 10). Ceea ce destabilizează atât interpretarea, cît şi construcţia.

În realitate, acest surplus conduce la un rezultat care sfidează legile staticii şi pe cele ale rezistenţei materialelor.

VIII. O arhitectură de pământ

Cel mai mare risc pe care îl poate întâlni un constructor care utilizează cărămizi simple sau arse, este acela ca zidăria să se deschidă ca o floare şi să se prăbuşească. Iată de ce există opţiunea, care a fost preferată în cazul ziguratului din Ur, de a ridica pereţi oblici (fig. 12).

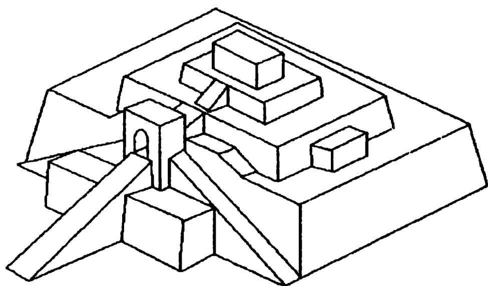

Fig. 12. Perspectivă asupra ziguratului din Ur.

Pot fi de asemenea înălţaţi pereţi verticali, aşa cum s-a procedat pentru E-Temen-An-Ki; în acest caz, trebuie întărite rândurile de cărămizi cu împletituri de trestie, pentru a face mai solid întregul masiv şi pentru a-i preveni prăbuşirea. Trebuie, desigur, limitate ambiţiile legate de înălţime. Edificiile reconstituite au înălţimea unui imobil modern cu 30 de etaje, primul masiv singur fiind înalt de 11 etaje. Astfel de construcţii nu puteau fi realizate cu materialele cunoscute în acea epocă.

Arhitectura mesopotamiană s-a dezvoltat pornind de la ziduri de chirpici, *murus terreus*[9]. Această tehnică se caracterizează printr-o constantă: înălţimea zidului depinde de grosimea sa. Zidarii mesopotamieni au încercat să reducă această grosime transformând chirpicii în cărămizi

[9] În limba latină, în text.

simple. Ei au descoperit că, o dată ce sunt uscate la soare, cărămizile devin mai puţin plastice şi rezistă mai bine la presiune. În felul acesta poate fi redusă lăţimea zidului. Mai târziu, au început să ardă cărămizile. Cărămida arsă era utilizată uneori doar ca strat protector pentru cărămida crudă, iar alteori în chiar masa zidului. Pereţii prezintă adesea redane care le sporesc rigiditatea. Toate aceste tehnici vor ameliora performanţele. Dar, condiţionaţi de cultura lor, zidarii mesopotamieni nu s-au putut elibera de regulile dictate de *murus terreus*. Drept liant între cărămizi, ei continuă să utilizeze chirpici, uneori împreună cu bitum, prea plastic dacă este expus la soare. Vor trebui să apară Alexandru şi arhitecţii săi pentru a vedea ridicându-se pe cerul Babiloniei bolţi de cărămidă care, graţie mortarului, desfid legile gravităţii.

Reamintim faptul că piramidele construite din piatră nu se îndepărtează decât cu cel mult 10° de panta naturală a unei movile de nisip. Pereţii piramidei lui Kefren, cea mai înclinată, formează un unghi de 53° cu solul, cea a lui

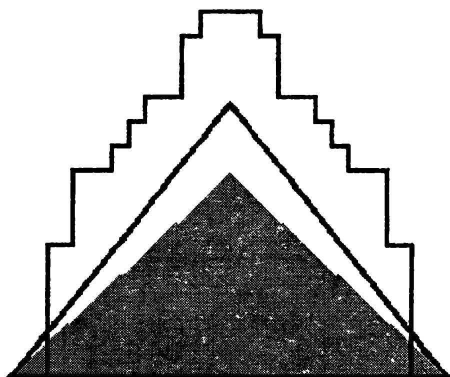

Fig. 13. Profilul prezumptiv al templului E-Temen-An-Ki, suprapus pe releveul de profil al piramidei lui Mykerinos. Colorată în gri, movila naturală, cu o înclinaţie de 43°.

Keops, 51°, iar cea a lui Mykerinos, 52°. Suprafaţa la sol a acesteia din urmă este de acelaşi ordin de mărime ca şi E-Temen-An-Ki. Comparaţia între profilul ipotetic al turnului, cel al piramidei lui Mykerinos şi cel al movilei naturale este lămuritoare (fig. 13).

Această interpretare a tabletei nu este, deci, corectă.

Este momentul să ne amintim ceea ce evidenţiam în introducere (rândurile 43, 44):

Cel care ştie trebuie să arate (tableta) celui care ştie, cel care nu ştie nu trebuie să o vadă.

Iar dacă dorim să oferim o altă perspectivă asupra textului, trebuie să reactualizăm punctul de vedere al autorului său.

Capitolul II

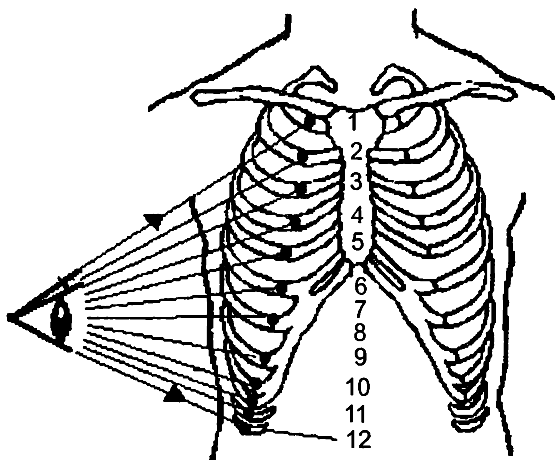
SOLUŢIA ENIGMELOR

I. Schimbarea unghiurilor de vedere

Până în epoca Renaşterii, într-adevăr, priveam toate lucrurile din două puncte de vedere complementare. Deja Euclid nota faptul că, în afara privirii prin care ochiul examinează obiectul, se poate distinge de asemenea şi o lumină care pătrunde în ochi, purtând cu sine informaţia. După el, Ptolemeu şi apoi scolasticii au numit *lumen* fluxul luminos plecând din ochiul care lămureşte şi instruieşte şi *lux*, lumina percepută de către ochi.

În lumea mesopotamiană, percepţia *lumen* constituia regula. Asirologul René Labat (7) explică faptul acesta patologului Guido Majno (8). Medicul a fost tulburat să afle dintr-un text akkadian faptul că, pentru a îngriji o afecţiune a pleurei este nevoie de o incizie între coastele a treia şi a patra, pentru că din punct de vedere anatomic ar fi mult prea sus. Epigrafistul îi scrie: „Încercaţi să număraţi coastele de jos în sus aşa cum făceau akkadienii, iar nu de sus în jos cum le numărăm noi astăzi. În felul acesta incizia apare ca fiind practicată între a noua şi a zecea coastă, ceea ce este corect" (fig. 14).

Pentru descrierea Turnului Babel vom încerca, la rândul nostru, să numărăm etajele plecând de la un punct de vedere care se conformează spiritului timpului şi nu viziunii noastre contemporane. Aceasta din urmă nu poate decât să ne încurce şi să ne conducă spre imposibilităţi matematice şi fizice. În schimb, dacă după câteva tatonări

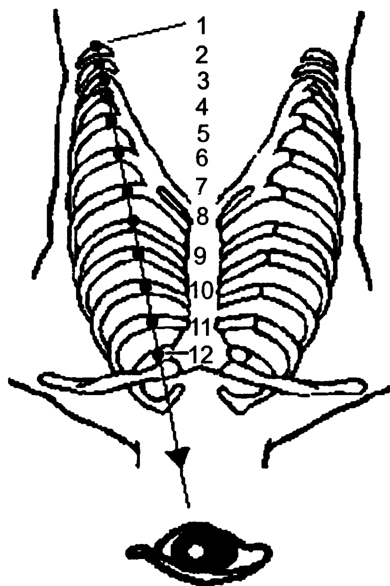
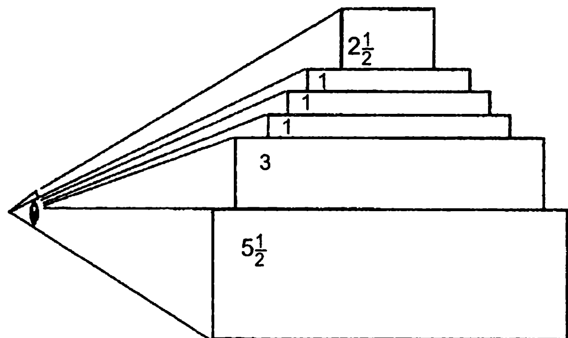

Fig. 14. Numerotarea coastelor după *lux* şi *lumen*

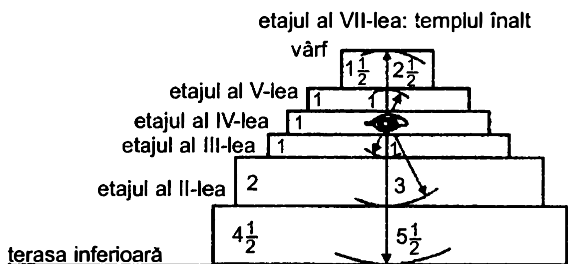

Fig. 15. Dimensiunile templului E-Temen-An-Ki conform *lux* şi *lumen.*

pentru a regăsi punctul de vedere antic, instalăm observatorul pe terasa celui de-al treilea masiv (fig. 15), obţinem un rezultat care satisface nu numai exigenţele tehnice, dar este şi capabil să lămurească secretele textului.

Acest loc privilegiat se va dovedi a fi deopotrivă la mijlocul înălţimii edificiului şi la capătul scării centrale, a cărei înclinaţie corespunde releveului lui Wetzel. Vom înţelege de ce primul şi cel de-al şaselea etaj nu sunt menţionate în mod clar. Astfel, din înălţimea acestei scări, *lumen*-ul scribului plonjează la 5 duzini şi jumătate de coţi distanţă, la baza terasei inferioare. Urcând, privirea sa se opreşte la 3 duzini, pornind de la al doilea masiv. Apoi el priveşte baza celui de-al treilea masiv, de o duzină. El măsoară înălţimea

peretelui celui de-al patrulea masiv, alături de care se află, iar acesta este de o duzină. În acelaşi fel apreciază el intervalul care separă terasa celui de-al patrulea masiv de cea a celui de-al cincilea, ca măsurând o duzină. În sfârşit, spaţiul care rămâne până în vârful celui de-al şaselea masiv este de două duzini şi jumătate. Dincolo de aceasta, templul superior formează cel de-al şaptelea masiv, a cărui terasă superioară este cel de-al optulea etaj, fiind limpede că terasa inferioară este primul nivel, ca în ascensoarele anglo-saxone!

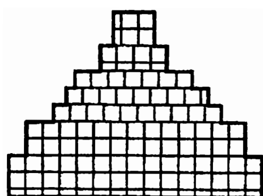
Nodul gordian al numărului de etaje a fost tăiat.

II. Deducţia

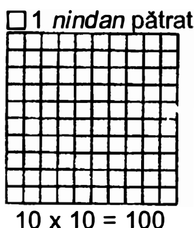
Putem acum încerca să stabilim o secţiune a turnului conform dimensiunilor sale regăsite, cu excepţia celor ale templului înalt. Din fericire, săpăturile sistematice întreprinse de către arheologul german Dombart (9) oferă unul dintre parametrii lipsă. Într-un text contemporan cu restaurarea sanctuarului Esagila din timpul lui Nabucodonosor al II-lea, un scrib a notat că baza templului măsura 30 de coţi, sau două duzini şi jumătate lărgime. În schimb, nu oferă nici o indicaţie cu privire la lungime sau la înălţime.

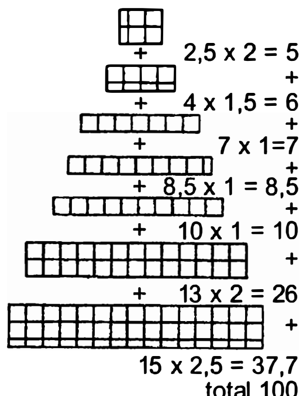
Tăcerea scribului în privinţa acestui subiect trebuie interpretată ca o omisiune voluntară. Dimensiunile „culmii" trebuie să rămână ascunse muritorilor de rând. Iniţiatul era capabil să le cunoască prin deducţie. Pe de o parte, avem toate elementele pentru a desena silueta, nu însă şi înălţimea templului înalt; pe de altă parte, cunoaştem aria totală a acestei siluete, un pătrat de 10 duzini de coţi, adică 100 *nindan* pătraţi (fig. 16).

Ştim, în fine, faptul că Turnul Babel avea 11 duzini de coţi standard în înălţime, ceea ce înseamnă 67,30 metri. Ceea ce din punct de vedere statistic şi vizual este bime proporţionat.

sau

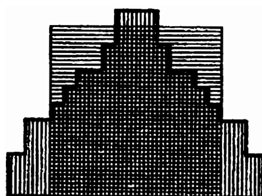

Fig.16. Silueta templului E-Temen-An-Ki după cea de-a doua lectură.

Această deducţie, în sensul complet al cuvântului, este astăzi acceptată de către asiriologi (10).

III. Punerea în formă

Am avea dificultăţi în a ne imagina şi în a reda prin imagini forma turnului, dacă nu ne-am apleca asupra studiilor lui Robert Ghirshman (11).

Este vorba despre publicaţia consacrată ziguratului de la Choga-Zanbil, unul dintre turnurile cele mai bine conservate din Orientul Apropiat. Acest turn se înălţa în Elam, o ţară din Mesopotamia orientală, la aproximativ treizeci de kilometri est de capitala ei, Susa, într-un loc numit astăzi Choga-Zanbil, „coşul răsturnat". Ceea ce înseamnă

că, spre deosebire de „tigaia" din Babilon, acesta prezintă încă un frumos relief pentru ochii călătorilor, la aproape treizeci şi trei de secole după ridicarea sa la Dur-Untash, de către Untash Gal, regele din Anshan şi Susa, în secolul al XIII-lea î.Hr.

El este aşadar mai vechi cu şapte secole decât Turnul Babel restaurat, a cărui dată exactă de fondare şi a cărui stare originară nu ne sunt cunoscute. În pofida vechimii, starea sa de conservare este remarcabilă. Lucrul acesta a permis să se facă un număr de observaţii utile înţelegerii acestor edificii.

Ziguratul din Choga-Zanbil se ridică în centrul oraşului nou, proiectat de Untash-Gal. Un oraş care pare să fi fost abandonat la scurt timp după construirea sa, dacă a fost vreodată locuit într-o manieră durabilă. Această particularitate explică în mod cert calitatea vestigiilor. Mai mult, el se află la prea mare distanţă de Susa şi de alte aşezări umane, pentru a servi drept carieră de cărămizi după ce ultimii locuitori l-au părăsit.

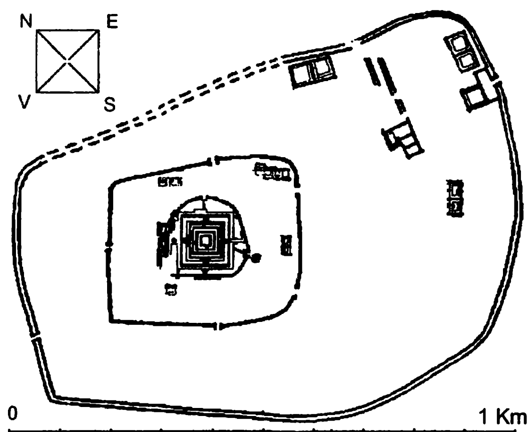

Fig. 17. Planul oraşului de la Dur-Untash (Choga-Zanbil).

Vom reveni în cea de-a doua parte a lucrării asupra planului atât de aparte al oraşului pe care îl domina ziguratul (fig. 17). Pentru moment, vom reuni elementele de comparaţie care ne vor ajuta să înţelegem cum a fost construit Turnul Babel.

IV. Un studiu comparat: Choga-Zanbil

Choga-Zanbil, „coşul răsturnat", domină încă piaţa de la o înălţime de aproximativ 25 de metri (fig. 18). Degajat de molozul provenit din propria sa degradare, ziguratul este placat cu cărămidă arsă pe toate suprafeţele exterioare.

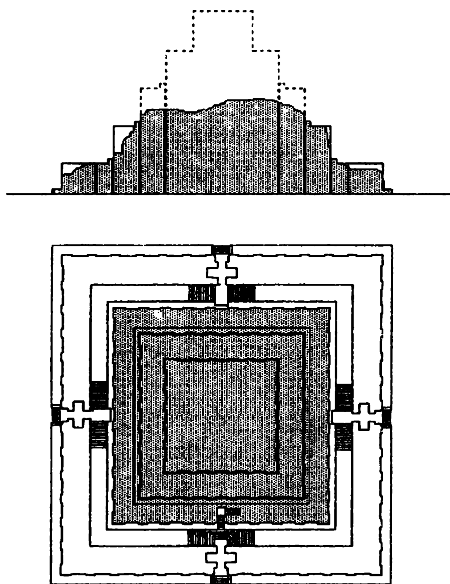

fig. 18. Planul şi secţiunea ziguratului din Choga-Zanbil.

În schimb, toate zonele care nu sunt vizibile sunt făcute din cărămizi crude. Această explorare a interiorului ne arată de asemenea faliile, adică rosturile de dilatare verticală păstrate pentru ca fiecare etaj să exercite o presiune la sol proporţională cu înălţimea sa şi, în caz de tasare, să poată culisa în mod independent. Această caracteristică notabilă a permis de asemenea reconstituirea, pe baza masivului tasat, a dimensiunilor în plan ale etajelor dispărute (fig. 18). În absenţa oricărei descrieri, cu excepţia menţionării unui templu înalt, putem în felul acesta să identificăm un masiv central a cărui suprafaţă acoperă a noua parte din suprafaţa totală. Acest masiv este înconjurat de patru centuri rectangulare de cărămidă, cu lăţime egală, dar înălţimi descrescătoare. Un soclu mărgineşte ultima centură.

De la descriere să trecem acum la tehnicile şi la fazele de construcţie care au putut fi identificate cu certitudine.

Rosturile de dilatare nu sunt o noutate. Le putem observa deja la piramida egipteană în trepte de la Saqqara (fig. 19) şi, de asemenea, la piramidele clasice compuse din straturi succesive de piatră, care se termină pur şi simplu cu o margine oblică. Să notăm în trecere faptul că secţiunea acestei piramide se înscrie într-un triunghi isoscel de 46°, cu 3° mai mult decât panta naturală.

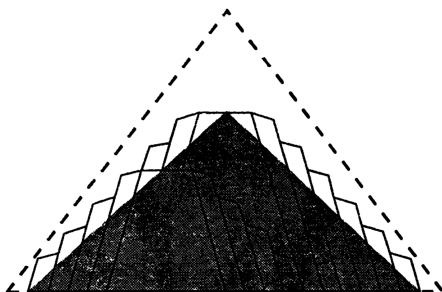

Fig. 19. Secţiune transversală a piramidei de la Saqqara. Colorată în gri, panta naturală; punctat, profilul piramidei lui Mykerinos

Dar, până acum, arheologii nu au observat ca această tehnică să fi fost aplicată şi la edificiile din cărămidă. Astfel, la Choga-Zanbil, zidirea etajelor s-a făcut cu ajutorul centurilor rectangulare din jurul masivului central, planul ansamblului fiind imprimat pe sol încă de la primul strat de cărămizi (fig. 20).

O galerie săpată de la un capăt la altul al nivelului pieţei a permis chiar constatarea faptului că primul strat al nucleului a fost realizat din cărămizi arse.

O altă tehnică a fost de asemenea respectată, cea cu privire la fazele construcţiei. Constructorii au ridicat mai întâi conturul edificiului, adică soclul, şi prima centură, în toată înălţimea lor (fig. 20 *a*). În felul acesta, era delimitată o vastă incintă, în interiorul căreia s-au ridicat etajele centrale. Un culoar periferic permitea să se circule între cele două părţi (fig. 20 *b*). Acest culoar a fost acoperit parţial în momentul în care masivul central a atins înălţimea masivului periferic (fig. 20 *c*). Construcţia a continuat prin cele patru scări care pornesc de la mijlocul fiecărei laturi şi se despart fiecare în două rampe care ajung la acoperişul primului masiv (fig. 20 *d-e*). Pentru a continua ascensiunea, trebuia urcată o scară tăiată în centrul laturii de sud-vest, pentru a ajunge la baza celui de-al treilea masiv. O altă scară pornea din centrul laturii de sud-est. Dincolo de aceaste elemente intrăm în domeniul speculaţiilor, pentru că nimic nu se mai păstrează (fig. 20 *f*).

Vom vedea în partea a doua câte dintre aceste observaţii se vor dovedi relevante, în trecerea de la formă la funcţie.

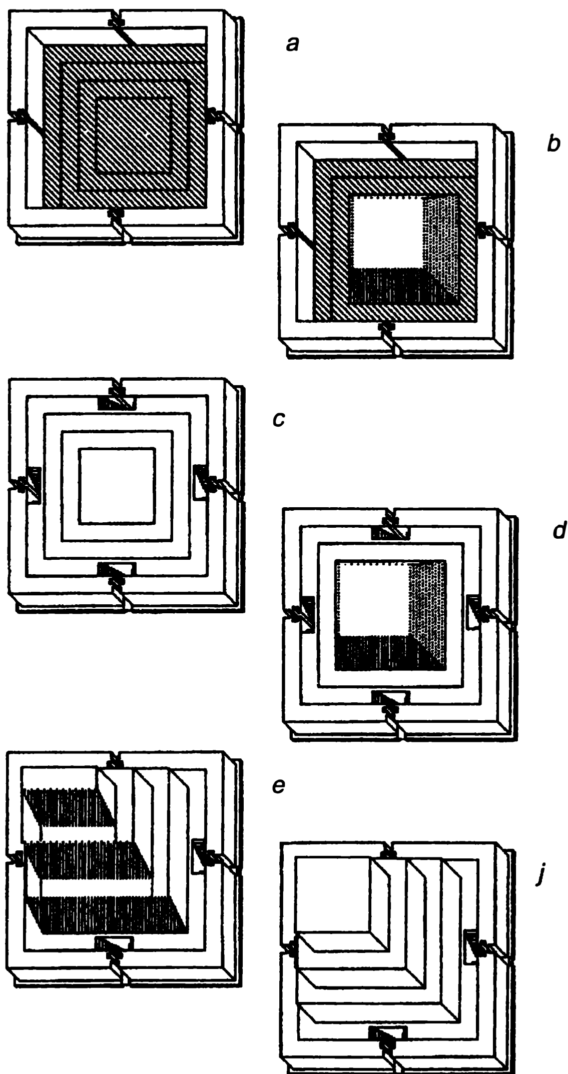

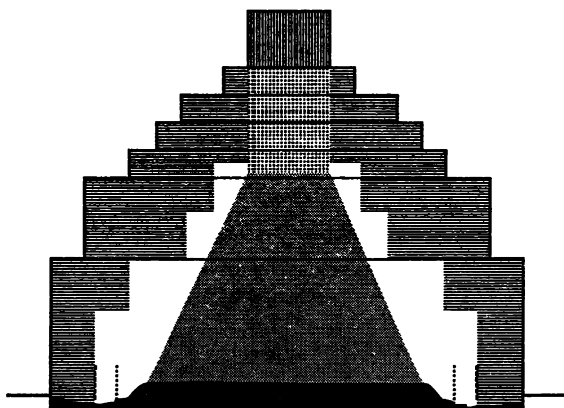
Fig. 20. Etape în construcţia ziguratului de la Choga-Zanbil.

V. Turnul supraetajat

Adăugarea mai multor nivele a fost frecvent observată în Mesopotamia. Săpăturile, conduse în 1962 de arhitectul german Hj. Schmid, au confirmat faptul că Turnul Babel a făcut obiectul unei astfel de modificări (12). El a descoperit în jurul nucleului de cărămizi crude vestigiile unei centuri de cărămizi arse menită să protejeze laturile.

Această descoperire confirmă ipoteza conform căreia altădată acest nucleu se afla în aer liber şi constituia baza turnului anterior, dacă nu chiar pe a celui originar. Schmid trasează ca urmare un profil posibil, decupat în interiorul supraetajării lui Nabucodonosor al II-lea.

Dar înălţimile acestor masive rămân încă stabilite în funcţie de prima lectură dată tabletei de la Esagil (fig. 21).

templul lui Nabucodonosor al II-lea — profil anterior posibil

umplutură — nucleu de cărămidă crudă

supraînălţare — vestigii *in situ*

Fig. 21. Secţiune a supraetajării templului E-Temen-An-Ki, după Hj. Schmid.

Adus la dimensiunile rezultate din cea de-a doua lectură şi din studierea tehnicilor constatate la Choga-Zanbil, profilul prezintă o distanţare realizabilă în raport cu toate constrângerile înclinaţiei naturale şi cu tasarea diferenţiată a masivelor (fig. 22).

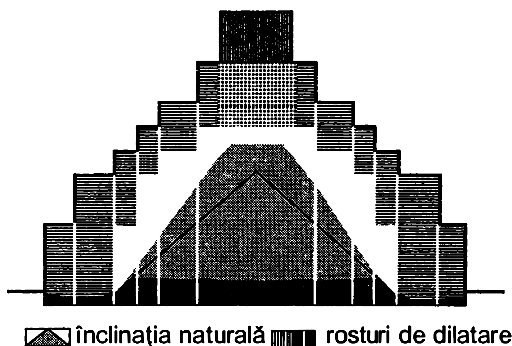

Fig. 22. Secţiune a supraetajării templului E-Temen-An-Ki, conform celei de-a doua lecturi.

Pornind de aici, poate fi propusă o reconstituire a turnului anterior, compus din patru masive şi dominat de un templu (fig. 23).

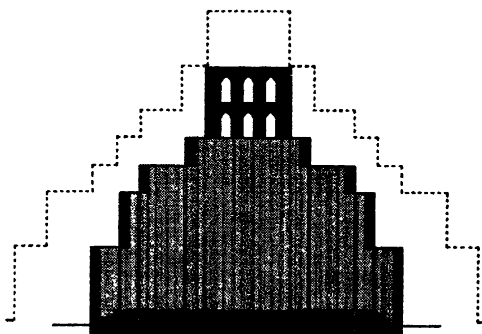

Fig. 23. Secţiunea anterioară ipotetică a templului E-Temen-An-Ki.

Vom reanaliza deci operaţia de supraînălţare a templului E-Temen-An-Ki, în lumina acestor ultime documente. Ele ne vor permite să înţelegem mai bine afirmaţiile lui Nabopalassar şi să urmărim diferitele etape ale şantierului:

„La porunca lui Ea, la sfatul lui Marduk [...] am luat o hotărâre. Cu lucrători pricepuţi, înarmat cu etalonul de măsură, am stabilit dimensiunile. Lucrătorii au fixat limitele (fig. 24*a*). Urmând poruncile lui Shamash, Adad şi Marduk, am gândit un plan în sinea mea şi, ca pe o comoară, voi păstra dimensiunile în mintea mea". (9)

Acestui text i se alătură cel al lui Nabucodonosor al II-lea: „Cât despre E-Temen-An-Ki, turnul cu etaje din Babilon, Nabopalassar (tatăl meu) i-a stabilit fundaţiile şi l-a ridicat cu 30 de coţi, dar nu-i construise şi vârful. Astfel că m-am pus eu pe lucru."(9)

Nabopalassar a înconjurat deci turnul existent cu un masiv de cărămizi arse (fig. 24*b*), aprovizionând şantierul prin cele două rampe laterale, ale căror dimensiuni le păstra în memorie. Să remarcăm în treacăt faptul că înălţimea noii baze a lui E-Temen-An-Ki este cea apreciată de scrib de la înălţimea celui de-al treilea masiv, prin compararea distanţei care îl separa de nivelul curţii cu aceea a bazei celui de-al doilea masiv: 30 de coţi, sau 2 *nindan* şi jumătate.

La moartea tatălui său în 605, Nabucodonosor al II-lea reia lucrările şi le duce la bun sfârşit. El ridică scara principală pentru a permite accesul spre etajele superioare (fig. 24*c*) şi înalţă masivele interioare (fig. 24*d*). El reconstruieşte, în fine, templul de sus, după ce a umplut şi a zidit cu grijă camerele vechiului sanctuar (fig. 24*e*). Ceremoniile de Anul Nou se puteau desfăşura astfel pe acoperişul unui E-Temen-An-Ki în întregime renovat (fig. 24 *f*).

Acesta este chiar noul turn, cel care se va oferi privirilor evreilor, atunci când vor veni captivi la Babilon, în anul 586. Chiar acela care, prin intermediul textului Genezei, a consacrat mitul.

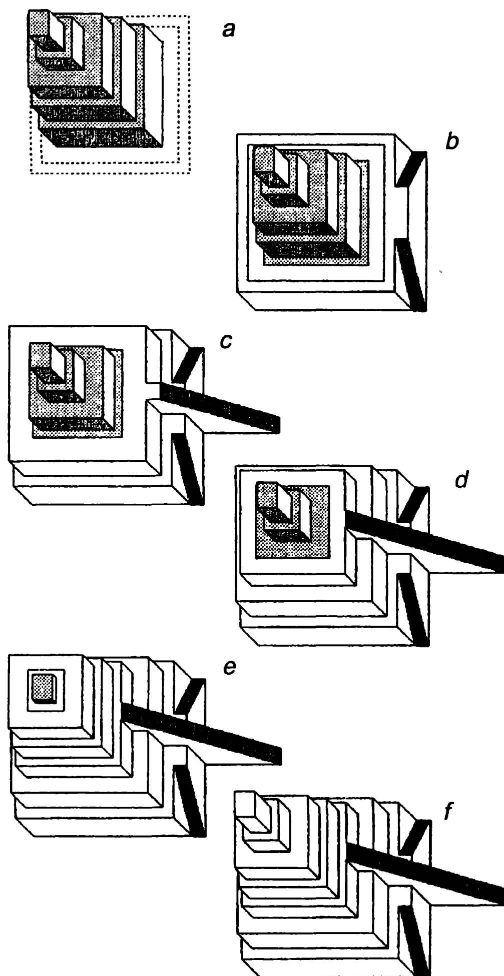

Fig. 24. Etapele restaurării E-Temen-An-Ki.

VI. Construcţia

Ştim astăzi destul de multe despre realizarea materială a acestui edificiu, pentru a ne putea face o idee despre ceea ce a însemnat construirea templului E-Temen-An-Ki.

Vom vedea că realizarea acestor construcţii gigantice nu pare să se fi întins de-a lungul mai multor generaţii de sclavi biciuiţi cu cruzime, contrar a ceea ce ne-am imaginat din pricina unei tradiţii larg popularizate de artiştii plastici şi apoi de arta cinematografică, şi din ceea ce ştim despre înălţarea catedralelor noastre medievale sau din ceea ce sugerează textele vetero-testamentare.

Astfel, aşa cum spuneam în introducere, se pare că evreii au fost puternic marcaţi de eşecul de la Dur-Sarrukin. Această capitală dorită de Sargon al II-lea trebuie să fi fost deja impresionantă prin dimensiunile sale şi prin talia edificiilor: o citadelă, palate, temple, totul protejat de o incintă fortificată. Or noi ştim, prin intermediul textelor studiate de Piotr Bielinski (13), faptul că numai aceste fortificaţii, cu o lungime de 6 700 de metri, înalte şi lungi precum Marele Zid Chinezesc, au fost realizate în mai puţin de şapte ani, între anii 712, data la care au început lucrările, şi 705, data morţii lui Sargon al II-lea, cu o mână de lucru compusă din prizonieri de război încadraţi de lucrători specializaţi şi de artizani, mână de lucru pe care Bielinski o apreciază ridicându-se la aproximativ 2 000 de oameni, şi după o metodă pe care o vom aplica şi noi în cazul Turnului Babel.

Plecând de la dimensiunile în plan şi în secţiune deduse din tableta Esagil, putem defini volumul şi putem calcula numărul de cărămizi pe care acesta îl reprezintă: 36 de milioane, suficiente pentru a pava un drum larg de 1,5 metri între Paris şi Moscova. Ştiind din lectura tabletelor din epocă şi din observaţii directe actuale că un lucrător

este capabil să fabrice 120 de cărămizi pe zi şi să zidească 80, putem deduce că 36 de milioane pot fi produse în cinci sute de zile de către 600 de oameni, şi că vor putea fi zidite în şapte sute cincizeci de zile, de către acelaşi efectiv. Aceste rezultate nu includ nici timpul, nici mâna de lucru necesare pentru aprovizionare, uscare, ardere, transportul la baza lucrării şi ridicarea pe masiv. Scara principală, care, reamintim, ajunge la jumătatea înălţimii clădirii, numără 330 de trepte, iar un om nu poate purta mai mult de două cărămizi într-o ascensiune. Pentru a încheia calculul, să dublăm efectivul şi să admitem că timpii sunt consecutivi. Astfel, 1 200 de oameni ar fi putut aşeza cele 36 de milioane de cărămizi în o mie două sute cincizeci de zile, adică trei ani şi jumătate. Bielinski ne confirmă că această perioadă şi acest efectiv sunt de acelaşi ordin de mărime ca şi cele rezultate din documentele epigrafice cuneiforme.

Construirea templului lui Shara la Umma, la sud de Babilon, a necesitat un efectiv de 1 000 de oameni, pentru a pune în operă 9 milioane de cărămizi mari şi 17 milioane de cărămizi mici, în unsprezece luni. Şi, aşa cum am văzut mai sus, Strabon raportează că au fost necesari 10 000 de oameni timp de două luni pentru a ridica templul lui Bel, sau 1 660 de oameni, timp de un an.

În realitate, durata teoretică pe care tocmai am calculat-o va trebui să suporte două corecturi. În primul rând, am văzut că un turn cu etaje preexistent a fost deteriorat şi restaurat de mai multe ori, ultima dată în timpul unui conflict care l-a opus pe Assurbanipal fratelui său Shamash-shumi-ukin[10], din 652 până în 626. În al doilea

[10] Proclamat rege al Babilonului în 672 de către tatăl său, Assarhaddon, în cadrul aceleiaşi ceremonii în care Assurbanipal fusese desemnat prinţ moştenitor al imperiului asirian.

rând, ştim de asemenea că renovarea s-a făcut în două etape.

În total, cele două şantiere succesive nu au durat cu adevărat decât doi, până la trei ani, şi au dispus de o mie de oameni.

Iată deci un element ce se opune multora dintre ideile general acceptate. În plus, demersul lui Bielinski are meritul de a readuce în primul plan raportul dintre putere şi metrologie. O astfel de productivitate nu ar fi putut fi obţinută decât de către gestionari eficienţi. Aceştia ar fi trebuit să cunoască totul despre seminţe, despre suprafeţele câmpurilor, timpul de lucru şi raţiile zilnice. Rezultă un sistem complex dar simplu din punct de vedere numeric, de echivalare a valorilor, pentru a evalua resursele, randamentele, retribuţiile în natură şi timpii necesari. Un regim tehnocratic *avant la lettre* era instaurat. Acesta se bazează pe eficacitate. Cât timp regele va fi în măsură să asigure utilizarea maximă a forţei de muncă, redistribuirea grânelor stocate în depozite şi distribuirea pământurilor, va putea exercita o autoritate absolută asupra supuşilor săi şi îşi va putea construi templele. Zeii templelor vor putea astfel să apară drept obiectivul final al întregii activităţi din regat, când, de fapt, beneficiarii reali sunt regii, preoţii şi curtenii palatului, pentru că puterea lor devine incontestabilă.

Graţie acestei ficţiuni, coeziunea comunităţii este asigurată mai mult sau mai puţin durabil. Este suficient un război pierdut, un fluviu care îşi modifică albia după o inundaţie, pentru ca peisajul natural să revină cu rapiditate, ştergând peisajul administrativ sexagesimal, aşa cum afirma în lucrarea sa din 1986 Mario Liverani (14).

PARTEA A DOUA

FUNCŢIA

Capitolul I

FUNCŢIA ORIGINARĂ

I. Templul în oraş

Am cercetat ziguratul, l-am comparat, l-am studiat din punct de vedere tehnic, istoric, şi totuşi nu ne putem da seama ce funcţie îndeplinea, dacă ne vom menţine la nivelul documentelor directe. Constatăm numai faptul că turnul era inclus, cel puţin o dată pe an, în cadrul ceremoniilor de întâmpinare a noului an, moment în care reprezenta punctul culminant, la propriu şi la figurat.

Într-adevăr, ne-a parvenit un singur text care descrie minuţios ritualul şi ne transmite rugăciunile şi formulele pronunţate în timpul celor douăsprezece zile de festivităţi.

Pe măsură ce citim, aflăm că Marele Preot se scaldă în Eufrat înainte de-a intra în sanctuarul lui Marduk, fiind urmat de îndată de alţi preoţi; că artizanii sculptează doi idoli din lemn împodobiţi cu nestemate, care sunt aşezaţi în templu; că se citeşte un Poem al Creaţiei, că este sacrificat un berbec sau un miel, în chip de emisar, iar cadavrul este dus în templu pentru a se încărca de tot răul de acolo şi apoi aste aruncat în fluviu; că regelui îi sunt luate însemnele, înapoiate lui Marduk de către

Marele Preot, după care regele este pălmuit şi umilit şi trebuie să-şi facă confesiunea înainte de a-şi recăpăta atributele; că cele două statuete din lemn decorat sunt decapitate şi arse; că Marduk este condus într-o mare procesiune prin Babilon şi de-a lungul fluviului, către un sanctuar din afara oraşului; că trec trei nopţi înainte de a reveni la Babilon unde, potrivit un text: „În luna Nisan... Sărbătoarea lui Marduk şi a lui Zarpanit... Marduk, cel care este omniscient, se întoarce la nunta sa." Iar camera nupţială, pe care noi o cunoaştem drept Camera Patului, nu poate fi alta decât cea din E-Temen-An-Ki. Prin urmare, acela este locul în care, printr-un mariaj sacru, o hierogamie, simbol al originii divine a vieţii, se încheie sărbătoarea Noului An.

Marduk se uneşte cu Zarpanit, soţia sa, iar prin acest transfer regele fecundează simbolic preoteasa, înlocuitoare a zeiţei Zarpanit, în timp ce ploile de primăvară vor trezi pământul şi vor face deşertul să înflorească.

Putem relua aici textul lui Herodot în dimensiunile sale funcţionale:

*„În capela de pe culme, se vede un pat foarte mare, magnific acoperit, dar nici o imagine a unei divinităţi. Nimeni nu-şi petrece noaptea aici, cu excepţia unei femei, aleasă de zeu, desemnată preoteasă a lui Bel".(*3)

Trebuie să ne mulţumim să privim ceremoniile din exterior, fără a putea sesiza implicaţiile a ceea ce observăm în deplinătatea lor. Dar această capelă, acest pat, sunt departe de-a ne lămuri asupra relaţiilor care se stabilesc între persoane, acţiuni, obiecte şi zeul lor. Este, pe scurt, ceea ce se aşteaptă de la religie. Unde trebuie aşadar să căutăm explicaţii în privinţa acestui subiect?

Un număr important de texte descriu exorcismele destinate purificării persoanelor şi obiectelor de forţele

malefice şi de farmecele făcute în circumstanţe nefaste; dar acestea aduc mărturii indirecte asupra vieţii religioase. Rezultă din ele faptul că divinitatea este percepută ca un fenomen înspăimântător, capabil să producă teamă, dar totodată aducător de lumină.

Această luminozitate, atribut divin, este redistribuită asupra lucrurilor şi fiinţelor, în special asupra regelui. Din câte se pare, îi revenea lui singur obligaţia de a posti, de a se ruga, de a se mortifica şi de a respecta tabuurile. În schimb, el avea dreptul de a-şi asigura hrana din proviziile care veneau zilnic spre masa lui Marduk.

Cele mai bune dintre recolte şi dintre animale erau trimise la templu. O parte mergea în serviciul zeului, adică spre rege, cler şi curtea regală. O a doua parte era destinată administraţiei palatului. A treia parte era păstrată pentru a fi distribuită în momente de criză sau pentru a fi oferită în schimbul unor bunuri necesare puterii regale, aşa cum explică asiriologul Liverani (14).

De fapt, templul poate fi înţeles ca aspectul vizibil al unei mari organizaţii, deopotrivă teocratică şi tehnocratică, ce asigura coeziunea societăţii, despre care am vorbit deja în prima parte.

Acesta va fi de altfel simbolul detestat de evrei în timpul captivităţii lor în Babilon, după cum vom vedea în partea a treia. Dar nu putem reduce E-Temen-An-Ki doar la acest rol economic şi social.

II. Templul dintre Pământ şi Cer

Semnificaţia literală a formulei E-Temen-An-Ki, Casa Temeliei Cerului şi Pământului, ne conduce mai degrabă spre o altă dimensiune simbolică şi cosmogonică a ziguratului.

Lectura poemului babilonian al Creaţiei (15) ne îngăduie să imaginăm schema următoare (fig. 25).

La origine, apa dulce şi apa sărată se contopeau în Oceanul primordial. Marduk a organizat Haosul, împărţindu-l în două. Aceasta a dat naştere totalităţii celor de Sus: o boltă care adăposteşte Cerul, şi totalităţii celor de Jos: o boltă răsturnată care degajă Infernul. Marea marchează planul limită între cele două. Axul lumii, *axis mundi*, trece prin centrul planului. Acolo este locul în care apare mai întâi vârful, apoi Muntele şi, progresiv, întregul pământ. În sfârşit, pe acest pământ Marduk a creat umanitatea, pentru a-i servi pe zei.

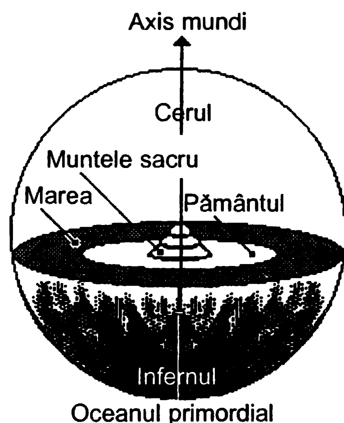

Fig. 25. Reprezentarea babiloniană a lumii.

Toate acestea ne readuc la aspectele teo-tehnocratice analizate mai sus, dar reaşezate în contextul arhetipurilor universale, proprii întregii umanităţi.

Or, existenţa speciei noastre a fost grav ameninţată de două ori de la începutul cuaternarului. Atribuim aceste două fenomene variaţiilor curenţilor oceanici, care au implicat variaţii climatice de origine încă nedeterminată.

Acum 40 000 de ani, după o periculoasă răcire a vremii, glaciaţiunea Würm a decimat specia umană. Supravieţuitorii, care se apreciază a fi fost de ordinul câtorva mii (doar pentru reproducere), au fost suficienţi pentru a repopula progresiv cele cinci continente. Este ceea ce postulează cercetările asupra patrimoniilor genetice umane ale populaţiilor actuale (16). Relativa lor diversitate, ca şi unitatea lor, la fel de relativă, nu este atât de veche pe cât s-ar crede. Pe de altă parte, o brutală reîncălzire a planetei, petrecută acum 12 000 de ani, a făcut să crească nivelul mărilor cu 120 m, ca urmare a topirii calotei polare şi a marilor gheţari din pleistocen. Locuitorii ţărmurilor s-au retras către zonele montane, dar popoare întregi, înconjurate de ape, au naufragiat.

Dacă anticipăm cu îngrijorare o înălţare de treizeci de centimetri a nivelului mărilor în prima jumătate a secolului al XXI-lea, ne putem imagina teroarea pe care trebuie s-o fi inspirat o creştere persistentă, de patru sute de ori mai mare, „timp de patruzeci de zile şi patruzeci de nopţi", teroare rămasă undeva în inconştientul memoriei noastre colective.

III. Muntele primordial comun

Felul în care ne prezentăm azi noi, supravieţuitorii, conduce spre ideea unui trunchi comun, nu numai genetic, evenimenţial, dar şi de credinţe comune, cea ce impune ideea probabilităţii unei religii unice a originilor. Aceasta este teza paleo-etnologului Emmanuel Anati (17).

El a identificat un personaj comun tuturor culturilor, din Extremul Orient până în extremul Occident. Un spirit ancestral capabil să asigure renaşterea vieţii după un cataclism: un mare potop, o iarnă interminabilă. Anati afirmă

că l-a identificat atât la zuluşii africani, cât şi la triburile hopi din America. L-am întâlnit, de asemenea, în Irlanda.

În cultura iudeo-creştină, îl vom regăsi desigur pe Noe, a cărui arcă a eşuat pe vârful muntelui Ararat. La babilonieni este vorba despre Uta-Napiştim, salvat de potop, care îşi aduce ofranda pe vârful muntelui Napir, considerat în mod evident un zigurat, aşa după cum notează diverşi asiriologi fără ca totuşi să pună un element în legătură cu celălalt (18): ziguratul este Muntele primordial. El marchează locul în care se află *axis mundi*. Este Casa Temeliei Cerului şi Pământului. Este de asemenea punctul de plecare pentru repopularea pământului.

După care, din generaţie în generaţie, am păstrat memoria unui potop universal şi a unei re-fondări a lumii. Cel mai vechi text epic al Antichităţii, Epopeea lui Ghilgameş (19), având însă o vechime de 5 000 de ani, se întoarce până la acel moment crucial, când zeii au dorit să renunţe la oameni.

În anticul oraş Shurrupak domnea Ziusudra, un om plin de virtute şi de pietate. Enki, stăpânul apelor, l-a sfătuit să renunţe la regatul său şi să-şi salveze viaţa. I-a spus să construiască o corabie. Ziusudra l-a ascultat fără ezitare. Curând după aceea, apele s-au revărsat asupra ţării ca o armată invadatoare timp de şase zile şi şase nopţi. În cea de-a şaptea zi, Ziusudra a putut ancora pe vârful muntelui Nicir şi a făcut ofrande zeilor care l-au cruţat. Zeul Enlil, care dorise sfârşitul omenirii, a contemplat amploarea dezastrului, l-a emoţionat nefericirea supravieţuitorilor şi le-a dăruit, lui Ziusudra şi soţiei sale, nemurirea.

Ghilgameş, regele sumerian din Uruk, a dorit să afle secretul nemuririi lor. El a făcut o călătorie iniţiatică pentru a afla de la Ziusudra însuşi cum să evite dispariţia propriei sale fiinţe.

Încetaţi să vă frământe mintea, încetaţi să alergaţi, încetaţi să mai călătoriţi, încetaţi să mai speraţi; Ghilgameş simbolizează toate acestea. Toată viaţa lui se împlineşte în această căutare. De ce trebuie ea să ia sfârşit?

Prezenţa ziguratului în centrul oraşului, vizibil de pretutindeni, reaminteşte zilnic de potop, de Ziusudra şi de căutarea nemuririi.

Iată, pe scurt, rolul lui E-Temen-An-Ki.

IV. De la Munte la templu

Evidenţierea unei viziuni comune, care ulterior s-a diversificat în multiple perspective religioase, este pe cale de a se face acceptată. Similitudinile descoperite sunt prea numeroase pentru a mai fi considerate simple coincidenţe. Ceea ce reprezintă o noutate este constatarea faptului că rolul muntelui, asimilat cu templul, persistă în mod simbolic până în zilele noastre.

Astfel, muntele Kailash, „cristal” în limba sanscrită, sau Tise, „axă” în tibetană, învecinat cu India şi cu Nepalul, este considerat a fi miticul munte Meru, axul lumii, al unui pământ plat, care avea drept zonă centrală Asia platourilor înalte (fig. 26).

Fig. 26. Schiţă cu muntele Kailash.

Din timpuri imemoriale, pelerinii budişti, hinduişti şi cei aparţinând cultelor şamanice, bönpo, nu ezitau să urce la peste 4 500 de metri pentru a parcurge traseul ritual circular, în sensul contrar acelor de ceasornic pentru bönpo.

Ei se proştern cu faţa la pământ şi înaintează, punându-şi picioarele acolo unde mâinile lor au atins solul, parcurgând astfel 52 de kilometri în trei săptămâni. Penitenţii, mergând în genunchi, uită că au un trup. Ating o stare de conştiinţă lipsită de gândire. Pentru ei, drumul se poate opri acolo. Singur poetul ascet Milarepa şi-a îngăduit, în secolul al XII-lea, să urce până în vârf.

Acum un sfert de secol, indianistul G. Tucci (20) observa faptul că arhitectura templelor Indiei şi Indiei exterioare, Indochina şi Indonezia aveau avea aceeaşi origine ca şi ziguratul, materializare asiro-babiloniană a unui munte clădit în jurul axului lumii. Tucci observa că axa, care trece printr-un unic punct în cer, la zenit, este, dimpotrivă, multiplicată pe pământ. Fiecare oraş, fiecare popor, fiecare fiinţă umană are propriul centru al lumii.

Aceste temple sunt nu numai munţi simbolici, sunt în mod fundamental instrumente ale gândirii şi ale transfigurării.

Cel care, având o conştiinţă pură parcurge templul după reguli prescrise, odată ajuns la vârf atinge centrul mistic şi se confundă cu unitatea primordială.

Templul din Borobudur, din insula Java, construit în jur de 800 î.Hr., este cel mai mare munte sacru, încă vizibil integral (fig. 27): 123 de metri pe fiecare latură, 32 de metri înălţime.

Din secolul al IX-lea până în secolul al XV-lea, când Islamul şi-a stabilit preeminenţa, pelerinii au făcut mereu înconjurul, în sensul acelor de ceasornic, al celor cinci terase pătrate dominate de trei terase circulare, înainte de a ajunge în vârf. Ei porneau de la sfera dorinţelor pentru a

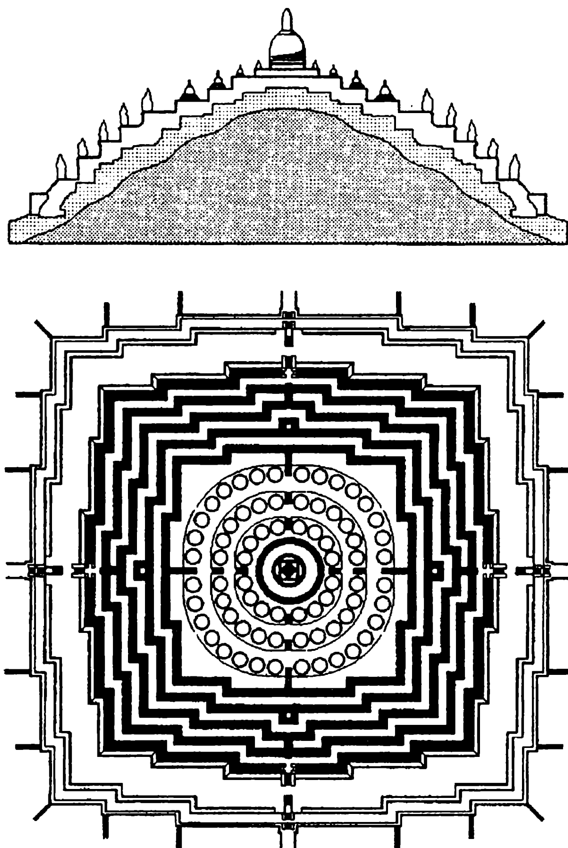

Fig. 27. Planul şi secţiunea templului din Borobudur.

ajunge, meditând şi cântând, la sfera detaşării, în sfârşit eliberaţi din ciclul fără sfârşit al renaşterilor succesive. În prezent, pelerinajele au putut fi reluate.

Dacă un templu poate simboliza muntele, un desen poate figura templul şi îi poate permite individului să facă un pelerinaj virtual.

V. De la templu la templul virtual

Prin intermediul mandalei, imagine a templului virtual, budiştii, hinduiştii, şivaiţii şi bönpo doresc să îşi realizeze deplasarea rituală circulară şi, odată ajunşi în centru, să se ridice spre stările superioare (fig. 28).

Mandala este trasată pe sol cu multă minuţiozitate, pe o suprafaţă consacrată. Ea se compune dintr-o incintă exterioară circulară şi din mai multe cercuri concentrice care încercuiesc cinci pătrate. La mijlocul fiecăreia dintre laturile pătratelor se deschide câte o poartă. Deasupra porţii este instalat un acoperiş susţinut de stâlpi. Porţile se deschid către cele patru puncte cardinale, care se întâlnesc în centru. Un centru prin care trece *axis mundi*.

Cele patru direcţii ale lumii şi axul central reprezintă constante ale mandalei, o cosmogramă, structura indestructibilă a universului.

Adeptul dogmei, după exemplul pelerinului de pe muntele Kailash, poate să-şi întreprindă propria călătorie rituală interioară. Acest proces reprezintă traducerea bidimensională a etapelor în care adeptul parcurge cele cinci puncte ale spaţiului în marile temple cu etaje. Patru puncte pentru cele patru părţi ale lumii şi un punct central, cel de-al cincilea, încă susceptibil de a căpăta o reprezentare materială. În exterior, deasupra, imaterial, se află ultimul punct, cel al Absolutului.

Atingerea vârfului are loc prin concentrarea privirii asupra componentelor desenului, uneori chiar asupra unei imagini mentale, depăşind gradual, într-o anumită ordine, cele cinci incinte.

Este o călătorie interioară, care îl face pe adept să treacă de la o stare la alta, succesivă şi mai completă, care nu o anulează pe precedenta, până la un stadiu de

resorbire în Conştiinţa universală şi de reintegrare în Unitatea atotcuprinzătoare.

La fel ca şi mesopotamienii, popoarele înaltelor platouri asiatice şi ale Indiei nu au făcut decât să elaboreze cu o mare precizie un demers fizic şi metafizic, ce conduce înapoi la sursa originară.

Or, vom vedea că acest demers se extinde de asemenea şi în afara Eurasiei.

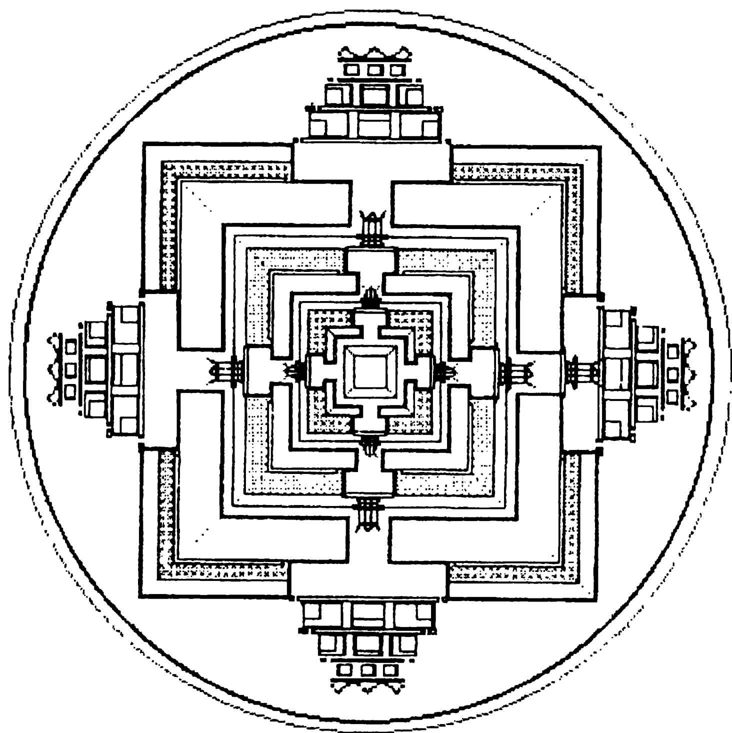

Fig. 28. Figură tradiţională a mandalei.

VI. Din Mesopotamia în America Centrală

Vom vedea că în America Centrală s-a dezvoltat un sistem religios pornind din aceeaşi sursă, ceea ce ne va permite să înţelegem încă şi mai bine extinderea domeniului turnurilor cu etaje.

Cele mai antice glife maya descifrate relatează că primul om, Hun Nal Ye („o sământă de porumb") s-a născut într-o zi pe care o putem raporta la anul 3 114 înaintea erei noastre creştine (21).

Era o epocă dominată de tenebre. Hun Nal Ye şi-a construit o casă într-un loc numit „Cer înălţat" şi a orientat-o după cele patru puncte cardinale. De aici rezultă pătratul, figură geometrică prin excelenţă a lumii maya.

În acelaşi loc, Hun Nal Ye a adunat trei blocuri de piatră care marcau centrul lumii. Înainte de a ieşi din tenebre sub chipul unui tânăr de o mare frumuseţe şi de a aduce pe pământ seminţele de porumb, el a plantat un arbore al vieţii, ale cărui rădăcini, trunchi şi ramuri simbolizează cele trei nivele ale cosmosului. Cosmograma din Codexul de la Madrid ne oferă o ilustrare fără echivoc a acestei imagini (fig. 29) În centru, arborele vieţii, vizibil din partea de răsărit, locul prezentării porumbului; la vest, o scenă de ofrandă, iar în nord şi în sud, scene de sacrificiu.

Această ilustraţie îşi găseşte de asemenea expresia spaţială la Chichen Itza. Fondat după anul 530 al erei noastre, acest oraş a fost în două rânduri centrul politic al lumii maya, dar el a fost înainte de toate centrul religios, până la prăbuşirea acestei lumi, la mijlocul secolului al XV-lea.

Studiind Popol Vuh (22), unul dintre puţinele texte maya care au fost salvate de la distrugere, istoricii Freidel, Schele şi Parker (23) propun o lectură simbolică a structurii aşezării de la Chichen Itza (fig. 30).

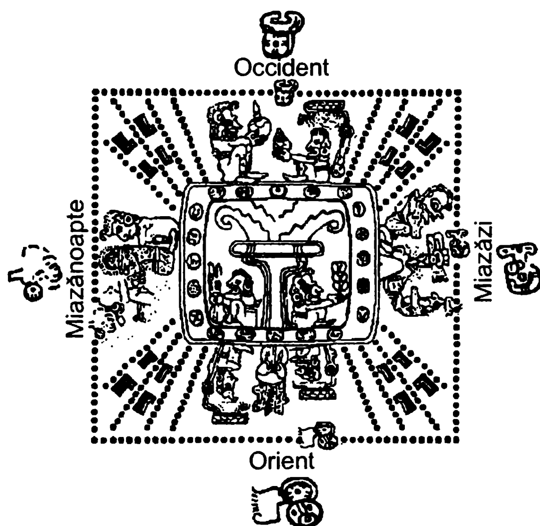

Fig. 29. Cosmograma maya, inclusă în Codexul de la Madrid.

Oceanul primordial s-a retras din spaţiul central al oraşului pentru ca pământul să se poată extinde. Platforma stelei pe care noi o numim Venus (*a*) reprezintă cele patru subdiviziuni ale lumii: Cerul, Marea, Pământul şi Regatul Maya. Ea se găseşte în faţa rampei nordice a piramidei numite de spanioli „El Castillo" (*b*). Rampele de est şi de vest sunt orientate în funcţie de o axă formată între locul în care soarele răsare la solstiţiul de vară şi cel în care apune la solstiţiul de iarnă.

El Castillo cu cele nouă etaje şi cele patru rampe simbolizează locul în care Mama primordială a modelat, din turte de mălai, primii oameni ai celei de-a patra şi ultima dintre creaţii. Şi aceasta pentru că zeii au creat Pământul pentru a-i adăposti pe cei dintâi oameni, a căror misiune era aceea de a hrăni toate divinităţile prin ofrande.

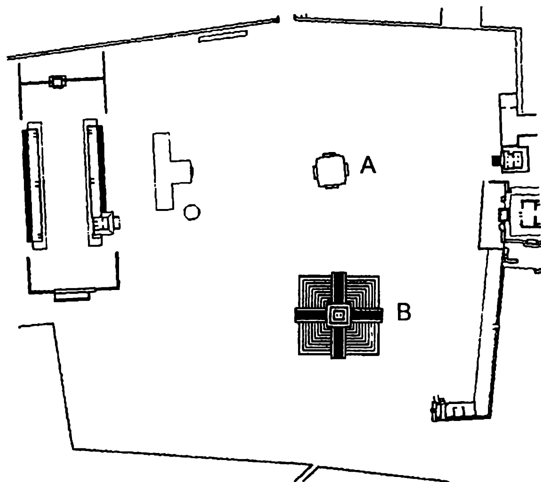

Fig. 30. Piaţa centrală din Chichen Itza.

Ofrandele supreme sunt sângele şi inima. Iată de ce unul dintre aspectele esenţiale ale civilizaţiei maya este sacrificiul uman. Zilnic, fiinţe umane erau sacrificate pentru binele comun. De mai multe ori pe an nobilii se ofereau într-un auto-sacrificiu, provocându-şi răni sângerânde. În schimb, zeii trebuiau să apere viaţa în univers şi, în consecinţă, pe cea a pământului şi a locuitorilor săi.

Ritualul auto-sacrificiului de pe terasa superioară a templului etajat era public. El asigura suveranului legitimitatea unei puteri care avea caracter divin.

Aceste ritualuri sunt atestate de la mijlocul mileniului I înaintea erei noastre, când în America Centrală încep să se afirme mai multe centre culturale, printre care Uaxactun şi Tikal, ale căror piramide sunt acum cunoscute în întreaga lume. Cea de la Uaxactun, datată în 250 î.Hr., este cea mai veche dintre cele care au fost descoperite până astăzi. Ea nu are încă decât trei etaje, probabil ca o

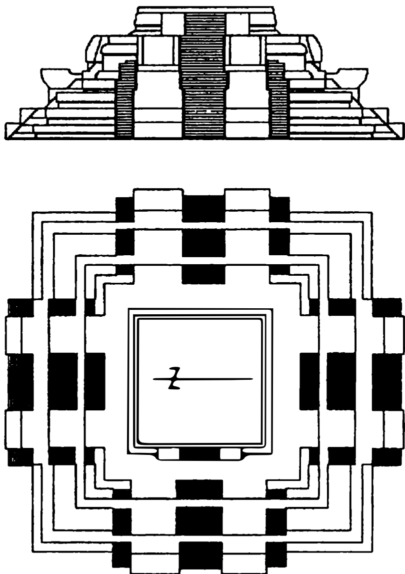

Fig. 31. Planul şi etajele piramidei de la Uaxactun.

referinţă la cele trei pietre adunate de Hun Nal Ye într-o grămadă (fig. 31).

Prin urmare, la fel ca şi în Mesopotamia, numărul de etaje va creşte până la cele nouă nivele ale lui El Castillo.

VII. Piramida egipteană

Monumentele Egiptului provin din aceeaşi sursă ca şi edificiile examinate mai sus?

Pentru egiptologi, piramida este muntele care se ridică din mare, dar această materializare nu a apărut decât un mileniu după construirea primelor zigurate. Într-adevăr, în jurul anului 2 780 î.Hr., arhitectul şi savantul Imhotep, la

cererea faraonului Djoser, a transformat tumulii în plan rectangular care acopereau mormintele regale din acest turn în trepte, pe care îl putem vedea astăzi la Saqqara (fig. 32).

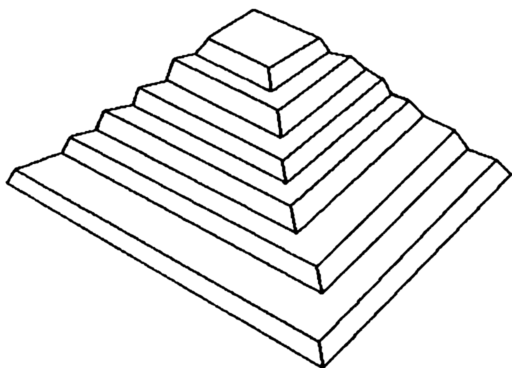

Fig. 32. Perspectivă asupra piramidei de la Saqqara.

Să se fi inspirat Imhotep din construcţiile Mesopotamiei, să fie vorba de un împrumut, sau de o invenţie cu atât mai remarcabilă cu cât rezolvă toate problemele puse de o construcţie în graden şi de supraînălţarea acesteia? Releveul arheologic distinge două etape pe parcursul realizării (vezi fig. 19).

Saqqara este marca unei „sepulturi nemaivăzute de la crearea lumii”, şi este, de asemenea, scara ce-i va permite suveranului să ajungă la ceruri, de unde va continua să reînnoiască forţele vitale ale naturii. Pentru că, după moartea sa, Faraonul era instalat între divinităţile care reglementează cursul universului. Zilnic, acestuia îi erau prezentate ofrande în sanctuarele construite lângă baza turnului său.

Dincolo de aspect, funcţiile funerare sunt cele care fac distincţia între turnul egiptean şi cele mesopotamiene.

Dacă am descoperit uneori sepulturi în vecinătatea zigu-ratelor, în schimb incintele acestora nu au ascuns nicio-dată morminte. Dimpotrivă, turnurile asiatice şi americane au adăpostit uneori săli funerare la baza lor.

O altă diferenţă rezultă din constatarea că piramida de la Saqqara nu s-a impus. Modelul în trepte a fost imediat abandonat pentru ceea ce va fi piramida clasică: o prismă cu patru laturi. Motivele invocate pentru această schim-bare sunt de ordin fizic. Este vorba de nevoia de-a evita erodarea gradenului. Dar ele pot fi de asemenea şi de natură metafizică.

Ridicarea sufletului faraonului este o înălţare spirituală. Nu este nevoie să vedem treptele, chiar dacă ele există. Arheologii au constatat că pavajul teraselor era plan şi neted sub masa căptuşelii exterioare, oblice.

Turnul cu etaje este deci prezent sub prismă, aşa cum arată un desen pe un papirus din epoca Imperiului Nou, 2000 de ani după construirea turnului de la Saqqara.

Vedem sarcofagul faraonului aşezat în primul masiv al unui turn cu trei nivele (fig. 33): în timp ce aici jos, pentru noi, treptele sunt mascate, în lumea morţilor faţetele ne-tede ale prismei sunt invizibile.

Fig. 33. Reprezentarea turnului-mormânt (dinastia a XXII-a).

Această serie de observaţii ne permite să spunem că piramida egipteană, chiar dacă este apropiată de zigurat prin cosmologie şi geografie, este totuşi mai îndepărtată de acesta din punct de vedere funcţional decât sunt templele asiatice şi amerindiene.

În sfârşit, este frapant să constatăm faptul că evreii nu au menţionat niciodată piramida în textele Vechiului Testament, chiar dacă au avut raporturi la fel de conflictuale cu egiptenii ca şi cu babilonienii.

Înarmaţi cu aceste observaţii, putem acum să explorăm domeniul babilonian.

VIII. Templele mesopotamiene

Îl avem drept ghid pe asiriologul J.-C. Margueron (24), care interoghează atitudinea omului mesopotamian în faţa Zeului său.

După analiza a 250 de temple identificate în spaţiul care se întinde de la Mediterana Orientală până la Golful Persic, de la primele temple neolitice până la începuturile creştinismului, Margueron operează o clasificare exactă a spaţiilor, mergând de la profan la sacru, la care participă atât locuri aflate sub cerul liber, cât şi construcţii acoperite.

Templul oriental este locuinţa zeului; *E* în sumeriană înseamnă: „casa”. O cameră rectangulară, înconjurată cel mai adesea de încăperi anexe care serveau drept cămări. O nişă pentru imaginea Zeului şi un fel de altar pentru ofrande, sacrificii şi libaţii sunt plasate în camera principală. Este reşedinţa Zeului atunci când se află pe pământ, locul în care oamenii îl slujesc, îl hrănesc, îl înveşmântează, îl împodobesc. El „se întrupează” într-o statuie care îşi va găsi locul în Sfânta Sfintelor.

Cu doar câteva excepţii, în Babilonia reprezentarea divinităţii este vizibilă încă de la intrarea în templu, până în capătul unui mic sanctuar. În schimb, în Asiria, credinciosul nu o poate vedea, la capătul unei încăperi lungi şi înguste, decât intrând în templu şi întorcându-se cu un sfert de tur.

Margueron subliniază că sediul divinităţii este aproape întotdeauna ataşat de un zid. Acest zid marchează în templu limitele acţiunilor terestre. Dar „nimic nu împiedică omul să reflecteze la Ceea-Ce-Se-Află-Dincolo-de-zid”.

Ziguratul se înscrie în această reflecţie. Omul înaintează către înălţime şi către un templu care nu adăposteşte statuia zeului, dar care se prezintă ca o anticameră a cerului.

Margueron conchide: „În locul obscurităţii din profunzimea templului, lumina celestă; în locul finitului, infinitul; în locul şocului frontal, integrarea în univers.”

IX. Trunchi comun, convergenţe, influenţe: către noua sinteză

De-a lungul ultimelor decenii ale secolului al XX-lea, lucrările arheologilor, geneticienilor şi lingviştilor au confirmat evidenţierea, de către paleo-etnologul Anati, a unor credinţe originare comune.

Cele trei tipuri de analiză ne autorizează să credem că reprezentărilor originare din lumea meso-americană sunt înrudite cu cele din lumea mesopotamiană.

Descoperirile arheologice confirmă faptul că după scăderea nivelului apelor, între 11 500 şi 10 500 de ani înainte de epoca noastră, descendenţii noilor supravieţuitori

identificaţi mai sus au refăcut călătoria din Asia către America.

Descoperirile din domeniul geneticii populaţiilor menţionate (16) arată că popoarele Americii în ansamblul lor sunt mai apropiate de populaţiile Asiei nordice decât de oricare alte populaţii din lume, iar populaţiile din Asia nordică se încadrează într-un vast ansamblu genetic ce merge din Africa de Nord, de-a lungul întregii Asii, până în Lumea Nouă.

În sfârşit, studiile lingvistice (25), conduse într-o manieră independentă, au ajuns la concluzii deosebit de convergente. Numele arheologului Colin Renfrew (26) este ataşat acestei abordări multidisciplinare, denumită noua sinteză.

Teza unei limbi de origine unică, deşi încă este combătută de către unii filologi[11], se vede confirmată prin lucrările de genetică a populaţiilor. Acestea ne readuc în mod abrupt la textul Genezei, care abordează pentru prima oară chestiunea originii limbilor vorbite pe pământ, şi deci mitul Turnului Babel, pe care vom încerca imediat să îl înţelegem mai bine.

Expansiunea limbilor, la fel ca şi aceea a turnurilor cu etaje, a urmat evoluţia lui *homo sapiens* de-a lungul epocilor şi de-a lungul planetei.

---

[11] Autorul face aluzie la o controversă începută încă de la sfârşitul anilor '60, dar care a fost reluată cu mai mare intensitate în anii '90. Aceasta îi opune pe lingviştii „tradiţionalişti" — ataşaţi deciziei luate de Societatea Lingvistică din Paris în 1866 de a elimina din dezbaterile academice problema existenţei unei limbi arhaice comune –, lingviştilor „monogenişti" care consideră că au reuşit să identifice structurile unei asemenea limbi. În anii '90, cei din urmă se grupează în jurul lui M. Ruhlen şi J. Bengtson. Colin Renfrew nu a acceptat concluziile lor fără rezerve, dar consideră că în favoarea acestora înclină numeroase constatări arheologice. V. Colin Renfrew, *La diversification linguistique în Pour la Science. Dossier Les Langues du Monde,* p. 34–40, 1997.

Printre populaţiile eurasiatice care au supravieţuit cataclismului de acum 40 000 de ani, un grup s-a întors pe urmele propriilor paşi până în Africa, de unde a rezultat familia afro-asiatică ce-i cuprinde pe semiţii din Orientul Apropiat; un grup a părăsit Eurasia pentru a trece în America, acum aproximativ 12 000 de ani; cât despre populaţiile eurasiatice rămase pe loc, acestea se împart în indo-europeni, grupul din Ural, altaici şi alţii, între care se numără şi cei care au populat marele nord.

Asemănările constatate între turnurile în etaje ridicate din Indonezia până în America Centrală, trecând prin cele din Sardinia şi din Canare, recent identificate, se explică deci prin originea lor comună. Aceste asemănări ţin deopotrivă de considerente formale şi funcţionale, pentru că sunt înscrise în inconştientul oamenilor încă de la origine.

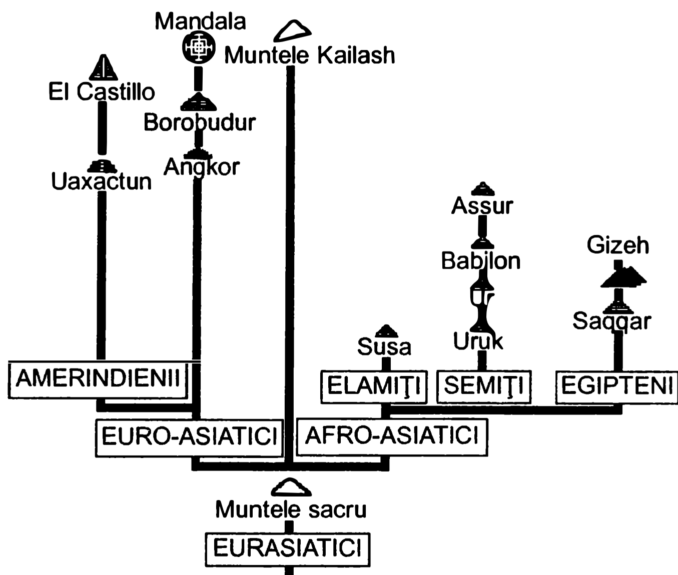

Fig. 34. Evoluţia simbolului Muntelui sacru.

Ţinând cont de datele furnizate de arheologie, de curentele lingvistice şi de rezultatele genetice, putem reconstitui arborele genealogic al avatarurilor Muntelui sacru, de la constituirea cosmologiei comune alimentate de mitul Potopului până în zilele noastre, pentru că asceza traseului ritual circular bi- sau tridimensional este încă practicată (fig. 34).

Capitolul II

FUNCŢIA RITUALĂ

I. Fundamentele ritului

Funcţia rituală a ziguratelor se va degaja atât din convergenţele constatate, cât şi din divergenţele dintre curentele desprinse din aceeaşi sursă. Fiecare are specificul ei, dar toate privilegiază privirea care se înalţă şi îndreaptă succesiv spre cele patru puncte cardinale, înainte de a se ridica spre cer.

Iată cheia lecturii rândurilor din Herodot citate în capitolul precedent:

Urcarea (ἀνάβασις) se face prin rotire (χἀχλω) în jurul masivelor, prin exterior (ἑξωθευ). Către mijlocul urcuşului, găsim un culoar şi bănci pe care să te poţi odihni (3).

Cum am putea să nu vedem în aceste rânduri descrierea, desigur în termeni profani, a ascensiunii rituale circulare a credincioşilor?

Nimic nu ne împiedică să ne gândim că această practică era încă observabilă cotidian şi că E-Temen-An-Ki era deschis fidelilor de-a lungul întregului an. La sărbătoarea Noului An, regele, la rândul său, urmează această cale înainte de a celebra hierogamia.

Pentru a ilustra acest traseu, trebuie să revenim la ziguratul de la Choga Zanbil.

Am menţionat deja singularitatea planului oraşului de la Dur-Untash în centrul căruia acesta se ridică (vezi fig. 17). Văzut mai de aproape, acest centru se prezintă cu adevărat ca desenul unei mandala tridimensionale. Săpăturile

au pus în evidenţă o incintă circulară care înconjoară turnul. Terasa primului masiv este accesibilă prin patru scări compuse din segmente opuse, situate la mijlocul fiecăreia dintre laturi (fig. 35).

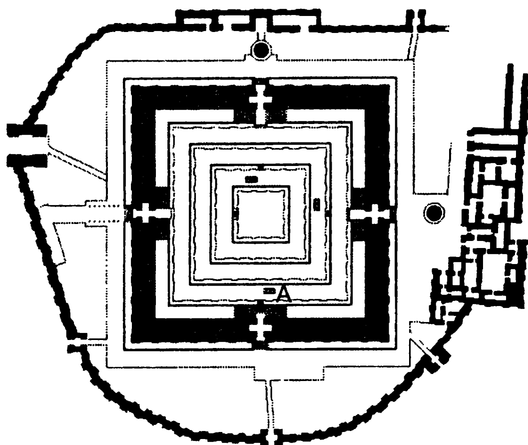

Fig. 35. Planul sanctuarului de la Choga Zanbil.

În chip providenţial, secolele nu au distrus scara (A) care conduce spre acoperişul-terasă al celui de-al doilea masiv. Cele două segmente ale acestei scări ne vor permite să înţelegem cum se putea face ascensiunea, prin rotire şi în exterior.

Într-adevăr, la mijlocul celui de-al doilea masiv se deschide un portic. Sub acest portic, un prim segment al scării conduce pe un palier sub cerul liber. În dreapta acestui palier, un al doilea segment al scării permite urcarea pe terasă. Această mişcare în sensul invers acelor de ceasornic, încă imprimată pe latura turnului, ne invită să o prelungim pe celelalte laturi, într-o manieră asemănătoare (fig. 36).

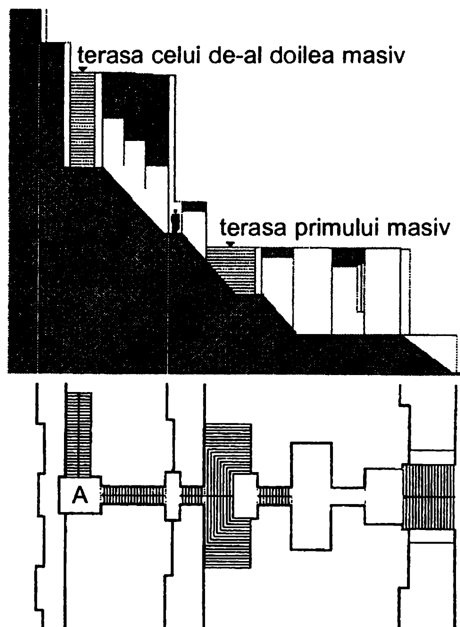

Fig. 36. Planul şi secţiunea scării care conduce pe terasa celui de-al doilea masiv.

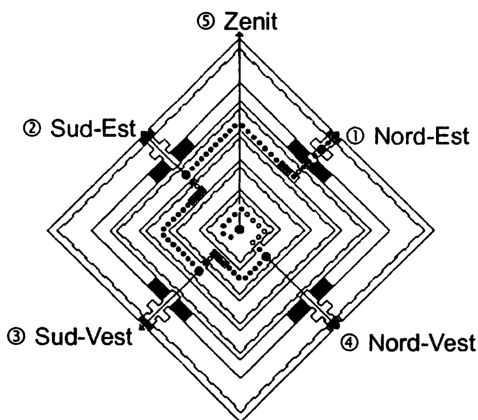

Fig. 37. Schema procesiunii circulare în ascensiune exterioară.

Vom obţine astfel schema unei procesiuni în sensul opus acelor ceasornicului, procesiune care salută succesiv cele patru puncte cardinale, urcând la etajul următor după fiecare salut, înainte de a pătrunde în templul de sus şi de a urca în sfârşit pe cea din urmă terasă (fig. 37).

II. Împlinirea ritului

Este suficient să transpunem acum procesiunea de la Choga-Zanbil la Turnul Babel (fig. 38).

Ascensiunea demarează la baza scării principale şi urcă până la terasa celui de-al treilea masiv, la jumătatea înălţimii. Aici, credincioşii se pot odihni, după cum observă Herodot. Apoi ei se întorc spre dreapta şi merg spre mijlocul laturii opuse, la nord.

Trec pe sub un portic ce se deschide în cel de-al patrulea masiv, salută nordul, înainte de a urca pe terasă şi de a înainta astfel de la un masiv la altul, salutând punctele cardinale occidental, meridional şi ajungând în cele din urmă în faţa porţii templului superior. Alegerea amplasării porţii pe această latură se sprijină pe de o parte pe Codexul de la Madrid (vezi fig. 29): arborele vieţii care marchează *axis mundi* este văzut din partea estică a cosmogramei.

Pe de altă parte, asocierea dintre crepusculul morţii şi răsăritul vieţii este prezentă în tot textul Epopeii lui Ghilgameş. În consecinţă, dacă cel de-al patrulea salut se adresează estului, primul este pentru nord. Cât priveşte cel de-al cincilea salut, acesta se adresează cerului, de pe terasa superioară a templului.

Ritul ascensiunii-asceză este în felul acesta împlinit: un proces ciclic, zilnic, sezonier, anual, care se derulează în

jurul muntelui Sumeru, *axis mundi* pe care se sprijină cerul şi a cărui bază se afundă în misterioasele regiuni subterane.

E-Temen-An-Ki: Casa Temeliei Cerului şi Pământului.

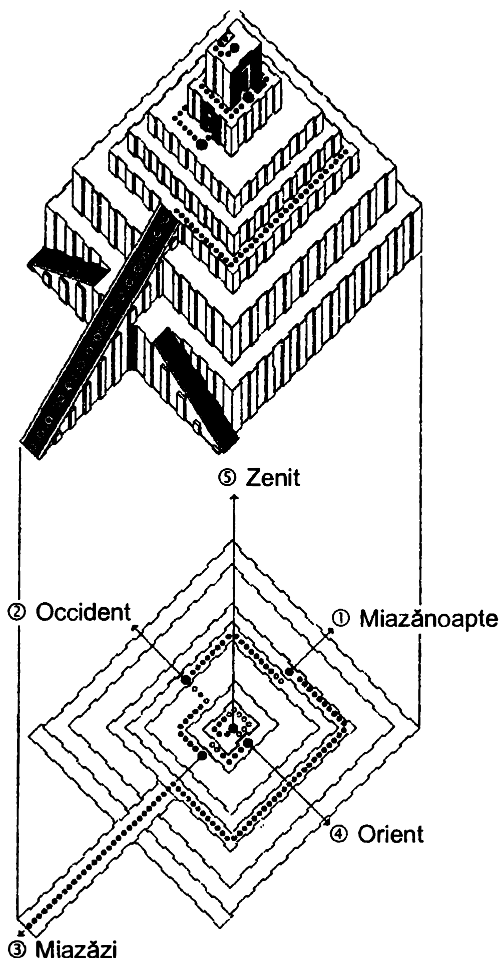

Fig. 38. Schema ascensiunii-asceză, prin exterior şi în manieră circulară, a Turnului Babel.

PARTEA A TREIA

MITUL

Capitolul I

CUVINTELE

I. Versiunea curentă

Acest capitol datorează mult lucrării lui Hubert Bost (27*a*).

Cercetările sale asupra comentariilor relatării din Geneza 11, versetele 1-8, în interiorul corpusului de texte din tradiţia iudeo-creştină, ne permite să vă propunem o nouă lectură, de data aceasta mai aprofundată:

Versetul 1: *(Era odată) un timp în care toţi oamenii aveau aceeaşi limbă şi gândeau în acelaşi fel.*

Textul începe ca o poveste.

Versetul 2: *Venind de la răsărit, oamenii au găsit o câmpie în ţara Senaar şi s-au aşezat acolo.*

Este subliniată originea orientală a acestei lumi. Pe de o parte, ea merge în sensul tezei propuse de S.N. Kramer (28). Mesopotamia sudică a fost invadată de triburile semiţilor nomazi, veniţi din regiuni situate dincolo de Caspica sau de Caucaz, trecând prin Iranul actual, în ultimul sfert al celui de-al IV-lea mileniu înaintea erei noastre.

Pe de altă parte, am văzut la început că primele imagini ale unor zigurate — reprezentări ale Muntelui sacru — au fost identificate în Elam, la est de Mesopotamia sudică.

V.3: *Atunci şi-au spus unii altora: „Să facem cărămizi din pământ şi să le ardem în foc. Ele ne vor servi drept pietre, iar lutul şi smoala vor ţine loc de mortar.”*

Particularitatea civilizaţiei mesopotamiene stă anume în faptul că se bazează literalmente pe lut: argilă marnoasă sau marnă argiloasă. Acest material modelant va servi drept suport pentru construcţii, pentru scriere şi, trecut prin foc, pentru ceramică şi arhitectură.

V.4: *Haideţi, şi-au spus, să construim un oraş şi un turn care să meargă de la pământ la cer. Să ne facem faimă înainte de a ne răspândi pe toată faţa pământului.*

Tot conform lui S.N. Kramer (28), invadatorii sumerieni au fost urbanizaţi de către autohtonii irano-semiţi „instalaţi”, deci sedentarizaţi, cu cinci secole mai înainte.

V.5: *Atunci YHWH (El este, El este aici, El există de-a pururea) a coborât să vadă oraşul şi turnul construit de fiii oamenilor.*

Civilizaţia născută din fuziunea anticilor ocupanţi şi de noii veniţi a fost marcată de inventarea scrierii, pe care sumerienii o consideră antidotul varietăţii lingvistice, aşa cum vom vedea mai departe.

V.6: *Iar YHWH a zis: Iată un neam care vorbeşte o singură limbă şi iată prima lor operă. De acum înainte nimic nu se va putea opune la ceea ce vor dori să facă.*

Această formulă nu se mai regăseşte în Biblie decât la sfârşitul cărţii lui Iov, 42.2, atunci când Iov recunoaşte atotputernicia lui YHWH:

Eu ştiu că tu eşti atotputernic, nimic din ceea ce doreşti să faci nu îţi este cu neputinţă.

Fiii oamenilor pot de asemenea pretinde acest lucru, uniţi printr-o limbă comună într-un singur popor. Ajungem la două dintre argumentele fundamentale ale acestui text, care încearcă să răspundă la două întrebări:

De ce există astăzi o multitudine de limbi?

V.7: *Haideţi, deci! Să ne coborâm şi să le amestecăm limbile ca să nu mai poată zice „Haideţi".*

De ce oamenii sunt risipiţi pe pământ?

V.8. *YHWH i-a risipit pe tot întinsul pământului. Ei au încetat să mai construiască oraşul.*

Acest oraş nu poate fi decât Babilonul: Poarta Cerurilor, care va deveni sinonimul stării de confuzie.

V.9: *Astfel s-a numit BaLaL, babil, când el ar fi trebuit să fie Bab-EL, poarta Domnului, pentru că acolo YHWH a amestecat limbile oamenilor şi i-a făcut să se risipească pe tot pământul.*

II. Datarea textului

În Biblie, istoria despre Turnul Babel este inclusă în relatarea felului în care a fost populat pământul. Fiii lui Noe: Iafet, Ham şi Sem, născuţi după potop, s-au risipit, unii în „insule ale naţiilor", alţii „după ţările şi naţiile lor", conform clanurilor şi limbilor lor. „Începând de la ei popoarele s-au răspândit pe pământ."

În *Geneza* 10.8, ni se spune că un fiu al lui Ham:

Cuş a născut pe Nimrod. El a fost primul viteaz de pe pământ, el a fost vânător vestit înainte de YHWH [...]. Capitalele regatului său au fost Babel, Ereh, Akkad, toate oraşe din ţara Senaar.

Din acest pasaj din *Biblie* deducem că Nimrod nu poate fi decât constructorul oraşului şi al turnului, pentru că el a domnit la Babel. Sub numele său, acesta va trece în posteritate: Turnul lui Nimrod.

Anterioritatea înmulţirii limbilor şi a răspândirii fiilor lui Noe pe pământ, faţă de momentul aşezării oamenilor în

câmpia Senaar ne permite să abordăm problema datării textului.

Potrivit lui Christian Uelinger (29) putem distinge nu mai puţin de patru straturi în alcătuirea povestirii. În centrul acestuia regăsim un eveniment istoric pe care l-am menţionat deja: întreruperea construcţiei oraşului Dur-Sarrukin în urma morţii pe câmpul de luptă a fondatorului său, regele asirian Sargon al II-lea, în anul 705 î.Hr.

O primă remaniere a textului a avut loc în momentul în care evreii au fost deportaţi la Babilon după înfrângerea lor de către Nabucodonosor al II-lea. Oraşul şi turnul vor fi localizate, ca o ironie, la Babilon. În curând, cu ajutorul lui Dumnezeu, marile construcţii ale lui Nabucodonosor şi apoi ale lui Nabopalassar, la care evreii sunt constrânşi să participe, vor fi încheiate.

Trebuie amintit că evreii erau supuşi sistemului tehnoteocratic mesopotamian care trebuie să le fi părut implacabil, extrem de coercitiv şi eficace în acelaşi timp. Ei nu puteau decât să denunţe condiţia care asigura forţa acestui sistem: legătura strânsă, la toate nivelele, dintre gândire, cuvânt, acţiune şi scop, oricare ar fi fost acelea.

Mai târziu, eliberaţi de Cirus, evreii s-au întors la Ierusalim. Versiunea babiloniană se inserează în contextul postdiluvian. Textul ei nu este o expresie a rezistenţei.

O ultimă redactare din epoca ahemenidă insistă asupra risipirii oamenilor pe pământ, conferindu-i acesteia înţelesul simbolic pe care şi l-a păstrat până în zilele noastre.

III. Versiunea originală?

„Vorbim de simbol acolo unde expresia lingvistică se pretează prin sensul său dublu sau multiplu la un exerciţiu

de interpretare", scrie filosoful Paul Ricoeur (30), iar antropologul Claude Lévi-Strauss (31) adaugă: „Nu există text original propriu-zis. Orice mit este, prin însăşi natura sa, o traducere, el îşi are originea într-un alt mit provenind de la o populaţie vecină, dar diferită [...] pe care un auditor caută să-l capteze traducându-l în limbajul său personal şi tribal, fie pentru a intra în posesia lui, fie pentru a-i dezminţi mesajul, deformându-l, aşadar, în oricare din împrejurări".

În cazul de care ne ocupăm acum, o tabletă pătrată de lut cu latura de 23 de centimetri, păstrată la muzeul din Istanbul ar putea conţine cea mai veche versiune a mitului cunoscută până în ziua de azi. În acest spaţiu limitat, scribul a aşternut un poem de şase sute de versuri în sumeriană, pe care S.N. Kramer (32) îl numeşte *Enmerkar şi stăpânul Arattei*.

În această versiune sumeriană, mai veche, fireşte, decât Geneza, zeul Enki, cel care dezlănţuise Potopul, intervine din nou pentru a schimba destinul omenirii.

Motivul acestei intervenţii nu este clar. Are ea ca scop binele omului? Forţa povestirii constă tocmai în această întrebare. Iată ceea ce spun, în esenţă, rândurile 145–155 ale tăbliţei:

Lumea întreagă, acolo unde sunt oameni, vorbeşte lui Enlil în aceeaşi limbă.

Dar în acea zi, Enki, stăpânul, nobilul şi regele, Enki, stăpânul care răspândeşte abundenţa şi ale cărui vorbe sunt demne de încredere, [...]

schimbă vorba din gura lor punând în ea neînţelegerea,

discordia în limba omului care până atunci fusese una singură.

Amestecul limbilor este, aşadar, opera lui Enki[12] cel înţelept, mai marele zeilor. Dacă în vremea Potopului Enlil[13] încercase, cu succes, să limiteze pagubele, de această dată el nu mai intervine. Dispariţia limbii unice va da omului ocazia de a-şi descoperi capacităţi încă neexprimate, benefice, dar şi nefaste. Trebuia ca istoria să se scrie. Astfel, aflăm din rândurile 501–504 că regele Enmerkar trimite un mesaj stăpânului Arattei, cerându-i să-l recunoască drept suzeran. Cum putea fi, însă, trimisă o „notă diplomatică", dacă limbile se înmulţiseră ?

IV. Apariţia scrierii

Atunci, Enmerkar inventează scrierea. O scriere ce îi va permite să ocolească obstacolul creat de Enki, să comunice şi să lase urme ale comunicării. Aflăm în rândul 525 că stăpânul Arattei a citit această notă fără ca autorul să semnaleze vreo dificultate.

Oricine ştie că un mesaj emis într-o limbă oarecare poate fi transcris în caractere pictografice care, la rândul lor, vor fi citite într-o altă limbă păstrându-şi, fireşte, sensul iniţial. Aşa se petrec lucrurile în China unde un mesaj în idiomul pekinez, scris în ideograme şi datând de mai multe mii de ani, va putea fi citit în cantoneză, cu toate că

---

[12] Enki sau Ea are numeroase atribuţii în „panteonul" sumerian: este zeul apei dulci, inventatorul tuturor tehnicilor, protector al oamenilor, maestru al exorcismelor etc. La sfatul său, Uta-Napiştim a construit corabia care l-a salvat în timpul potopului. Babilonienii îl considerau tatăl zeului Marduk, protectorul oraşului.

[13] Enlil, „stăpânul atmosferei" în sumeriană, este considerat în religia sumeriană suveranul pământului. Oraşul său reşedinţă era Nippur, în centrul Sumerului.

locuitorii din Pekin şi cei din Canton nu vorbesc aceeaşi limbă!

Asiriologul Jean Bottero (33) ne învaţă că la început, scrierea sumeriană avea fără îndoială o concepţie simplă, însă era dificil de utilizat, fiind compusă din patru-cinci sute de semne ce trebuiau interpretate în funcţie de context. Semnul care figurează mâna, poate evoca, totodată, puterea; un altul poate desemna gura, vorba sau actul vorbirii; un alt semn, non-figurativ, „a avea" sau „a poseda". „A poseda" + „mână" poate fi tradus „eu deţin /tu deţii/el deţine puterea" sau „sunt/eşti/este sub puterea".

Mai târziu, scribii şi literaţii sumerieni şi-au dat seama că fiecărui semn putea să-i fie atribuit un sunet pronunţabil. Pictografia a evoluat într-un sistem mixt, ideografic şi silabic. De exemplu semnul „gură" se pronunţa „KA", iar semnul „mână" — „SHU", însă alipirea celor două — KASHU — însemna în idiomul local, „a veni în ajutor".

V. Obstacolul „big-bang"-ului lingvistic

Povestea lui Enmerkar şi a stăpânului Arattei este cea mai veche consemnare cunoscută până astăzi a problemei amestecului limbilor pe care l-au dorit zeii, înfăţişaţi altminteri ca fiind înţelepţi şi binevoitori.

Lingviştii numără astăzi cinci mii de limbi vorbite şi tot atâtea limbi moarte, dacă nu cumva numărul acestora din urmă este dublu. Cum se explică o asemenea proliferare? Dacă scrierea apare ca fiind cea dintâi consecinţă, fericită, a hotărârii zeilor, preţul plătit este, în realitate, incalculabil. Cine poate socoti costurile sociale ale incomprehensiunii, costul economic ce subminează schimburile, costul

material al traducerilor? Şi, într-o perspectivă evoluţionistă, cine poate justifica avantajele acestei forme de biodiversitate? Este vorba de un „obstacol brut”, cum scrie filologul şi lingvistul George Steiner. Un obstacol pe care îl înfruntă astfel:

„Una dintre tezele de după Babel afirmă că limbajul este înzestrat cu o capacitate de a conceptualiza lumea şi că această putere constructivă s-a dovedit decisivă pentru supravieţuirea omului în faţa constrângerilor biologice ineluctabile, adică în faţa morţii. Tocmai capacitatea miraculoasă (cuvântul nu mă sperie) a gramaticilor de a genera propoziţii contra-factuale („şi dacă…”), şi mai ales o orientare către viitor, au oferit speciei noastre mijloacele de a spera, de a depăşi perspectiva propriei extincţii. Continuăm să existăm, într-o manieră creativă, graţie capacităţii noastre imperative de a zice „nu” realităţii, de a construi alterităţi fictive, de a visa „altceva”, dorit sau aşteptat, în care conştiinţa noastră să se poată ancora. În acest sens precis, utopia şi mesianicul sunt figuri sintactice”(34*a*).

Şi totuşi, cel puţin de patruzeci de secole, „big bang”-ul limbii primordiale este prezentat ca o frână necesară pentru lipsa de măsură a oamenilor, ca o dreaptă pedeapsă pentru aroganţa lor sau, după cum vom vedea, ca o răzbunare cu urmări dezastruoase pentru omenire.

Capitolul II

COMENTARIILE

I. Legendele evreieşti

De-a lungul secolelor care au urmat redactării progresive a textului din *Geneză* consacrat Turnului Babel, descendenţii evrei ai autorilor au elaborat diverse comentarii. Astfel au apărut, succesiv, textele midrashice, cele talmudice şi cele targumice. La rândul lor, comentatorii iudeo-creştini au reluat aceste comentarii, iar această muncă este continuată şi astăzi.

Primele comentarii au un caracter postdiluvian: midrash-ul *Genezei* notează că oamenii văd cu teamă apropierea anului 3312. Acesta marchează comemorarea Potopului care ar fi avut loc, potrivit „tradiţiei", la 1656 de ani după Creaţie. Un nou potop ar putea avea loc în mod simetric după scurgerea aceluiaş interval de timp.

Ei spuneau: „Este adevărat, peste 1656 de ani Cerul se va prăbuşi. De aceea, veniţi să înălţăm stâlpi, unul în nord, altul în sud, al treilea spre apus. Iar turnul acesta, pe care-l vom înălţa, va împinge Cerul spre Răsărit" (35).

Turnul are, aşadar, o funcţie eminamente utilitară. În tradiţia midrashică, turnul poate juca, de asemenea, rolul unei maşini de război îndreptate contra forţelor cereşti:

„Nu încetineau niciodată lucrul lor şi de la acea înălţime ameţitoare îşi azvârleau săgeţile către cer, iar acestea, căzând înapoi, păreau pline de sânge. Au fost astfel întăriţi în închipuirile lor şi au strigat: „Am ucis tot ce se afla în Cer" (36).

Acestor încercări ostile, YHWH le va răspunde, după cum am văzut, amestecând limbile. Comentatorii explică în detaliu desfăşurarea evenimentelor:

„Când unul dintre ei spune tovarăşului său: „dă-mi un târnăcop", acela îi va da o lopată, fapt pentru care cel dintâi îl va lovi şi îi va crăpa capul" sau: „se întâmpla ca zidarii să ceară ucenicilor să aducă piatră, iar aceştia aduceau apă; dacă le cereau apă, aduceau paie. Astfel, planurile lor s-au prăbuşit" (35*b*).

Mai târziu, *Talmudul* reia tema spaimei oamenilor la gândul că s-ar putea produce un nou Potop şi că stăvilarele cereşti s-ar putea rupe. Să ne amintim că bolta cerească era făcută din lut, din aramă sau din fier. Ea putea, deci, să se sfărâme:

„Şi au zis: vrem să înălţăm un turn, să urcăm la Cer şi să îl sfărmăm cu securile pentru ca apele să se scurgă (37).

Flavius Josephus, istoricul evreu de la sfârşitul secolului I al erei noastre, merge până la a se întreba dacă nu este vorba de o răzbunare: „(Nimrod) promite să îi apere de o a doua pedeapsă a lui Dumnezeu care vrea să inunde pământul. În acest scop, el va construi un turn suficient de înalt pentru ca apele să nu se poată ridica până în vârful lui şi va răzbuna astfel chiar şi moartea strămoşilor lor" (38).

Această justificare raţională este însă înlăturată de o serie de povestiri care mai de care mai terifiante. Acestea vor inspira mai târziu întreaga imagistică a creştinismului. Acelaşi Flavius Josephus scrie: „Cel Veşnic a dezlănţuit de îndată vânturile cu mare forţă, iar acestea au dărâmat marele Turn" (38*b*). Pseudo-Philon, un alt istoric din vremea aceea, precizează: „(Dumnezeu) a făcut pământul să se cutremure, iar focul a ţâşnit din cuptor în vârtejuri cu flăcări şi cu scântei" (39). În sfârşit, *Talmudul*: „O treime

(din turn) a fost distrusă, o treime s-a scufundat în pământ, o treime poate fi încă văzută!" (37*b*).

II. Legendele sincretiste

Dacă limba folosită ridică obstacole, ea nu împiedică împrumuturile şi elaborarea unor povestiri cu caracter sincretic.

„Iar când a venit clipa împlinirii ameninţărilor pe care Marele Zeu le aruncase deja muritorilor atunci când aceştia începuseră să ridice un turn în ţara Asiriei (oamenii vorbeau atunci aceeaşi limbă şi vroiau să se înalţe până la cerul înstelat), Cel Veşnic dezlănţui de îndată vânturile cu mare violenţă, iar acestea dărâmară Turnul cel mare şi semănară între oameni neînţelegerea generală. Iată de ce aceştia dădură oraşului numele de Babilon. Atunci când turnul a fost dărâmat, iar limba oamenilor preschimbată în graiuri de toate felurile, tot pământul s-a umplut de stăpânitori locali. Aceasta era cea de-a zecea generaţie de oameni răsăriţi din pământ, după ce Potopul se abătuse asupra primilor oameni. Iar Cronos, Titan şi Iapet deveniseră regi" (40).

Avem de a face aici cu texul iniţial, la care s-au adăugat comentarii ulterioare. Acest text se întâlneşte probabil la începutul secolului I î.Hr. cu legendele greceşti fondatoare despre războiul cu titanii, cu toate că, la origine, titanii piereau din cauza Potopului. Iată o scurtă rememorare a Titanomahiei: Cronos îşi devorează copiii de teamă ca unul dintre ei să nu îl detroneze, după cum suna profeţia. Soţia sa, Rhea, îl face să înghită o piatră în locul ultimului născut, Zeus. Acesta, crescut de capra Amalteea, va

cuceri în cele din urmă puterea, ajutat mai ales de Prometeu, fiul titanului lapet.

III. Comentariile creştine

Întâlnirea dintre Titani şi constructorii giganticului Turn Babel nu este decât o etapă. Povestea va fi reluată de primii comentatori creştini, care vor sublinia manifestările de nebunie şi lipsă de măsură ale primilor oameni. Cu toate că Părinţii Bisericii nu s-au oprit prea mult asupra acestei istorii, găsim totuşi confirmarea ideii de mai sus în unele texte patristice. După cum scrie teologul Hubert Bost:

„Se poate spune chiar că primele secole au văzut conturându-se ceea ce va deveni lectura teologică a legendei Turnului Babel, lectură pe care comentariile lui Luther sau Calvin asupra Genezei o prelungesc până în secolul al XVI-lea" (27*a*).

Dacă Irineu şi Teofil din Antiohia reiau comentariile midrashice şi talmudice, scrierile lui Augustin din Hippona nu pot fi înţelese decât în prelungirea textului Apocalipsei scrise de evanghelistul Ioan. Privirea sa alunecă acum de la Babel şi Turnul său, la Babilon, „marea târfă". Metaforă a Romei, Urbs, oraşul care le cuprinde pe toate celelalte, în vremea în care aceasta adăpostea primele persecuţii contra creştinilor:

„Au plâns şi s-au lamentat deasupra lor regii pământului, tovarăşii lor de trai desfrânat şi fastuos, iar când au văzut fumul şi flăcările, s-au ţinut departe din teamă de pedeapsă:

Vai! Vai! Măreţ oraş, Babilon, cetate puternică, în doar o oră ai fost judecat!"(40).

De ce este Babilonul cetatea blestemată? La ce pericole ne expune acest oraş? Am văzut că textul despre Turnul Babel se înfăţişa ca o intervenţie în textul Genezei. A pune problema identităţii oraşului înseamnă a plasa această intervenţie în contextul ei, mai precis în versetele 4. 13–15 şi 17 ale Genezei, consacrate lui Cain osândit să se ascundă în urma uciderii fratelui său, Abel:

„Cain îi spuse lui YHWH: «... dacă tu mă alungi astăzi din pământul acesta, voi fi rătăcitor şi fugar pe pământ, şi oricine mă va putea ucide.» YHWH i-a răspuns: «Nu aşa, ci dacă cineva îl va ucide pe Cain, fapta aceasta va fi răzbunată de şapte ori», şi YHWH l-a însemnat pe Cain, pentru a nu permite ca cel care îl va întâlni să îl lovească...

„Cain a cunoscut pe femeia sa, ea a rămas grea şi l-a născut pe Enoh. Cain a început să construiască un oraş şi a numit acest oraş după numele fiului său, Enoh."

Constatăm că este extraordinar simbolizat acest oraş, construit ca urmare a violenţei şi pentru a proteja împotriva violenţei, folosit apoi în timpul Potopului. El precede simbolul oraşului construit pentru a obţine un renume, pentru a nu fi alungat ca un rătăcitor pe pământ, condamnat de către Dumnezeu însuşi, din cauza unei umanităţi care nu acceptă să-şi impună limite.

Enoh şi Babilonul, o dată dispărute, ce alt oraş ar putea oare să mai găsească bunăvoinţă în ochii lui Dumnezeu? Evanghelistul propune atunci imaginea unui alt oraş, pentru că nu se pune problema condamnării oraşului în sine:

„... sub un cer nou, un pământ nou...văd Oraşul sfânt, noul Ierusalim, coborându-se din cer de la Domnul... Nimic necurat nu poate pătrunde aici, nici cei care apără

crimele şi răul, ci numai cei ce sunt înscrişi în cartea vieţii Mielului". (41*b*)

În felul acesta, oraşului marcat de violenţă îi succede oraşul dreptăţii. Iată mesajul limpede al lui Ioan.

Pe aceste fundamente apocaliptice, Augustin din Hippona face constatarea care este încă valabilă:

„Două iubiri au construit două cetăţi: dragostea de Dumnezeu împinsă până la uitarea de sine a făcut cetatea cerească, dragostea de sine dusă până la uitarea de Dumnezeu a făcut cetatea pământească."(42)

Secole mai târziu, Martin Luther, comentând *Geneza*, rămânea la o interpretare aluzivă: Roma, sediul papalităţii, sau Babilonul?

„Cetatea şi Turnul Babel au fost construite din cărămidă, adică din piatră arsă, la fel ca şi Roma, care de asemenea era făcută din cărămidă."(43)

Luther nu spune mai mult, dar aluzia era suficientă pentru ca să fie repetată şi să ajungă până la noi.

Chiar dacă celălalt reformator, Jean Calvin, a reluat versiunea alexandrină a războiului dintre titani pentru a-şi dezvolta catehismul, atribuindu-le giganţilor construirea Babilonului şi a turnului său, la fel ca şi Augustin, el constată existenţa celor două căi, dintre care una singură duce la cer:

„Mai mult, tot astfel precum cei ce-L abandonează pe Iisus Hristos vrând să urce la cer în felul uriaşilor sunt lipsiţi de orice fel de cunoaştere, la fel, oricine îşi va ridica spiritul şi toate simţurile către Iisus Hristos va ajunge drept la Cer." (44)

IV. Comentariile laice

În câteva rânduri, într-o paranteză din *Fraţii Karamazov*, Dostoievski conturează noua dimensiune a mitului:

„Pentru că socialismul nu înseamnă doar chestiunea muncitorească sau cea a stării a patra, ci este înainte de toate chestiunea ateismului, a încarnării sale contemporane, chestiunea Turnului Babel care se clădeşte fără Dumnezeu, nu pentru a atinge cerurile pornind de pe pământ, ci pentru a doborî Cerurile pe pământ.” (45)

Proiectul descendenţilor lui Noe nu mai înseamnă o sfidare la adresa cerului, ci sfidarea de a construi Turnul Babel fără ajutorul cerului. Ei se ridică împotriva tatălui castrator, nu mai au nevoie de legea acestuia. Începând de aici, nimic nu se va mai opune celor care încearcă să-şi satisfacă dorinţele şi plăcerile. Ei se vor putea constitui într-un popor autonom şi îşi vor putea face un renume.

Dar încălcarea colectivă a legii cere o determinare interindividuală şi personală profundă. Deja, în adâncul sufletului, există tensiunea dintre dorinţă şi teama de transcendenţă. Această tensiune dă naştere unor incidente care ameninţă să distrugă autonomia. Acordurile şi neînţelegerile se succed. Babel este distrus în cele din urmă din cauza lipsei capacităţii de înţelegere. Construirea turnului s-a oprit.

Kafka, o jumătate de secol mai târziu, într-o nuvelă intitulată *Armele oraşului*, se îndoieşte şi el de faptul că această construcţie ar putea fi dusă la bun sfârşit, din cauza inconstanţei oamenilor:

„La a doua sau la a treia generaţie, a fost recunoscută zădărnicia construcţiei unui turn care să atingă cerul, dar prea multe legături se creaseră până în acel moment pentru a mai putea fi abandonat oraşul.” (46)

Iar oraşul, care ţine un braţ pe armele sale, va fi într-o zi pulverizat din cinci lovituri de pumn. Turnul Babel nu putea decât să gonească spre propria pierzare.

Subiectul care vorbeşte nu poate să facă să treacă în limbaj decât o mică parte din ceea ce este el însuşi. Scrierea este limitată în acelaşi fel.

Toate cărţile care au existat, care există sau care se vor scrie, în toate limbile, îşi găsesc loc în biblioteca din Babel a lui Jose Luis Borges (47). Dar nimeni nu poate avea o viziune coerentă a acestei biblioteci în pofida structurii logice bazate pe repetiţie. Pentru că ea se dezvoltă la infinit. Biblioteca din Babel ilustrează imposibila căutare a sensurilor într-un univers în expansiune. În ziua în care oamenii vor ajunge să depăşească dispersarea în care se află şi diversitatea limbilor adoptând un cod unic, îşi vor da seama că această unificare globalizatoare aserveşte umanitatea mai mult decât o serveşte. Plecând de la situaţia finală din relatarea biblică, oamenii vor ajunge în situaţia iniţială, pentru a-şi reaminti că în aceasta constă blestemul.

Cursul lui Etimble de la Sorbona asupra imperialismului cultural anglo-saxon şi asupra anglicizării francezei (48) a fost publicat între 1960 şi 1962. Se pare că începând din acel moment s-au născut verbele „babéliser, débabéliser”, adjectivele „babélien, babélique” şi alte „babelizări”.

Turnul Babel a dispărut în strânsoarea metaforelor totalitarismului, confuziei, scindării, lipsei de măsură.

Capitolul III

LIMBA UNIVERSALĂ

I. Limbajul poetic

Între 1307 şi 1321, când comentariile se fixaseră în dimensiunea lor etică, poetul Dante Alighieri a reluat problema exploziei limbii primordiale.

În centrul tentativei lui Dante se află apărarea şi ilustrarea idiomurilor de *si* care proliferează la sud de Alpi, în timp ce limbile de *oc* şi de *oïl*, îşi împart teritoriile din nord-vest. *Si, oc* şi *oïl*: trei feluri de a spune „da", care caracterizează aceste idiomuri.

El se întoarce în textul Genezei la capitolul 2, versetul 19: istoria în care YHWH aduce animalele la Adam pentru a vedea ce nume le dă; fiecare trebuia să poarte numele stabilit de om.

La fel ca şi contemporanii săi, Dante crede că limba adamică a persistat şi după întreruperea construirii turnului. Să se fi aplecat el asupra comentariului targumic al Pentateuhului?

„Toţi locuitorii pământului aveau o singură limbă şi o singură vorbire şi se înţelegeau în limba sanctuarului, pentru că prin ea lumea a fost creată la origini." (50)

Pentru Dante, la fel ca şi pentru comentatorii evrei, limba sanctuarului nu putea fi decât ebraica: „Pentru că Salvatorul nostru folosea o limbă a graţiei şi nu a confuziei. Acest fel de a vorbi era limba ebraică, ce s-a ivit pe buzele primului vorbitor." (50)

Un fel de a vorbi în care potrivirea cuvintelor cu obiectele este desăvârşită, la fel ca şi corespondenţa dintre aparenţa şi substanţa lucrurilor. Aceasta deoarece confuzia din Babel a lipsit omul de această capacitate de a sesiza realitatea completă şi de facultatea de-a înţelege cuvintele Domnului. Or, cum ar putea fi aşezată prima piatră a unei noi limbi universale, o limbă de graţie şi nu de confuzie, care să nu îl ofenseze pe Dumnezeu?

Desigur, *Biblia* în *Faptele Apostolilor* oferă un răspuns, dar depăşeşte întrebarea.

În ziua de Rusalii (Cincizecimea), discipolii cei smeriţi ai lui Isus Hristos s-au întâlnit:

„Toţi s-au umplut atunci de Duhul Sfânt şi au început a vorbi în alte limbi, precum le dădea Duhul a vorbi." (51)

Ei vorbeau limba naturii şi a omului în starea sa naturală. Ei ţineau discursuri cu o coerenţă instinctivă şi spontană. Înţelegeau şi erau înţeleşi de toţi.

Pentru Dante, limbajul poetic permitea de asemenea accesul la un mod de expresie care depăşea condiţiile impuse umanităţii după Babel. În *Divina Comedie*, el pune în scenă o cosmogramă care ne este familiară:

Infernul este o groapă larg deschisă. Din centrul său, el oferă acces printr-un tunel către Purgatoriu, munte făcut din pământul scos din groapa Infernului. Ascensiunea către ceruri se face pe o rampă într-o spirală nesfârşită, care ajunge în Paradis.

La fel ca şi pe turn, pe muntele Kailash sau la Borobudur, ascensiunea-asceză, va fi, încă o dată, un mijloc de purificare.

„Voi cânta cel de-al doilea regat, în care sufletul omenesc urcând se curăţă şi înălţându-se la cer îşi câştigă demnitatea.

Renaşte-aici pierduta poezie, pentru că supus fidel vă sunt, o sfinte muze.” (50*b*)

Iar Georges Steiner rezumă:

„Aici găsim poezia, limbajul supraactivat.” (34*b*)

II. Limbajele utopice

Căutarea unui limbaj universal, mai întâi mesianic, prin harul dăruit în ziua Cincizecimii, apoi poetic, prin *Divina Comedie*, este continuată în utopie. Preocuparea este în continuare aceea de a anula efectele amestecului de la Babel.

Nu este surprinzător faptul că Thomas More, care a inventat şi lumea *Utopiei* (52), îi înzestrează pe utopieni cu o limbă unică, agreabilă pentru ascultător şi mai ales capabilă să exprime realitatea.

Dar el îşi găseşte un detractor în Jonathan Swift. Acesta din urmă înfăţişează în contra-utopia sa, *Călătorie la Houyhnhnms* (53), un popor de cai înzestraţi cu raţiune şi morală umană, pe care absenţa cuvintelor care să desemneze *lucrul-ce-nu-există* îl pune în imposibilitatea de a emite vreo îndoială sau de a formula vreo opinie. Pentru el, capacitatea pe care o are cuvântul de a invoca mai multe lucruri, de a avea nuanţe, variaţii, ne apără de totalitarism. Pentru Swift, un limbaj impus prin forţă, chiar în numele progresului, nu poate fi decât periculos.

Astăzi spunem că supravegherea sensului prin controlul informaţiei poate justifica orice act politic. Limbajul devine monopol de stat.

Francis Godwin, în *The Man in The Moone*[14] (54) deschide o altă cale care îi permite să ocolească neajunsurile

---

[14] *Omul din Lună,* în engleză, în text.

limbii. Locuitorii lunii se înţeleg prin variatele tonalităţi ale sunetelor pe care le emit.

Demersul lui Cyrano de Bergerac este foarte aproape de cel al lui Godwin. În *Lumea de dincolo, statele şi Imperiul de pe lună* (55), aristocraţia selenară utilizează instrumente muzicale, în timp ce poporul se exprimă prin gesturi şi prin mimică.

După sunete, după mişcările corpului, apar mai târziu, în 1921, cifrele lui Thiemer.

Pentru că de la More încoace, din 1516, au fost imaginate sute de proiecte pentru o limbă universală, fără a le mai număra pe cele propuse de autorii de SF, care se preocupă de *întâlnirile de gradul trei* între specia noastră şi extratereştri.

Doar limba esperanto, creată în 1887 de către Zamenhof, rămâne vie. În *esperanto* rezidă speranţa unei reveniri la o limbă adamică, cu capacitatea de comprehensiune dobândită de apostoli în ziua Cincizecimii.

Speranţa este sufletul utopiei.

III. Limba naţională

Între secolele al XVI-lea şi al XVIII-lea s-a dezvoltat în Franţa lectura critică a textelor biblice, şi a fost pusă sub semnul întrebării calitatea limbii ebraice ca limbă primordială.

Doi filosofi, Condillac (56) şi Rousseau, vor aduce argumente antitetice în acest sens. Folosind şi unul şi celălalt relatarea biblică drept punct de plecare, ajung la concluzii opuse. Pentru primul, doar o societate bine instalată poate genera un limbaj, în timp ce, pentru cel de-al doilea, doar existenţa limbajului poate permite constituirea unei societăţi:

„Adam vorbea, Noe vorbea; or, Adam fusese învăţat de către Dumnezeu însuşi. Despărţindu-se, fiii lui Noe au abandonat agricultura, iar limba comună a dispărut o dată cu cea dintâi societate umană. Lucrul acesta s-ar fi întâmplat chiar dacă nu ar fi existat Turnul Babel.” (57)

Datorită dezbaterii pe care Condillac şi Rousseau au iniţiat-o, se va naşte conştiinţa importanţei majore pe care limba o are ca instrument politic.

Am urmărit încercările lui Dante de a promova, între diversele limbi de *si*, idiomul toscan, prin virtuţile oferite de limbajul poetic, la rangul de cea dintâi limbă a peninsulei.

În regatul Franţei, în afară de limbile de *oc* şi de *oïl* au continuat să se dezvolte diverse alte idiomuri. Vechiul Regim, bazat pe puterea feudală, deci regională, era favorizat de această diversitate. Unitatea naţiunii, născută din revoluţia din 1789, este acompaniată de unitatea lingvistică.

Titlul raportului Gregoire către Convenţie este explicit: *Despre necesitatea şi mijloacele de-a desfiinţa dialectele şi de-a universaliza uzajul limbii franceze.* Punctul de plecare al argumentaţiei este tot turnul Babel:

„Cu treizeci de dialecte diferite, ne găsim încă, din punctul de vedere al limbii, la Turnul Babel, în timp ce prin libertate, reprezentăm avangarda naţiunilor”... limba franceză, chiar minoritară, trebuie să se impună...” Putem da asigurări, fără să exagerăm, că cel puţin şase milioane de francezi, mai ales în zonele de câmpie, ignoră limba naţională; că un număr egal sunt aproape incapabili să susţină o conversaţie coerentă; că, în sfârşit, numărul celor care o vorbesc nu depăşeşte trei milioane şi probabil numărul celor care o pot scrie este şi mai redus.” (58)

Două secole mai târziu, problema limbilor regionale este din nou dezbătută în Adunarea Naţională. Raportul

Poignant al primului-ministru asupra limbilor şi culturilor regionale recunoaşte:

„Evident, extinderea şi obligativitatea limbii franceze au constituit nucleul construcţiei ţării noastre. Franceza a fost adesea limba activismului republican, a devizei naţionale, precum şi cea a luptei pentru promovare socială şi pentru egalitatea şanselor. A fost limba libertăţii." (59)

Această frază se face ecoul aceleia a abatelui Gregoire, despre libertatea care plasează Franţa în avangarda naţiunilor, dar pe care o trag în urmă treizeci de dialecte.

În mod paradoxal, astăzi, cele zece dialecte supravieţuitoare întârzie din nou Franţa. Într-adevăr, din 1992, ţările europene s-au angajat prin tratate să recunoască limbile regionale ca pe un tezaur cultural şi să le promoveze pentru a le salva. Or, Republica Franceză întârzie în luarea unor măsuri similare de protecţie, transmitere şi dezvoltare a patrimoniului său lingvistic, parte integrantă a patrimoniului umanităţii.

În concluziile sale, Bernard Poignant prevede că opţiunea pentru multilingvism — cunoaşterea a două, trei, patru limbi — este fără îndoială orizontul tinerei generaţii în secolul al XXI-lea, şi nu uită să-l citeze pe Jean Jaures care, în 1911, anticipa: „Nu există un exerciţiu mai bun pentru spirit decât comparaţiile (între limba occitană şi cea franceză). Această cercetare a analogiilor şi a diferenţelor este, pe un teren pe care îl cunoaştem bine, una dintre cele mai bune metode de dezvoltare a capacităţii de înţelegere." (59*b*)

Capitolul IV

IMAGINILE

I. Ilustraţia medievală

Reprezentarea lui YHWH la începuturile iconografiei creştine a suscitat dezbateri în rândul teologilor şi al artiştilor.

Dacă pentru evrei numele Domnului nu poate fi pronunţat, dacă a-l scrie este posibil numai prin formula consacrată YHWH, a propune o imagine este un lucru de neimaginat, absolut inacceptabil.

Această interdicţie se diminuează pe măsură ce influenţa iudaică scade în interiorul noii biserici. Figura lui Hristos apare în chip de reprezentare a Treimii, un singur Dumnezeu, Tatăl, Fiul şi Duhul Sfânt. Aceasta este imaginea pe care o puteam vedea deja pe manuscrisul unei Biblii din secolele al V-lea şi al VI-lea, numită *Biblia Cotton*, după numele colecţionarului care o deţinea. Ea a fost distrusă în 1731, în timpul unui incendiu, şi nu ni s-a păstrat decât amintirea sa. Miniaturile acestei Biblii au inspirat, se spune, mozaicurile bazilicii San Marco din Veneţia în privinţa ilustrării istoriei Turnului Babel.

Istoria este împărţită în două episoade, înainte şi după intervenţia lui YHWH (fig. 39 şi 40).

În prima secvenţă, Domnul, în mod evident având trăsăturile lui Hristos — ţine un sceptru de forma unei cruci latine şi este încadrat de trei îngeri, îi priveşte din înaltul cerului pe oameni construind turnul. Construcţia se profilează în afara

zidurilor unui oraş ale cărui turnuri sunt incomparabil mai modeste.

În cea de-a doua secvenţă, Domnul, purtând acelaşi sceptru, a coborât din cer şi pluteşte maiestuos, înconjurat de o cohortă de îngeri, deasupra porţii turnului părăsit de lucrători. Aceştia din urmă, împărţiţi în patru grupuri, părăsesc şantierul întrebându-se în ce direcţie să se îndrepte.

Fig. 39. Porticul Bazilicii San Marco, mozaic, prima secvenţă, 1220–1230.

Fig. 40. Porticul Bazilicii San Marco, mozaic, secvenţa a doua.

Constatăm că aceste două imagini, vizibile pe unul dintre pereţii pridvorului de la San Marco, urmează litera textului *Genezei*. Ele au fost realizate la începutul secolului al XIII-lea, între anii 1220 şi 1230.

Reprezentarea cea mai veche a turnului, care s-a păstrat până astăzi, este cea pe care o putem vedea în sacristia Domului din Salerna (fig. 41).

Este vorba de un relief din fildeş, datat între 1050–1080. Construcţia este fasonată în „opus reticulatum”, ceea ce este caracteristic pentru o astfel de lucrare. Cărămizile sunt aduse prin partea stângă a turnului şi trec din mână

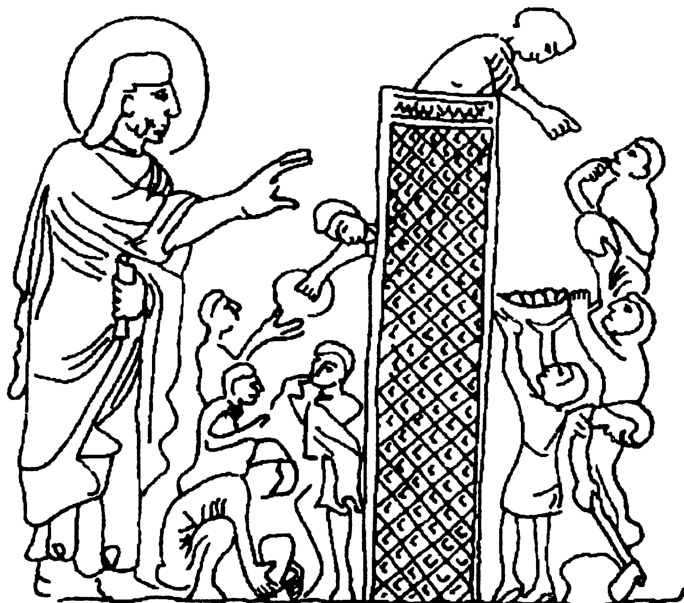

Fig. 41. Sacristia domului din Salerna, 1050–1080.

în mână până la zidar, în timp ce în partea dreaptă sunt înfăţişaţi lucrătorii ce ţin vasul cu mortar.

Domnul, având trăsăturile lui Hristos, este aproape la fel de înalt ca şi turnul. El reacţionează, ridică mâna, construcţia se va opri. Într-un singur tablou este spus totul.

Prima imagine cunoscută la nord de Alpi datează de la începutul celui de-al XII-lea secol. Ea a fost realizată de către un pictor anonim la Saint-Savin-sur-Gartempe. În acelaşi mod în care comentatorii antici îşi luau unele libertăţi în raport cu textul, artistul dă o tuşă personală frescei (fig. 42).

Domnul, având chipul lui Hristos, nu se impune, talia sa fiind asemănătoare cu a oricărui lucrător aflat pe şantier.

Fig. 42. Biserica din Saint-Savin-sur-Gartempe 1110–1130.

Mai mult, un grup dintre aceştia, judecând după atitudinea lor, arată ca şi când ar purta un dialog cu Domnul. Pentru a se explica, pentru a se disculpa, sau pentru a convinge?

Scena permite toate aceste interpretări. Surpriza omului care descoperă că a depăşit limitele dorite de Dumnezeu se exprimă aici cu o forţă care îşi găseşte pandantul în bucuria care îi animă pe constructori în timp ce aşază pietrele. În viziunea autorului frescei, prin amestecul limbilor Dumnezeu distruge în mod evident zelul depus de lucrătorii inflăcăraţi.

În timp ce la Salerna sau la Veneţia nu puteam decât resimţi sau constata exercitarea puterii divine, este frapant să constatăm că artiştii vor reduce prezenţa Creatorului până la a-l face să dispară.

Artistul ilustrează într-o manieră obiectivă construirea turnului. El nu mai pare absorbit de preocupări metafizice. Accentul va cădea pe realizare, până la punctul în care se poate dobândi o informaţie pertinentă privind lucrările din epocă.

În această privinţă, miniatura romanică a călugărului Herrad de Landsberg, prima operă „semnată”, oferă un catalog de unelte de la sfârşitul secolului al XII-lea: echer,

fir cu plumb, săpăligă, cazma, ciocan şi daltă pentru piatră, mistrie şi coş (fig. 43).

Această exaltare a tehnicilor: scări, scripeţi, haspel, macara cu greutăţi ridicându-se spre cer, va ocupa primul plan al scenei pe toată durata Evului mediu.

Desenul schiţat pe *Biblia Welislaw* de la începutul secolului al XIV-lea, care poate fi văzută la Praga, este un bun exemplu (fig. 44).

Fig. 43. Herrad de Landsberg, 1167–1175.

Fig. 44. *Biblia Welislaw*, 1310–1330.

Ca o particularitate totuşi, Domnul este din nou prezent, dar nu se limitează la a privi şi admonesta, ci intervine în sprijinul celor doi îngeri cu ajutorul unei furci uriaşe, pentru a desprinde pietrele. Aceştia sunt doar sugeraţi, dar acţiunea lor este brutală, ei îndepărtează din şantier doi lucrători folosind acelaşi instrument. Domnul nu se mulţumeşte să amestece limbile, ci dispersează pietrele şi oamenii.

II. Renaşterea imaginii

La mijlocul secolului la XIV-lea, Nardo de Cione a pictat o frescă în biserica Santa Maria cea Nouă din Florenţa. El a oferit o viziune a Turnului Babel cu totul nouă (fig. 45).

Nardo de Cione este, după toate probabilităţile, primul artist care s-a inspirat din relatarea lui Herodot pentru a da o formă plauzibilă Turnului Babel, anticipând cu trei secole

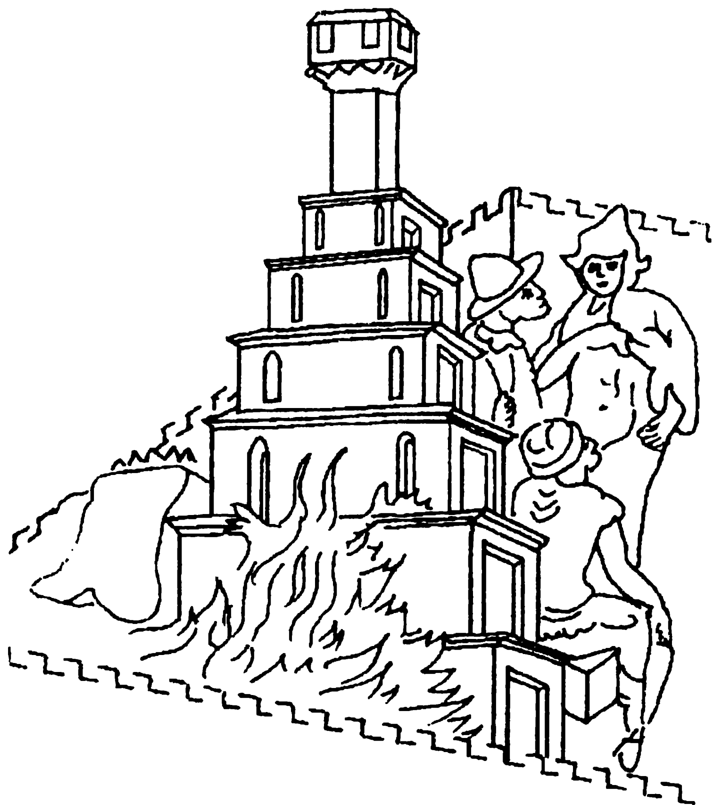

Fig. 45. Nardo di Cione, Florenţa, 1350–1360.

reprezentările „savante" ale arheologilor. Altfel, cum s-ar explica suprapunerea de şapte masive în spirală, culminând cu Casa Zeului? Şi Herodot nu se opreşte aici. El extrage din comentariile lui Pseudo-Philon viziunea unui mare cutremur, simbolizat printr-o enormă cădere de pietre, precum şi pe cea a focului izbucnind în vâlvătăi ca dintr-un cuptor.

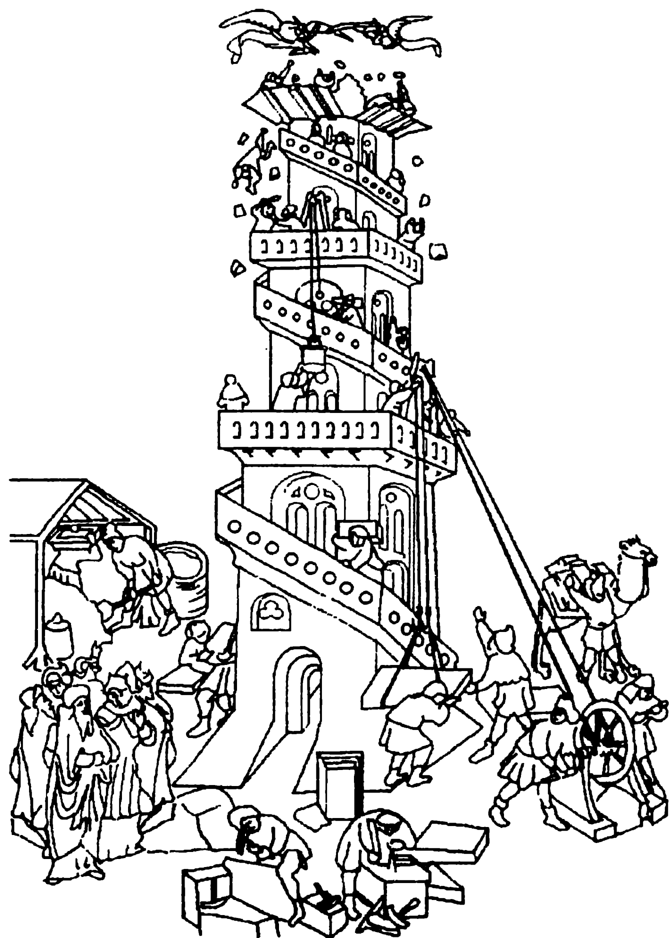

Fig. 46. Cartea de rugăciuni a ducelui de Bedford, 1424–2430.

Această frescă este ilustrativă pentru ruptura pe care o reprezintă Renaşterea, marcată nu numai de întoarcerea la sursele antice, dar şi de iscusinţa punerii în perspectivă a volumelor.

Un nou pas va fi făcut, către 1424–1430, în ilustrarea textului lui Herodot de către un miniaturist francez, rămas anonim. Ducele de Bedford, regent al Franţei după bătălia de la Azincourt, i-a comandat o „carte de rugăciuni” (fig. 46).

Artistul oferă atunci propria sa viziune asupra urcării în Turn, prin exterior, în spirală. Această interpretare literală se integrează într-un context încă medieval, prin intervenţia îngerilor distrugători, ploaia de pietre, panoplia de maşini şi unelte, prezenţa constructorilor — mergând de la lucrători la regele Nimrod — şi chiar prin figurarea unei cămile. Acestă figurare reprezintă şi o sinteză a cunoştinţelor epocii.

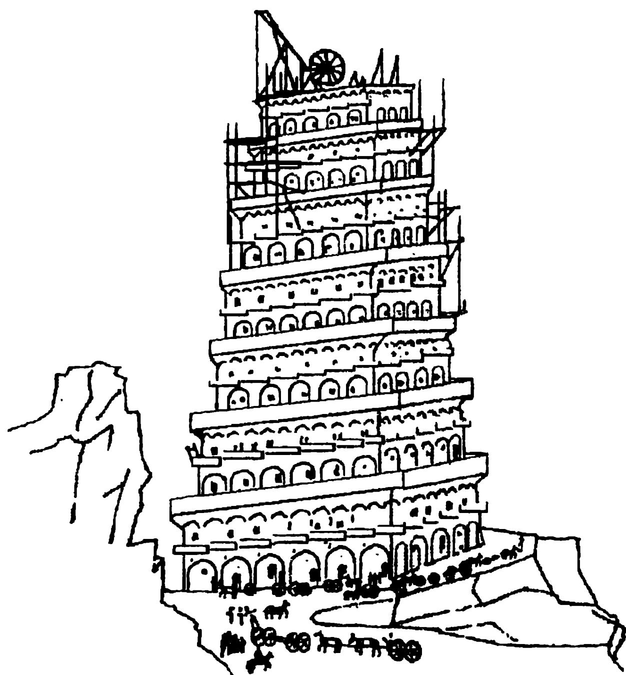

Fig. 47. Breviarul Grimani, fragment, 1508–1519.

Va trebui să aşteptăm aproape un secol pentru a vedea o reluare a temei. O regăsim, mai ales în breviarul Grimani, după numele dogelui care l-a donat bibliotecii Marciana (fig. 47).

Este o miniatură realizată de un maestru flamand din şcoala lui Alexander Bening.

Punerea în scenă este plină de realism: o rampă largă, pe care pot circula două atelaje, se înfăşoară de opt ori în jurul unui masiv trapezoidal. Edificiul este pe cale de-a fi terminat. Având în vedere mijloacele materiale şi umane angajate în lucru, nimic nu pare de acum înainte să se poată împotrivi lucrurilor pe care omul Renaşterii are intenţia să le întreprindă.

III. Imaginea multiplicată

Până acum imaginea era unică, rară. O dată cu apariţia tiparului, ea este multiplicată, se răspândeşte, devine familiară.

Douăzeci şi cinci de ani după apariţia de sub marea presă de la Maintz a primei biblii a lui Gutenberg, o placă de lemn este inserată printre elementele care alcătuiesc textul. Pe această placă este gravat primul desen reprezentând Turnul Babel. În mod vizibil, artistul nu şi-a asumat riscuri. El a redus tema la expresia sa cea mai simplă (fig. 48).

Această xilogravură, realizată la Augsburg, în atelierul lui Gunther Zainer, ilustrează o pagină din *Speculum humanae salvationis*[15], scrisă de F. Ulrich în 1324, copiată şi recopiată

[15] *Oglinda mântuirii omeneşti*, în latină, în text.

de atunci atât în germană cât şi în latină. Această lucrare de pietate a cunoscut o difuziune la înălţimea reputaţiei sale.

Foarte curând tehnica inserţiei s-a impus, şi ar fi inutil să enumerăm toate xilogravurile Turnului Babel, care decorează paginile unor opere de la sfârşitul secolului al XVI-lea. Este vorba, în general, de un edificiu de 2 până la 4 masive poligonale: lucrătorii se află la sol sau la primul etaj, uneltele şi accesoriile sunt cele din Evul Mediu. Dar Domnul sau reprezentanţii săi nu sunt incluşi în cadru, de parcă, în acea epocă, era preferabil să fie traduse în imagini numai versetele *Genezei* anterioare momentului coborârii lui YHWH în cetate.

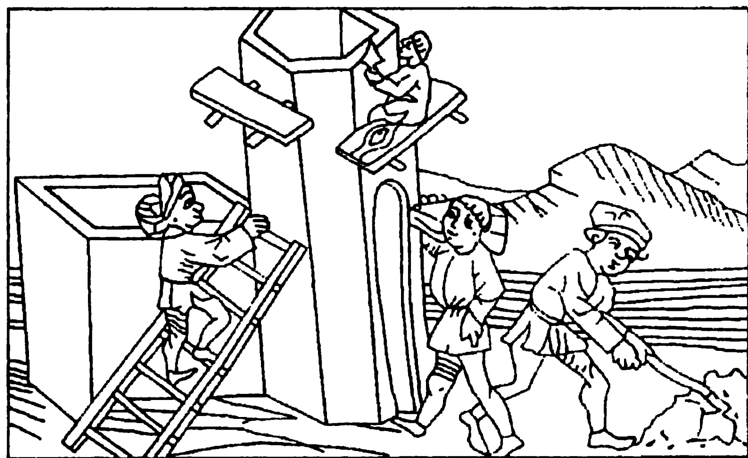

Fig. 48. Gunther Zainer, Augsburg, 1474.

În 1526, Hans Holbein cel Tânăr aduce elemente plastice noi (fig. 49). El desenează un turn rotund. Această formă inedită se va răspândi în toată Europa şi se va instala durabil.

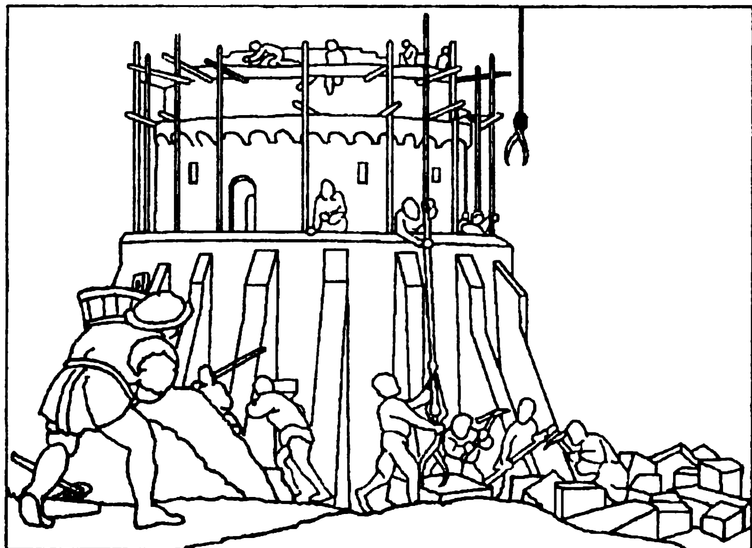

Fig. 49. Hans Holbein cel Tânăr, Basel, 1526.

Forma se amplifică, se complică şi „explodează” o dată ce olandezul Cornelis Antonisz, vizibil inspirat de o şedere la Roma, are ideea să suprapună ruinele a şase sau şapte Coloseuri pentru a oferi viziunea sa asupra comentariilor lui Flavius Josephus: Cel Veşnic dezlănţuind vântul cu o mare violenţă, acestea doboară turnul la pământ.

Antonitz inaugurează seria de scenografii spectaculoase. Stampa sa asociază expresia lipsei de măsură a edificiului, cu cea a atotputerniciei divine în acţiune, anunţată de trâmbiţele cereşti, în timp ce Lucifer pluteşte peste construcţie, iar dezolarea se instalează pe pământ (fig. 50).

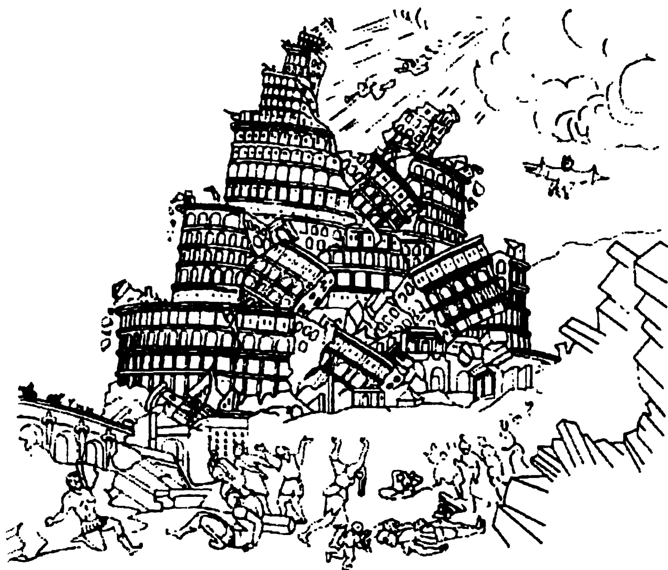

Fig. 50. Cornelis Antonisz, Teunissen, 1547.

Mai mult, stampa redă evenimentul în toate detaliile. Un om este reprezentat prăbuşindu-se, în clipa în care este lovit de un bloc de piatră. Altă inovaţie, apare în compoziţie o femeie, cu părul despletit! Niciodată subiectul nu fusese tratat cu o asemenea intensitate dramatică.

Imprimeria face din turnul rotund o imagine omniprezentă în secolul al XV-lea, cu o singură excepţie notabilă. Un compatriot şi contemporan al lui Antonisz, Phillip Galle, contrar altor gravori, îşi creează propriul model într-un plan pătrat. Ceea ce îl face astăzi original este asemănarea frapantă a soluţiei sale cu cea propusă trei sute de ani mai târziu de către asiriologi, bine informaţi de textele cuneiforme şi de vestigiile arheologice (fig. 51).

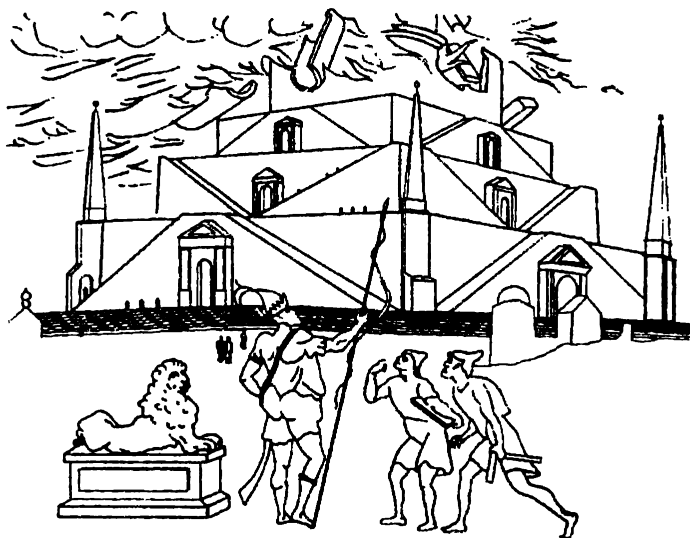

Fig. 51. Phillip Galle, către anul 1550.

Singurele texte cunoscute de Galle erau cele ale lui Herodot şi comentariile *Genezei*. La fel ca şi Nardo de Cione, pictorul ilustrează textul lui Pseudo-Philon. Vârful turnului se clatină, se sfarmă şi ia foc, în timp ce la bază arhitectul şi scribul îl asigură pe regele Nimrod că nu sunt vinovaţi de cataclism.

IV. Imaginea de referinţă

Turnul se va transforma în subiectul predilect al şcolii flamande de pictură. O dată în plus, forma îi este modificată: se naşte combinaţia între modelul lui Hans Holbein şi cel al breviarului Grimani, sau poate aceasta este inspirată de

Fig. 52. Minaretul moscheii din Samarra, secolul al IX-lea.

minaretul moscheii din Samarra, ridicat în secolul al IX-lea, la nord de Bagdad? (fig. 52)

Dimensiunile acestui minaret sunt impunătoare. Este un con de 52,50 de metri înălţime aşezat pe un soclu în plan pătrat cu latura de 32 de metri.

Era acest edificiu cunoscut pictorilor flamanzi? De ce aceşti pictori vor fi practic singurii care folosesc noul model? Sunt întrebări care nu şi-au găsit încă un răspuns. Un lucru este sigur, acest nou turn va cunoaşte un succes de neegalat. Acesta este turnul care va deveni imaginea de referinţă a mitului, cea pe care o evocăm atunci când ne gândim la Turnul Babel.

Numeroşi pictori şi-au disputat paternitatea noii forme. O dată cu trecerea timpului, este mai uşor de găsit autorul primei reprezentări. Chiar dacă data rămâne nesigură, ea

este anterioară anului 1524, data morţii pictorului Joachim de Patinier căruia îi este atribuită opera. Or, tablourile celorlalţi pretendenţi sunt toate posterioare acestei date (fig. 53).

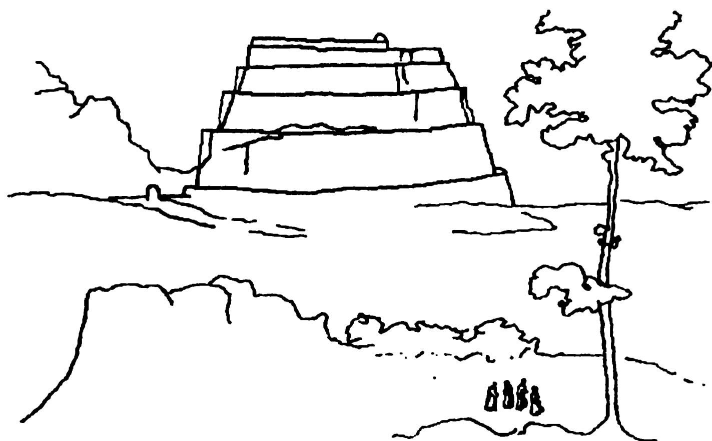

Fig. 53. Joachim de Patinier, Dinant, înainte de 1524.

Ne găsim în faţa unui edificiu gigantic, afirmare a geniului constructorilor, contrastând cu talia lor, care este atât de mică, încât ei sunt abia vizibili. O mare seninătate se degajă din întreaga scenă. Nimic nu pare a putea să-i împiedice pe oameni să-şi urmeze planul.

Începând de aici, şcoala flamandă va dezvolta tema şi va imagina toate variantele posibile. Numărăm nu mai puţin de şaizeci de pânze: turnuri cu 1 000 de porţi sau de porticuri, cu 10 000 de ferestre, turnuri cu arcade sau galerii care permit să se zărească interiorul, scări care se intersectează, rampe în sensul acelor de ceasornic sau în sensul contrar acestora.

Efectul de avânt către înălţimi este accentuat de Hendrick de Clèves şi de discipolii săi, prin instalarea turnului pe un plan pătrat. În continuare, forma pătrată se va extinde progresiv cuprinzând etajele, ajungând până la vârful turnului, ceea ce ne aminteşte de breviarul Grimani!

Dacă era vorba de punerea în evidenţă a lipsei de măsură a oamenilor, pictorii şi-au atins obiectivul. Ei au ştiut să creeze o atmosferă de forţă negativă. Aceasta era exprimată atât prin cerul încărcat de nuanţe ameninţătoare care anunţă pedeapsa divină, cât şi prin complexitatea operei pe care constructorii au în mod vizibil dificultăţi s-o stăpânească.

Pieter Brueghel cel Bătrân este pictorul care a ştiut să creeze în 1563 această atmosferă în maniera cea mai convingătoare, pentru că cele două interpretări ale sale legate de această temă ne domină imaginaţia mai mult decât oricare altele. Operele de popularizare care tratează mai mult sau mai puţin îndeaproape Turnul Babel au capodopera sa pe copertă (fig. 54).

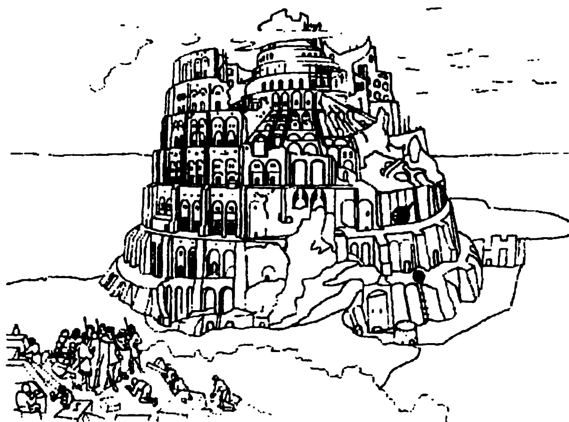

Fig. 54. Pieter Brueghel cel Bătrân, Viena, 1563.

Tema, născută în atelierele flamande ale secolului al XVI-lea, reluată şi cel mai adesea reinterpretată de către gravori, va fi multiplicată în atelierele de tipografie de-a lungul secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea. Turnul ilustrează nenumărate cărţi de rugăciune, cărţi de catehism şi manuale şcolare.

Din interpretarea flamandă rezultă că pedeapsa Domnului se va exercita indirect, prin incapacitatea oamenilor de a duce la capăt o operă lipsită de măsură.

Suntem foarte departe de stampa lui Cornelis Antonisz, dar foarte aproape de interpretarea care era dată textului biblic atunci când, în Franţa, Condillac şi Rousseau formulau dilema: limbajul realizează coeziunea societăţii sau societatea favorizează dezvoltarea limbajului?

Confusio babylonica[16] se află în centrul dezbaterii. Ea este cea care reţine atenţia publicului, ea este cea care trebuie pusă în pagină.

În secolele al XIX-lea şi al XX-lea, cum am văzut, dezbaterea se deplasează către câmpul ştiinţelor, atât cel arheologic cât şi cel lingvistic. Dar dezbaterea asupra acestei *confusio* se menţine. Să-l cităm pe Michel Serres:

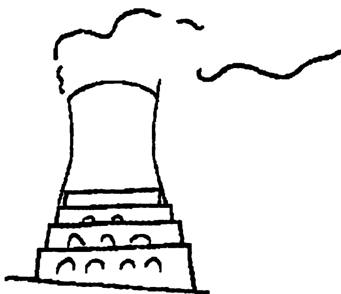
„În trecerea de la material la virtual, Turnul Babel se răstoarnă, o dată cu sensul mesajului său. Altădată neîmplinirea se producea doar într-un final şi niciodată nu ne aflaserăm mai aproape de reuşită. Astăzi, neîmplinirea este condiţia obişnuită, sinteza şi unitatea fiind aruncate în mod previzibil, către frontierele inaccesibile." (60)

Forma turnului asumă o nouă funcţie, şi anume aceea de a vizualiza un mit.

---

16 *Confuzia babilonică*, în latină, în text.

Astfel, la începutul mileniului al III-lea, sunt de ajuns câteva linii pentru a schiţa o formă bruegeliană: înţelegem de îndată că este vorba de propria noastră umanitate.

PUNCTUL DE VEDERE AL SCRIBULUI

Această lucrare nu are ambiţia de a prezenta totalitatea ilustraţiilor şi textelor care se referă la Turnul Babel. Ar fi fost imposibil să fie exhaustivă: în fiecare an epigrafiştii şi iconografii aduc descoperiri şi redescoperiri care vin să se adauge contribuţiilor artiştilor şi scriitorilor. În această situaţie, cum să nu păcătuim prin omisiune?

A trebuit să alegem dintre toate aceste pagini şi imagini. Ne-am lăsat ghidaţi de grija de-a sesiza elementele de ruptură, care pot sublinia inovaţiile.

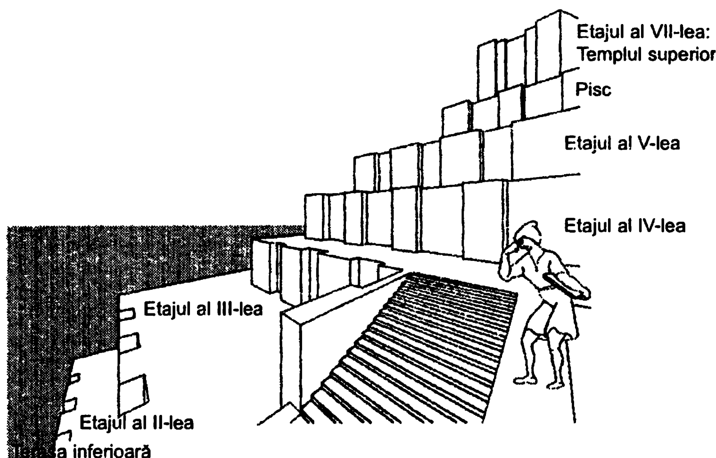

Fig. 56. Turnul Babel, văzut din capătul superior al scării centrale. Privind de pe cel de-al patrulea etaj, scribul descrie E-Temen-An-Ki. El înscrie succesiv pe tăbliţele sale distanţele care îl separă de terasa inferioară şi de cea din vârf (vezi şi fig. 15)

Am văzut că aceste singularităţi anunţă, cel mai adesea, mari schimbări culturale. Timpul care le desparte pare uneori suspendat.

Aşadar, când va fi reluată dezbaterea asupra limbilor regionale? Cum vor reacţiona limbile dominante în faţa pasiunilor identitare etnice care agită toate popoarele lumii, când esperanto-ul anglo-american pare să evolueze în atâtea dialecte care îşi găsesc aplicare în ştiinţe, în tehnologie, în comerţ, în finanţe, în divertisment?

I. Instaurarea timpului real

În fiecare moment, sub presiunea inovaţiilor, limba noastră este supusă modificărilor. Astfel, sfârşitul secolului al XX-lea a văzut progresiv dispărând mai mult ca perfectul subjonctivului.

Atunci când, odinioară, timpul avea mai multă răbdare cu noi, modurile şi timpurile gramaticale reflectau în detaliu toate relaţiile pe care le puteam întreţine cu timpul, prin subtilităţi care astăzi ne scapă.

Infinit mai rapidă, comunicarea cu viteza luminii, ne pune astăzi în situaţia de a schimba uzajul acestor timpuri. Cum vom trăi şi vom exprima, în acest caz, imediatul?

Fără subjonctiv, cum vom ara din punct de vedere gramatical câmpul ipoteticului potenţial? Să-l recitim pe Corneille:

„— Ce aţi fi vrut să fi făcut contra trei?

— Să fi murit!” (*Horaţiu, actul III, scena IV)*

În realitate, după cum ştim, Horaţiu nu a pierit, dar ar fi putut fi ucis de către cei trei curiaţi.

Subjonctivul era instrumentul perfect pentru a exprima virtualul. El stabilea frontiera dintre virtual şi real.

Or, subjonctivul moare chiar în momentul în care o nouă scriere, scrierea electronică, apare pentru a ne permite nu numai să exprimăm ipoteticul potenţial, dar chiar să-l şi vizualizăm, ba chiar să-l facem palpabil cu ajutorul mănuşilor senzoriale, dându-i aparenţa realităţii.

Aceasta în măsura în care, în lumea virtuală a jocurilor electronice, Horaţiu îi va putea ucide de mii şi mii de ori pe Curiaţi, sau ar putea fi ucis de aceştia, pentru că şi unul şi ceilalţi vor fi imediat resuscitaţi.

Nu mai este nevoie de subjonctiv.

În Sumer, scrierea ideografică a permis înlăturarea dificultăţilor provocate de amestecul limbilor, născând în felul acesta istoria, memoria scrisă.

Astăzi, în lumea noastră, scrierea electronică inaugurează o nouă eră de circulaţie a semnelor, care însoţeşte noua formă de dispersie a oamenilor pe pământ, numită mondializare.

Milioane, curând miliarde de persoane vor putea schimba în timp real, adică instantaneu, informaţii. Prin urmare interesele, activităţile, contactele se vor muta în spaţiul virtual.

După exemplul perşilor şi romanilor care îşi proiectau puterea la distanţă prin intermediul drumurilor, interconectarea tuturor computerelor favorizează dezvoltarea unor noi puteri la scară mondială. Unii îşi delimitează adevărate imperii pe continentele acestei noi lumi.

Comentariile ebraice arătau că mulţimea limbilor, urmată de risipirea oamenilor, a dat o lovitură fatală puterii suveranilor babilonieni. Douăzeci şi cinci de secole mai târziu, scrierea electronică răstoarnă problema geopoliticii puterii.

II. De la confuzie la confluenţă

Interconectarea globală a computerelor ne readuce la biblioteca lui Borges (47). În biblioteca Babel, infinită, cu nuanţele sale, cu secţiunile sale, cu despărţiturile, cu rafturile sale, găsim cataloage, cataloage ale cataloagelor, care permit rapid aflarea paginii căutate.

În zilele noastre, un program de căutare, un robot virtual, ne va da pentru un singur cuvânt cheie, în vrac, mii, milioane de pagini de consultat. Câteva săptămâni mai târziu, sute de pagini vor veni să se adauge celor precedente.

Credem că am găsit un instrument pentru a face faţă exploziei informaţionale. Iată-ne zdrobiţi de impact. Începem să semănăm cu unul dintre personajele lui Borges, Funes *el memorioso*, care îşi aminteşte fiecare literă, din fiecare frază din fiecare carte, fără să uite nimic. El este condamnat să nu mai poată acţiona.

Atâta timp cât ne scufundam în apele miticului fluviu Lethe, care aducea uitare sufletelor, ne îndeplineam cu dificultate datoria de-a ne aminti. Ne bizuiam pe memoria colectivă şi pe acţiunea mijlocitoare a grupurilor care filtrau ceea ce trebuia să ajungă până la noi.

Aceste grupuri care spuneau ce este bine şi ce este rău, ce este adevărat şi ce este fals, s-au pulverizat, adesea discreditate de minciunile lor, în mii de indivizi risipiţi pe pământ şi totuşi legaţi virtual unii de alţii.

Avem acum acces la toate paginile într-o manieră inedită, imprevizibilă, aleatorie, ca şi cum fiecare dintre noi ar vorbi o limbă diferită. „...Omenirea ajunsă într-un stadiu limită, critic, de organizare, nu mai are în faţă altă posibilitate, nici alt destin biologic decât acela de-a produce

(pentru a le scoate din izolare) particule din ce în ce mai autosuficiente şi mai autocentrate".

Înainte de a continua acest citat, trebuie ştiut că el a fost redactat încă din 1946, de Teilhard de Chardin (61). El continuă tot ca un vizionar:

„Tocmai în acest moment au început să se ridice la orizont, precum nişte nori purtători de furtună şi de abundenţă totodată, marile forţe încă nebănuite ale Totalizării... Omenirea se găseşte prinsă, ca într-un angrenaj, în inima vârtejului tot mai rapid al totalizării."

De fiecare dată când ne manifestăm, gestul nostru este reperabil. Ceea ce citim, ceea ce cumpărăm, ceea ce mâncăm, lasă urme în diferite reţele. Contactele pe care le avem, preferinţele noastre, pot fi înregistrate, selectate, ordonate, fără ştirea noastră.

O putere „babeliană" poate să ne înregistreze caracteristicile şi, în cel mai bun caz, să ne propună cu o calinitate dulceagă tablouri informative, vitrine de ispite create pe măsura noastră, după gusturile noastre. Nu vom pomeni ceea ce ar putea fi mai rău.

Să subliniem mai ales faptul că a fost nevoie ca populaţia să ajungă suficient de densă, fie prin sporire, fie prin creşterea longevităţii, pentru a se putea dispersa pe toată suprafaţa unei lumi finite. Atâta vreme cât nu se ajunsese la această saturare, interconectarea nu se putea produce.

Câteva mii de ani mai târziu şi cu câteva miliarde de indivizi în plus, mitul lui Babel, mereu reinterpretabil, ar putea fi încă o dată interpretat, revenindu-se la originea sa şi la raportul pe care l-am stabilit între formă şi funcţie: o mandala tridimensională.

În numeroase civilizaţii, spirala ortogonală simbolizează drumul lung şi dificil către cunoaştere, o cunoaştere care se dobândeşte în etape şi prin reflecţie.

„Centrul extrem al fiecăruia dintre noi nu se găseşte la capătul unei traiectorii solitare şi divergente; el coincide (fără să se confunde) cu punctul spre care converge o mulţime încordată, gravă şi plecată în chip unanim asupra ei înseşi”. (61*b*)

Turnul propune fiecăruia o ascensiune-asceză până în centrul extrem al propriei fiinţe. O traiectorie convergentă a întregii omeniri, care înaintează palier după palier, către Unitatea Atotcuprinzătoare despre care pomenea Tucci. (20)

Astfel reinterpretat, mitul pune în evidenţă nu doar raportul strâns dintre forma şi funcţia turnului, ci devine totodată un instrument de cunoaştere şi de predicţie.

Oare după câte generaţii densitatea umană va fi suficientă pentru ca ciocnirile şi perturbaţiile dintre elementele sale să nu distrugă sau să oprească această convergenţă care se produce pe planetă?

Oare ce forme generale de organizare şi de conştiinţă putem să întrevedem, apoi să experimentăm, ca urmare a acestui proces?

Mitul lui Babel pleacă de la cuvintele lui YHWH: „De acum înainte nimic nu poate împiedica ceea ce oamenii uniţi printr-o singură limbă au intenţia să înfăptuiască”. Oare amestecul limbilor şi risipirea oamenilor pe tot pământul s-au petrecut pentru ca noi să ajungem la acea unitate către care suntem astăzi purtaţi?

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

(1) Rich C. J., *Narrative of a Journey to the Site of Babylon in 1811.*

(2) Strabon, Cartea a XIV-a

(3) Herodot, *Istoria*, Cartea a II-a.

(4) *Biblia*, Cartea I, *Geneza*.

(5) Wetzel F. şi Weissbach F.H., *Das Hauptheiligtum des Marduk in Babylon*, Leipzig, 1938.

(6) Vicari J. şi Brüschweiler F., *Les ziggurats de Tchogha-Zanbil et Babylon*, în *AECR*, Strasbourg, 8,1984–1985.

(7) Labat R., *À propos de la chirugie babylonienne*, în *Journal asiatique*, 1954.

(8) Majno G., *The healing Hand, Man and Wound in the Ancient World*, Cambridge, Mass., 1975.

(9) Dombart Th., *Der Babylonische Turm, AO 29*, 1930.

(10) Margueron J.-C., *Les Mésopotamiens*, Paris, 1991.

(11) Ghirshman R., Ghirshman T., Haenny, Jaquet, Vicari, Siebold, Sixtus, Weatherhaed, Auberson, Gasche, *Tchogha Zanbil (Dur-Untash)*, vol. I, *La Ziggurat*, Paris, 1966.

(12) Schmid Hj., *Baghdader Mitteilungen* 12, 1981.

(13) Bielinski P., *Le dessin d'architecture dans les sociétés antiques*, în *AECR*, Strasbourg, 8, 1984–1985.

(14) Liverani M., *L'origine delle città*, Roma, 1986.

(15) Labat R., *Le poème babylonien de la Création*, Paris, 1935.

(16) Langaney A., *Les origines de l'Homme*, Paris, 1992.
(17) Anati E., *La religion des origines*, Paris, 1999.
(18) Dhorme E., *Les religions de Babylonie et d'Assyrie*, Paris, 1945.
(19) Kovacs M. G., *The Epic of Ghilgamesh*, Stanford, 1989.
(20) Tucci G., *Théorie et pratique du mandala*, Paris, 1974.
(21) Freidel D., Schele L., Parker J., Maya Cosmos, *Three Thousand Years on the Shaman's Path*, New York, 1993.
(22) *Codices mayas,* Mexico San Cristobal de las Casas, 1985.
(23) Tedlock D., *Popol Vuh, el libro maya del albor de la vida y las glorias de dioses y reyes*, New York, 1996.
(24) Margueron J.-C., *L'organisation architecturale du temple oriental,* Colloque de Cartigny, Geneva, 1991.
(25) Ruhlen M., *L'origine des langues*, Paris, 1993.
(26) Renfrew C., „Archeology, Genetics and Linguistic Diversity", în *MAN*, 27, 1992.
(27) Bost H., *Babel du texte au symbole*, Geneva, 1985, *passim*, p. 141 s. (*a*).
(28) Kramer S.N., *L'Histoire commence à Sumer*.
(29) Uelinger Ch., *Weltreich und eine Rede. Eine neue Deutung der sogenannten Turmbauerzählung,* Freiburg, 1990.
(30) Ricœur P., *De l'interprétation. Essai sur Freud,* Paris, 1965, p.19.
(31) Lévi-Strauss Cl., *L'homme nu (Mythologiques IV),* Paris, 1971, p. 576.
(32) Kramer S. N., *The Babel of Tongues.* A Sumerian version, în *JAOS*, 63,1943.
(33) Bottero J., *Mésopotamie, l'ecriture, la raison et les dieux,* Paris, 1987.

(34) Steiner G., „Après Babel”, prefaţă la a doua ediţie, Paris, 1998, p. 19 (*a*), p. 322 (*b*).
(35) Freedmann H., *The midrash Rabba*, vol I, *Genesis*, Londra, 1977, p. 303 (*a*), p. 306 (*b*).
(36) Ginzberg L., *The Legends of the Jews*, t. I, Philadelphia, 1909, p. 179.
(37) Cohen A., *Le Talmud*, Paris, 1977, p. 321 (*a*), p. 329 (*b*).
(38) Flavius Josephus, *Antiquités judaïques*, *Oeuvres*, I, Paris, 1900, p. 278 (*a*), p. 29 (*b*).
(39) Pseudo-Philon, *Antiquités bibliques*, VII, Paris, 1976, p. 97.
(40) Nikiprowetzki V., *La troisième Sybille*, Paris-la Haye, 1970, p. 212.
(41) *L'Apocalypse*, 18, 16-17 (*a*), 21, 1-2, 27 (*b*).
(42) Augustin, *La Cité de Dieu*, XVI, 4-11, Paris, 1960, p 197
(43) Luther M., *Commentaires de la Genèse,* Geneva, 1975, p. 405.
(44) Calvin J., *Commentaires de l'Évangile de Jean*, Geneva, 1968, p. 204.
(45) Dostoievski F., *Les frères Karamazov*, Paris, 1965, p. 24.
(46) Kafka F., *La muraille de Chine et autres récits,* Paris, 1977, p. 120.
(47) Borges J.-L., *Fictions*, Paris, 1957.
(48) Étiemble R., *Le Babélien*, 3, Paris, 1960–1962.
(49) Le Deaut (ed)., *Targum du Pentateuque*, vol. I, *La Genèse*, Paris, 1978, p. 142.
(50) Dante, *Oeuvres complètes,* Paris, p. 560 (*a*), p. 1115 (*b*)
(51) *Actes des Apôtres*, faptele Apostolilor, 2.4.
(52) More Th., *L'Utopie*, Paris, 1974.
(53) Swift J., *Voyage chez les Houyhnhnms*, Paris, 1971.

(54) Godwin F., *The Man in the Moone*, Londra, 1900.
(55) Cyrano de Bergerac, *L'autre monde et les États et Empire de la lune*, Paris, 1977.
(56) Condillac E., *Essai sur l'origine des connaissances humaines*, Paris, 1973.
(57) Rousseau J.-J., *Essai sur l'origine des langues*, Paris, 1974, p. 126.
(58) Rapport Grégoire, *Sur la nécessité et les moyens d'anéantir les patois et d'universaliser l'usage de la langue française,* Paris, 1794, citat de M. de Certeau în *La Révolution Française et les patois,* Paris, 1975.
(59) Rapport Poignant, *Langues et cultures régionales*, Paris, 1998, p. 6 (*a*), p. 7 (*b*).
(60) Serres M., *Genèse*, Paris, 1982, p. 203.
(61) Teilhard de Chardin P., *Le phénomène humain*, Paris, 1946, p. 131 (*a*), p. 161 (*b*).

SURSELE ILUSTRAŢIILOR

N.B. Ilustraţiile a căror sursă nu este indicată provin din lucrările autorului.

1 Vedere asupra sitului templului E-Temen-An-Ki.
2 E-Temen-An-Ki văzut de la baza scării principale.
3 Reprezentări antice ale unor turnuri.
a. R. de Mecquenen, *Vases susiens à personnages* în *RA*, XXXIV, 1937.
b. Th. Dombart, *Der alte Orient*, Leipzig, 1930.
c. Th. Dombart, *Der sakral Turm*, I Teil, Zikkurat, 1920.
d. Th. Dombart, *Der alte Orient*, Leipzig, 1930.
e. Ed. Porada, *An unknown Representation of a Ziggurat* în *BASOR*, 99, 1945.
f. G. Smith, *The Chaldean Account of Genesis*, Londra, 1876.
4 După un desen al lui C.J. Rich, *Narrative of a Journey to the Site of Babylon in 1811.*
5 După planul lui Eck. Unger, *Babylon. Die heilige Stadt*, Leipzig, 1931.
6 După F. Wetzel şi F.H. Weissbach, *Das Hauptheiligtum des Marduk in Babylon*, Leipzig, Esagila und Etemenanki, 1938.
7 Trei siluete ale templului E-Temen-An-Ki.
a. După F.H. Lethaby, *Architecture*, Londra, Mysticism und Myth, 1852.
b. După W.R. Weissbach, *Das Stadtbild von Babylon*, Leipzig, 1904.

c. După P. Schneil şi M. Dieulafoy, „Esagil ou le temple de Bel Marduk à Babylone” în *Mémoires de l'Académie des inscriptions et Belles-Lettres*, XXXIX, 1913.

8 Trei măsuri ale bazei Turnului Babel.

9 Două măsuri ale suprafeţei verticale a turnului.

10 Silueta lui E-Temen-An-Ki la prima lectură.

11 Zece reconstituiri ale Turnului Babel.

a. Reconstituirea lui R. Koldewey, *Die Wiedererstehende Babylon,* Leipzig,1918

b. Reconstituirea lui Th. Dombart, „Der babylonische Turm”, AO, 29, 1930.

c. Reconstituirea lui Eck. Unger, *Babylon. Die heilige Stadt*, Leipzig, 1931

d. Reconstituirea lui A. Parrot, *Ziggurats et Tour de Babel, Paris,* 1949.

e. Reconstituirea lui G. Martiny, în *Archeolog., Anzeiger,*1933.

f. Prima reconstituire a lui W. Andrae, Der babylonische Turm, în *MDOG*, 71,1935.

g. Reconstituirea lui A. Moberg, în *Archeolog., Anzeiger*, 1933

h. Cea de-a doua reconstituire a lui W. Andrae, Der babylonische Turm, în *MDOG*, 71, 1935.

i. Reconstituirea lui Th. A. Busink, Etemenanki de Toren van Babel, în *JEOL*, 10, 1945–1948.

j. Reconstituirea lui Hj. Schmid, în E. Klengel-Brandt, *Der Turm von Babylon*, Berlin, Leipzig, 1982.

12 Ziguratul din Ur, după L. Woolley, *Ur Excavations,V: The Ziggurat and its Surroundings*, Londra, 1939

13 Profilul prezumptiv al templului E-Temen-An-Ki suprapus pe releveul de profil al piramidei lui Mykerinos.

14 Numerotarea coastelor după *lux* şi *lumen.*
15 Dimensiunile templului E-Temen-An-Ki conform *lux* şi *lumen.*
16 Silueta templului E-Temen-An-Ki după cea de-a doua lectură.
17 Planul oraşului de la Dur-Untash (Choga-Zanbil).
18 Planul şi secţiunea ziguratului de la Dur-Untash.
19 Secţiune transversală a piramidei de la Saqqara.
20 Etape în construcţia ziguratului de la Choga-Zanbil.
21 Secţiune a supraetajării templului E-Temen-An-Ki, după Hj. Schmid, *Baghdader Mitteilungen*, 12, 1981.
22 Secţiune a supraetajării templului E-Temen-An-Ki conform celei de-a doua lecturi.
23. Secţiunea anterioară ipotetică a templului E-Temen-An-Ki.
24 Etapele restaurării E-Temen-An-Ki.
25 Reprezentarea babiloniană a lumii.
26 Schiţă cu muntele Kailash.
27 Planul şi secţiunea templului din Borobudur.
28 Figură tradiţională a mandalei.
29 Cosmograma maya inclusă în Codexul de la Madrid, E. Florescano, *La cosmologia maya*, în *I Maya*, Milano, 1998.
30 Piaţa centrală din Chichen Itza.
31 Planul şi etajele piramidei de la Uaxactun.
32 Perspectivă asupra piramidei de la Saqqara.
33 Reprezentarea turnului-mormânt (dinastia a XXII-a).
34 Evoluţia simbolului Muntelui sacru.
35 Planul sanctuarului de la Choga Zanbil.
36 Planul şi secţiunea scării care conduce pe terasa celui de-al doilea masiv.
37 Schema procesiunii circulare în ascensiune exterioară.
38 Schema ascensiunii-asceză, prin exterior şi în manieră circulară, a Turnului Babel.

39/40 După mozaicul porticului Bazilicii San Marco din Veneţia.

41 După fildeşul sculptat din sacristia domului din Salerna.

42 După fresca bisericii din Saint-Savin-sur-Gartempe.

43 După miniatura din *Hortus Deliciarum* de Herrad de Landsberg.

44 După *Biblia Welislaw*, Biblioteca Universitară din Praga.

45 După fresca lui Nardo di Cione din biserica Sf. Maria cea Nouă din Florenţa

46 După miniatura din Cartea de rugăciuni a ducelui de Bedford, Londra, British Museum.

47 După miniatura breviarul Grimani, Veneţia, Biblioteca Marciana.

48 După xilogravura lui Gunther Zainer, *Speculum Humanae Salvationis,* Stuttgart, Landesbibliothek.

49 După xilogravura lui Hans Holbein cel Tânăr, *Biblia din Lyon* din 1538, Augsburg, Landesbibliothek.

50 După stampa lui Cornelis Antonisz, Bruxelles, Biblioteca Regală.

51 După stampa lui Phillip Galle, Bruxelles, Biblioteca Regală

52 Crochiu al Minaretului moscheii din Samarra

53 După tabloul lui Joachim de Patinier, Brighton, Pavilionul Regal.

54 După tabloul lui Pieter Brueghel cel Bătrân, Viena, Muzeul de Istoria Artei.

55 Babel, consolă.

56 Turnul Babel văzut din capătul superior al scării centrale.

CUPRINS

Mitul lui Babel pleacă de la cuvintele lui YHWH: „De acum înainte nimic nu poate împiedica ceea ce oamenii, uniţi printr-o singură limbă, au intenţia să înfăptuiască".

Turnul propune fiecăruia o ascensiune-asceză, până în centrul extrem al propriei fiinţe. O traiectorie convergentă a întregii omeniri, care înaintează, palier după palier, către Unitatea Atotcuprinzătoare.

Oare amestecul limbilor şi risipirea oamenilor pe tot pământul s-au petrecut pentru ca noi să ajungem la acea unitate către care suntem astăzi purtaţi?

*Colecţie coordonată de **ŞERBAN PAPACOSTEA**,*
membru corespondent al Academiei Române

ISBN: 973-653-185-6

